

5 34

శ్రీరస్తు.

శ్రీకాళిదాసప్రణీత - మేఘసందేశాఖ్యమిదం

మహాకావ్యం.

కోలచెల - మల్లినాథపండితవరవిరచితేన

సంజీవన్యాఖ్య - తద్వ్యాఖ్యానేన - సంయోజ్య

సంస్కృతభాషాధ్యేతృజనానాం

అత్యంతోపకారాయ

ప్రసీడెన్సీ-కాలేజీపాఠశాలా-పండితేన

క ॥ పురాణం ॥ హయగ్రీవశాస్త్రిణా

తన్మిత్రేణ - నే - వేంకటసుబ్బాశాస్త్రిణాచ

సూత్ర - వార్త్తిక - నిఘంట్వాదీనాం

తత్తదాద్యక్షరవిన్యాసపూర్వకతయాపరిష్కృత్య

వివేకాదర్శాఖ్యముద్రాక్షరశాలాయాం

సిద్ధార్థిసం ॥ చైత్రబహుళచతుర్దశ్యాం

ముద్రాక్షరైస్సప్రకాశితం.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

జ్ఞానానందమయందేవంనిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్।
ఆధారంసర్వవిద్యానాం హయగ్రీవముపాస్మహే॥
శరదిందువికాసమందహాసాంస్ఫురదిందీవరలోచనాభిరామామ్।
అరవిందసమానసుందరాస్యామరవిందాసనసుందరీముపాసే॥

మేఘసందేశే- సవ్యాఖ్యానే-ప్రథమసర్గప్రారంభః.

మూలం॥ కశ్చిత్కాంతావిరహగురుణాస్వాధికారాత్ప్రమత్త
శ్శాపేనాస్తంగమితమహిమావర్షభోగ్యేణభర్తుః॥
యక్షశ్చక్రే జనకతనయాస్నానపుణ్యోదకేషుస్నిగ్ధ
చ్ఛాయాతరుషువసతింరామగిర్యాశ్రమేషు।

వ్యాఖ్యానపీఠికా.

మాతాపితృభ్యాంజగతోనమోవామార్ధజానయే।సద్యోదక్షిణదృక్పాతసంకుచద్వామదృష్టయే। అంతరాయతిమిరోపశాంతయేశాంతపావనమచింత్యవైభవమ్। తన్నరంవపుషికుంజరంముఖేమన్మహేకిమపితుందిలంమహః॥ శరణంకరవాణిశర్మదంతేచరణంవాణిచరాచరోపజీవ్యం। కరుణామసృణైఃకటాక్షపాతైఃకురుమామంబకృతార్థసార్థవాహం॥ భారతీకాళిదాసస్యకువ్యాఖ్యావిషమూర్ఛితా। ఏషాసంజీవనీటీకాతామద్యోజ్జీవయిష్యతి॥ ఇహాన్వయముఖేనైవసర్వంవ్యాఖ్యాయతేమయా। నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షితముచ్యతే॥ అథతత్రభవాన్కాళిదాసోనామకవిః॥ శ్లో॥ కావ్యంయశసేర్థకృతే వ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే। సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసమ్మిత

తమోపదేశయుజే॥ ఇత్యాద్యాలంకారిక వచనప్రామాణ్యాత్కావ్య
స్యానేకశ్రేయస్సాధనతాంకావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితినిషేధశా
స్త్రస్య సత్కావ్యవిషయతాంచ పశ్యన్ మేఘసందేశాఖ్యంకావ్యం
చికీర్షుశ్చికీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫ
లసాధనత్వాత్॥ శ్లో॥ ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖం
ఇతిశాస్త్రాదాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాత్కావ్యా
దౌయక్షస్యగిరినివాసరూపంవస్తునిర్దిశతి.................................

వ్యాఖ్యానప్రారంభః.

కశ్చిదితి॥ స్వాధికారాత్-ప్రమత్తః అనవహితః-ని॥ ప్రమాదోనవ
ధానతేత్యమరః॥ వా॥ జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసం
ఖ్యానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ - అతఏవాపరాధాద్ధేతోః- కాంతా
విరహేణగురుణా దుర్భరేణదుస్తరేణేత్యర్థః॥ ని॥ గురుస్తుగీష్పతౌ
శ్రేష్ఠేగురౌపితరిదుర్భరఇతి శబ్దార్ణవే-వర్షం-సంవత్సరంభోగ్యేన
వర్షభోగ్యేణ॥ సూ॥ కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా-అ
త్యంతసంయోగే చేతిసమాసః॥ సూ॥ కుమతిచేతిణత్వం-భర్తుఃస్వామి
నఃకుబేరస్యశాపేనఅస్తంనాశంగమితో ప్రాపితఃమహిమాసామర్థ్యం
యస్యసోస్తంగమితమహిమా - అస్తమితిమకారాంతమవ్యయం - త
స్య॥ సూ॥ ద్వితీయేతియోగవిభాగాత్సమాసః - కశ్చిద్యక్షో దేవయో
నివిశేషః॥ ని॥ విద్యాధరోప్సరోయక్షరక్షోగంధర్వకిన్నరాః- పిశాచోగు
హ్యకస్సిద్ధోభూతోమీ దేవయోనయఇత్యమరః - జనకతనయాయాస్సీ
తాయాః - స్నానైరవగాహనైః - పుణ్యానిపవిత్రాణి - ఉదకానియే
షుతేషు -పావనేష్విత్యర్థః-ఛాయాప్రధానాస్తరవశ్ఛాయాతరవః
శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః-స్నిగ్ధాస్సాంద్రాః ఛాయాతరవోనమే
రువృక్షాయేషు తేషునివాసయోగ్యేష్విత్యర్థః॥ ని॥ స్నిగ్ధంతుమసృ
ణేసాంద్రే-ఛాయావృక్షోనమేరుస్స్యాదితిఉభయత్రాపిశబ్దార్ణవః॥
రామగిరిరితిచిత్రకూటః తస్యాశ్రమేషువసతింస్థితిం- చక్రేకృతవాన్-అ
త్రలేశతః తత్రతత్ర అద్రినగరనదీసముద్రాదివర్ణనసంభవాత్ -మహా
కావ్యత్వం - రసశ్చాత్రవిప్రలంభశృంగారః-తత్రాప్యున్మాదావస్థా-అ
తఏవైకత్రానవస్థానంసూచితం- ఆశ్రమేష్వితిబహువచనేన - సీతాం

౨॥ తస్మిన్నద్రౌ కతిచిదబలావిప్రయుక్తస్స కామీ నీత్వా మాసాన్కనకవలయభ్రంశరిక్తప్రకోష్ఠః। ఆషాఢస్య ప్రథమదివసే మేఘమాశ్లిష్టసానుం వప్రక్రీడాపరిణతగజప్రేక్షణీయం దదర్శ॥

ప్రతి రామస్య హనూమత్సందేశం మనసి నిధాయ మేఘసందేశం కవిః కృతవానిత్యాహుః - అత్ర కావ్యే సర్వత్ర మందాక్రాంతా వృత్తం ॥ శ్లో॥ మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మోభనౌ తౌ గురూ చేల్లక్షణాత్ -

తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్నద్రౌ చిత్రకూటాద్రౌ - అబలావిప్రయుక్తః అబలయా కాంతయా విప్రయుక్తః విరహితః - కనకస్య వలయః - కటకం॥ని॥ కటకం - వలయో(స్త్రీ)యామిత్యమరః - తస్య భ్రంశేన పాతేన - రిక్తః శూన్యః - ప్రకోష్ఠః కూర్పరాధః ప్రదేశో యస్య స తథోక్తః॥ ని॥ కక్ష్యాంతరం ప్రకోష్ఠం స్యాత్ప్రకోష్ఠః కూర్పరాదధ ఇతి శాశ్వతః - విరహదుఃఖాత్కృశ ఇత్యర్థః - కామీ కాముకః - స యక్షః - కతిచిన్మాసాన్ అష్టౌ మాసానిత్యర్థః శ్లో॥ శేషాన్మాసాన్ గమయ చతురో లోచనే మీలయిత్వేతి వక్ష్యమాణత్వాత్ - నీత్వా యాపయిత్వా - ఆషాఢా నక్షత్రేణ యుక్తా పౌర్ణమాస్యాషాఢీ॥సూ॥ నక్షత్రేణ యుక్తః కాల ఇత్యణ్ - ఆషాఢీ పౌర్ణమాస్యస్మిన్మాస ఇత్యాషాఢో మాసః॥సూ॥ సాస్మిన్పౌర్ణమాసీతి సంజ్ఞాయామిత్యణ్ - తస్య ఆషాఢమాసస్య ప్రథమదివసే ఆద్యవాసర ఇత్యర్థః - ఆశ్లిష్టసానుమాక్రాంతతటం - వప్రక్రీడా ఉత్ఖాత కేళయః॥ని॥ ఉత్ఖాత కేళిః శృంగాద్యైర్వప్రక్రీడా నిగద్యత ఇతి శబ్దార్ణవే - తాసు పరిణతః తిర్యగ్దంతప్రహారీ తు గజః పరిణతో మత ఇతి హలాయుధః - స చాసౌ గజశ్చ స ఇవ ప్రేక్షణీయో దర్శనీయః - తం మేఘం దదర్శ - గజప్రేక్షణీయమిత్యత్ర ఇవ శబ్దలోపాల్లుప్తోపమా - కేచిదాషాఢస్య ప్రథమదివస ఇత్యత్ర ప్రత్యాసన్నే నభసీతి వక్ష్యమాణ నభోమాస ప్రత్యాసత్త్యర్థం ప్రశమదివస ఇతి పాఠం కల్పయంతి - తదసంగతం - ప్రథమాతిక్రమణే కారణాభావాత్ - నభోమాసప్రత్యాసత్త్యర్థమిత్యుక్తమితి చేన్న - ప్రత్యాసత్తిమాత్రస్య స్వమాసప్రత్యాసత్త్యైవ దివసస్యాప్యుపపత్తేరత్యంతప్రత్యాసత్తేరుపయోగాభావేనావివక్షితత్వాత్ - వివక్షితత్వే వా-

౩। తస్యస్థిత్వాకథమపిపురఃకౌతుకాధానహేతోరంతర్బాష్పశ్చిరమనుచరోరాజరాజస్యదధ్యౌ। మేఘాలోకేభవతిసుఖినోఽప్యన్యథావృత్తిచేతఃకంఠాశ్లేషప్రణయినిజనేకింపునర్దూరసంస్థే॥ ౪ ॥ ప్రత్యాసన్నే

స్వాపక్షేపప్రథమదివసాంతిమత్వేణే మేఘదర్శనకల్పనాయాం ప్రమాణాభావేనతదసంభవాత్, - ప్రత్యుతాస్మత్పక్షఏవకుశలః - సందేశస్య భావ్యనర్థప్రతీకారార్థస్య పురతఏవానుష్ఠానంయుక్తంభవేదిత్యుపయోగసిద్ధిః-నన్వాన్మత్తస్యనాయంవివేకఇతిచేన్న - ఉన్మత్తస్యానర్థప్రతీకారారంభప్రతిపత్తిరపీతిసందేశఏవమాభూత్ - తథాచ-కావ్యారంభఏవప్రతిబద్ధస్స్యాదిత్యహోమూలచ్ఛేదీతవపాండిత్యప్రకర్షః-కథంతర్హి॥ శ్లో ॥శాపాంతోమేభుజగశయనాదుత్థితేశార్ఙ్గపాణావిత్యాదినాభగవత్ప్రబోధావధికస్యశాపస్యమాసచతుష్టయావశిష్టత్వోక్తిః - శయనైకాదశీమారభ్యోత్థానైకాదశీపర్యంతం మాసచతుష్టయంభవతి ॥ దశదివసాధిక్యాదితిచేన్న - స్వాపక్షేపకథంసా-వింశతిదివసన్యూనత్వాదితిసంతోష్టవ్యం - తస్మాదీషద్వైషమ్యాదవివక్షితమితిసుష్ఠూక్తంప్రథమదివసఇతి.

౩॥తస్యేతి ॥ రాజానోయక్షాః॥ని॥రాజాప్రభౌనృపేచంద్రేయక్షేక్షత్రియశక్రయోరితివిశ్వః - రాజ్ఞాంరాజారాజరాజఃకుబేరః ॥ ని ॥ రాజరాజోధనాధిపఇత్యమరః॥ సూ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిటచ్ -తస్యానుచరోయక్షః - అంతర్బాష్పఃధీరోదాత్తత్వాదంతస్తంభితాశ్రుస్సన్-కౌతుకాధానహేతోరభిలాషోత్పాదనకారణస్య॥ ని ॥ కౌతుకంచాభిలాషేస్యాదుత్సవేనర్మహర్షయోరితివిశ్వః - తస్యమేఘస్య- పురఃఅగ్రే-కథమపిగరీయసాప్రయత్నేనేత్యర్థః॥ ని ॥జాతహేతువివక్షాయామాప్యాదికథమవ్యయం - కథమాదితథాప్యంతంయత్నగౌరవబాధయోరిత్యుత్పలమాలాయాం - స్థిత్వాచిరందధ్యౌచింతయామాస - మనోవికారోపశమనపర్యంతమిత్యర్థః - వికారహేతుమాహ-. మేఘేతి -తథాహిమేఘాలోకేమేఘదర్శనేసతి-సుఖినోపిప్రియాజనసంగతస్యాపి - చేతశ్చిత్తం -అన్యథాభూతావృత్తిర్వ్యాపారోయస్యతదన్యథావృత్తి- భవతి - వికృతిమాపద్యతఇత్యర్థః- కంఠాశ్లేషప్రణయి

నభసి దయితాజీవితాలంబనార్థీ జీమూతేన స్వకుశలమయీం హారయిష్యన్ ప్రవృత్తిం। స ప్రత్యగ్రైః కుటజకుసుమైః కల్పితార్ఘాయ తస్మై ప్రీతః ప్రీతిప్రముఖవచనం స్వాగతం వ్యాజహార।

నికంఠాలింగనార్థిని- జనే- దూరే సంస్థా స్థితిర్యస్య తస్మిన్ దూరసంస్థే దూరస్థే సతి - కింపునః సుఖినోఽప్యేవం కిల - విరహిణస్తు కిం వక్తవ్యమిత్యర్థః - విరహిణాం మేఘదర్శనం కామాదివికారోద్దీపనమితి భావః - అత్రార్థాంతరన్యాసాలంకారః- తదుక్తం దండినా॥ శ్లో॥ జ్ఞేయస్సోఽర్థాంతరన్యాసో వస్తు ప్రస్తుత్య కించన-తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽన్యస్య వస్తున ఇతి॥ ౪॥ అథ సమాహితాంతఃకరణః కిం కృతవానిత్యత్రాహ॥ ప్రత్యాసన్న ఇతి॥ స యక్షః యశ్చిరం దధ్యౌ స ఇత్యర్థః - నభసి శ్రావణమాసే॥ ని॥ నభాః ఖం శ్రావణో నభా ఇత్యమరః- ప్రత్యాసన్నే ఆషాఢానంతర్యాత్సన్నికృష్టే సతి-దయితాజీవితాలంబనార్థీ సన్- వర్షాకాలస్య విరహిదుస్సహత్వాత్ - ఉత్పన్నప్రతీకారాదనర్థస్యోత్పత్తిప్రతిబంధ ఏవ వరమితి న్యాయేన - ప్రాగేవ ప్రియాప్రాణధారణోపాయం చికీర్షుస్సన్నిత్యర్థః- జీవస్య జీవనస్య మూతః పుటబంధో జీమూతః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తేన జీమూతేన జలధరేణ- ప్రయోజ్యేన - స్వకుశలమయీం స్వక్షేమప్రధానాం - ప్రవృత్తిం వార్తాం॥ ని॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః - హారయిష్యన్ ప్రాపయిష్యన్॥ సూ॥ లృట్ శేషే చేతి చకారాత్ క్రియార్థక్రియోపపదేత్యాదినా లృట్ప్రత్యయః - జీవనార్థం కర్మ జీవనప్రదేనైవ కారయితవ్యమితి భావః॥ సూ॥ హృక్రోరన్యతరస్యామితి కర్మసంజ్ఞావికల్పాత్పక్షే కర్తరి తృతీయా - ప్రత్యగ్రైరభినవైః - కుటజకుసుమైః గిరిమల్లికాభిః॥ ని॥ కుటజో గిరిమల్లికేతి హలాయుధః - కల్పితార్ఘాయ కల్పితోఽనుష్ఠితోఽర్ఘః పూజావిధిర్యస్య తస్మై కల్పితార్ఘాయ॥ ని॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః - తస్మై జీమూతాయ - వా॥ క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- ప్రీతిప్రముఖాని ప్రీతిపూర్వకాణి వచనాని యస్మిన్ కర్మణి తత్ప్రీతిప్రముఖవచనం యథా తథా -శోభనమాగతం స్వాగతం-వచనం-ప్రీతస్సన్

౫॥ ధూమజ్యోతిస్సలిలమరుతాం సన్నిపాతః క్వ మేఘస్సందేశార్థాః క్వ పటుకరణైః ప్రాణిభిః ప్రాపణీయాః। ఇత్యౌత్సుక్యాదపరిగణయన్ గుహ్యకస్తం యయాచే కామార్తా హి ప్రకృతికృపణాశ్చేతనాచేతనేషు॥ జాతం వంశే భువనవిదితే పుష్కలావర్తకానాం జానామి త్వాం

వ్యాజహార - కుశలాగమనం పప్రచ్ఛేత్యర్థః - నాథేనత్వత్ర - ప్రత్యాసన్నే మనసీతి సాధీయాన్నేవ పాఠః కల్పితః ప్రత్యాసన్నే ప్రకృతిమాపన్నే సతీత్యర్థః - యస్తు తేనైవ పూర్వపాఠే విరోధః ప్రదర్శితః సోఽస్మాభిరాషాఢస్య ప్రథమదివస ఇత్యేతత్పాఠవిప్లవసమాధానేనైవ సమాధాయి.

౫॥ నను చేతనసాధ్యం కర్మ కథమచేతనేన కారయితుం ప్రవృత్త ఇత్యాశఙ్కాం పరిహరన్ సమాధత్తే ॥ ధూమేతి ॥ ధూమశ్చ జ్యోతిశ్చ సలిలం చ మరుద్వాయుశ్చ తేషాం సన్నిపాతః సంఘాతో మేఘః - క్వ - అచేతనత్వాత్సందేశహరణానర్హ ఇత్యర్థః - పటుకరణైః సమర్థేన్ద్రియైః ॥ ని ॥ కరణం సాధకతమం క్షేత్రగాత్రేన్ద్రియేష్వపీత్యమరః - ప్రాణిభిశ్చేతనైః ॥ ని ॥ ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీత్యమరః - ప్రాపణీయాః ప్రాపయితుం యోగ్యాః - సందిశ్యన్త ఇతి సందేశాః - తే చ తేఽర్థాః - క్వ - ఇత్యేవమౌత్సుక్యాత్ - ఇష్టార్థోద్యుక్తత్వాత్ ॥ ని ॥ ఇష్టార్థోద్యుక్త ఉత్సుక ఇత్యమరః - అపరిగణయన్ అవిచారయన్ - గుహ్యకః యక్షః - తం మేఘం - యయాచే - తథా హి - కామార్తాః - చేతనాశ్చ అచేతనాశ్చ చేతనాచేతనాః తేషు విషయే - ప్రకృతికృపణాః స్వభావదీనా హి - కామాన్ధానాం యుక్తాయుక్తవివేకశూన్యత్వాదచేతనయాచ్ఞా న విరుధ్యత ఇత్యర్థః - అత్ర మేఘసందేశయోః విరూపయోర్ఘటనాద్విరూపఘటనారూపో విషమాలంకారః - తదుక్తం ॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ - విరూపఘటనా చాసౌ విషమాలంకృతిస్త్రిధేతి - స చార్థాన్తరన్యాసానుప్రాణిత ఇతి తత్సమర్థకత్వేనైవ చతుర్థపాదేతస్యోపన్యాసాత్.

౬॥ సంప్రతి యాచ్ఞాప్రకారమాహ - జాతమితి - హే మేఘ త్వాం భువనేషు విదితే ప్రసిద్ధే భువనవిదితే ॥ సూ ॥ నిష్ఠేతి భూతార్థే క్తప్రత్యయః ॥ సూ ॥ మతి - బుద్ధీత్యాదినా వర్తమానార్థత్వే ॥ సూ ॥ క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి భువనశబ్దస్య షష్ఠ్యన్తనియమాత్ సమాసో న స్యాత్ కేచన పూజా

ప్రకృతిపురుషం కామరూపం మఘోనః । తేనార్థిత్వంత్వయివిధివశాద్దూ-
రబంధుర్గతో౽హంయాచ్ఞా మోఘావరమధిగుణేనాధమేలబ్ధకామా॥
౭॥ సంతప్తానాంత్వమసిశరణంతత్పయోదప్రియాయాస్సందేశం
మేహరధనపతి క్రోధవిశ్లేషితస్య। గంతవ్యా తేవ సతిరలకానామయక్షే

యామితిసిద్ధం - పుష్కలాశ్చావర్తకాశ్చ - కేచిన్మేఘానాంకూటస్థాః పుష్కలావర్తకాఇత్యుచ్యంతే తేషాం - వంశే కులేజాతం - మహాకులప్రసూత మిత్యర్థః - కామరూపం ఇచ్ఛాధీనవిగ్రహం - దుర్గాదిసంచారక్షమ మిత్యర్థః - మఘోనః ఇంద్రస్య - ప్రకృతిపురుషం ప్రధానపురుషం - జానామి - తేనతవ - ప్రభుత్వాభిజాత్యాదిగుణయోగిత్వేన హేతునా - విధివశాద్దైవాయత్తత్వాత్ ।ని॥ విధిర్విధానే దైవేపీత్యమరః॥ ని ॥ వశఆయత్తతాయాంచవశ ఇచ్ఛాప్రభేదయోరితివిశ్వః - దూరేబంధుర్యస్యసః దూరబంధుః - వియుక్తభార్యోహం - త్వయ్యర్థిత్వంగతః - ననుయాచకస్య యాచ్యగుణోత్కర్షఃకుత్రోపయుజ్యతఇత్యాశంక్య - దైన్యాద్యాచ్ఞాభంగేపిలాఘవదోషాభావఏవఉపయోగఇత్యాహ - యాచ్ఞేతి - తథాహి - అధిగుణేపుంసివిషయే - యాచ్ఞామోఘాపిఫలాపి - వరంఈషత్ప్రియం - దాతుర్గుణాఢ్యత్వాత్ ప్రియత్వంయాచ్ఞావైఫల్యాదీషత్ప్రియత్వమితిభావః - అధమేనిర్గుణే - యాచ్ఞాతులబ్ధకామాపి - నవరంఈషత్ప్రియమపినభవతీత్యర్థః॥ని॥ దైవాద్వృతేవరశ్శ్రేష్ఠే త్రిషుక్లీబం మనాక్ప్రియఇత్యమరః - అర్థాంతరన్యాసానుప్రాణితః ప్రేయోలంకారః - తదుక్తందండినా॥ శ్లో॥ ప్రేయః ప్రియతరాఖ్యానమితి - ఏతచ్చాద్యపాదత్రయే - చతుర్థపాదస్థేనార్థాంతరన్యాసేనోపజీవితమితిసువ్యక్తమేవ.

౭॥ సంతప్తానామితి॥ హేపయోదజలద - త్వం - సంతప్తానామాతపేనప్రవాసవిరహేణతాపేనచసంజ్వరితానాంసంతాపితానాం॥ని సంతాపస్సంజ్వరస్సమావిత్యమరః - శరణంఆతపఖిన్నానాంపయోదానేనప్రోషితానాంస్వస్థానప్రణయనేనచరక్షితాసి ॥ ని ॥ శరణంగృహరక్షిత్రోరిత్యమరః - తత్తస్మాత్కారణాత్ -ధనపతేఃకుబేరస్య-క్రోధేనవిశ్లేషితస్యప్రియయావియోజితస్య- మెమమ-సందేశంవార్తాం

యక్షేశ్వరాణాం బాహ్యోద్యానస్థితహరశిరశ్చంద్రికాధౌతహర్మ్యా ||

మూ|| త్వామారూఢం పవనపదవీముద్గృహీతాలకాంతాః ప్రేక్షిష్యంతే పథికవనితాః ప్రత్యయాదాశ్వసంత్యః। కస్సన్నద్ధే విరహవిధురాం త్వయ్యుపేక్షేత జాయాం న స్యాదన్యోప్యహమివ జనో యః పరాధీనవృత్తిః

ప్రియాయాః హర - ప్రియాం ప్రతి నయేత్యర్థః - సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ - సందేశహరణేనావయోస్సంతాపం నుదేత్యర్థః కుత్ర స్థానే సా స్థితా తత్స్థానస్య వా కిం వ్యావర్తకం తత్రాహ - గంతవ్యేతి - బహిర్భవం బాహ్యం || వా|| బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమితి ష్యఞ్ప్రత్యయః - బాహ్యోద్యానే స్థితస్య హరస్య శిరసి యా చంద్రికా తయా ధౌతాని నిర్మలాని హర్మ్యాణి ధనికభవనాని యస్యాం సా తథోక్తా - ని|| హర్మ్యాదిధనినాం వాస ఇత్యమరః - అనేన వ్యావర్తకముక్తం - అలకా నామ అలకేతి ప్రసిద్ధా - యక్షేశ్వరాణాం వసతిః స్థానం - తే తవ గంతవ్యా త్వయా గంతవ్యేత్యర్థః || సూ|| కృత్యానాం కర్తరి వేతి షష్ఠీ ......

మూ । మదర్థం ప్రవృత్తస్య తవ పథికాంగనాసమాశ్వాసనమానుషంగికఫలమిత్యాహ - త్వామితి || పవనపదవీమాకాశం ఆరూఢం త్వాం పంథానం గచ్ఛంతీతి పథికాః || సూ || పథష్కన్నితి ష్కన్ప్రత్యయః - తేషాం వనితాః ప్రోషితభర్తృకాః - ప్రత్యయాత్ ప్రియాగమనవిశ్వాసాత్ ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః - ఆశ్వసంత్యః ప్రణయవత్యః - పా- ఆశ్వసత్యః ప్రీణంత్యః - శ్వసిధాతోశ్శత్రంతత్వాత్ ఉగితశ్చేతి ఙీప్ - తథా ఉద్గృహీతాలకాంతాః దృష్టిప్రసారార్థమున్నమయ్య ధృతాలకాగ్రాస్సత్యః - ప్రేక్షిష్యంతే అత్యుత్కంఠతయా ద్రక్ష్యంతీత్యర్థః - మదాగమనేన పథికాః కథమాగమిష్యంతీత్యత్రాహ తథాహి - త్వయి సన్నద్ధే వ్యాపృతే సతి - విరహేణ విధురాం వివశాం - జాయాం కః ఉపేక్షేత - న కోప్యుపేక్షేతేత్యర్థః - అన్యోపి మద్వ్యతిరిక్తోపి యో జనః అహమివ పరాధీనవృత్తిః పరాయత్తజీవికో న స్యాత్ - స్వతంత్రస్తు న కోప్యుపేక్షేతేత్యర్థః - ఇత్యర్థాంతరన్యాసాలంకారః తదుక్తం || శ్లో|| కార్యకారణసామాన్యవిశేషాణాం పరస్పరం - సమర్థనం యత్ర సోఽర్థాంతరన్యాస ఉదాహృత ఇతి...........................

౯ । మందంమందంనుదతిపవనశ్చానుకూలో యథాత్వాంవామశ్చా
యంనదతిమధురంచాతకస్తే సగంధః।గర్భాధానక్షణపరిచయాన్నూ
నమాబద్ధమాలాః సే్స విష్యం తేనయనసుభగంఖేభవంతంబలాకాః॥
౧౦॥ తాంచావశ్యందివసగణనాతత్పరామేకపత్నీమవ్యాపన్నామ

౯॥ నిమిత్తాన్యపితేశుభానిదృశ్యంతఇత్యాహ-మందంమందమితి-అ
నుకూలఃపవనో వాయుశ్చత్వాం-మందంమందం అతిమందమిత్యర్థః॥
అత్రకథంచిద్వీప్సాయామేవద్విరుక్తిర్నవాహ్య। సూ॥ప్రకారేగుణ
వచనస్యేతితదాత్రయణే -కర్మధారయవద్భావేనసుబ్లుకిమందమంద
మితిస్యాత్తదేవాహ వామనః - మందమందమిత్యత్రనప్రకారార్థ ఇతి
ద్విర్భావః - యథాసదృశం - భావిఫలానురూపమిత్యర్థః॥ ని॥యథా
సాదృశ్యయోగ్యత్వవీప్సాస్వర్థానతిక్రమఇతియాదవః - నుదతిప్రేర
యతి-అయం - సగంధఃసగర్వః - సబంధురితికేచిత్ ॥ని॥గంధోగంధక
ఆమోదేలేశే-సంబంధగర్వయోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వప్రకాశః - తేత
వ-వామోవామభాగస్థః॥ ని॥ వామస్తువక్రేరమ్యేస్యాత్సవ్యేవామస్థి
తేపచేతిశబ్దార్ణవే - చాతకఃపక్షివిశేషశ్చ - మధురంశ్రావ్యం -నదతి
వ్యాహరతి- ఇదంనిమిత్తద్వయంవర్తతే - వర్తిష్యతేచాపరంనిమిత్త
మిత్యాహ-గర్భేతి-గర్భఃకుక్షిస్థజంతుః ॥ని ॥ గర్భోపవరకేన్నే గర్భా
సుతేపవనసంకటే - కుక్షౌకుక్షిస్థజంతౌచేతియాదవః- తస్యాధానము
త్పాదనం-తదేవక్షణఃఉత్సవః-సుఖహేతుత్వాదితిభావః॥ ని॥ నిర్వ్యా
పారస్థితౌకాలవిశేషోత్సవయోఃక్షణఇత్యమరః - తస్మిన్పరిచయాద
భ్యాసాద్ధేతోః - ఖేవ్యోమ్ని - ఆబద్ధమాలాఃగర్భాధానసుఖార్థంత్వ
త్సమీపేబద్ధపఙ్క్తయఇత్యర్థః-ఉక్తంచ - కర్ణోదయే॥ శ్లో॥గర్భంబ
లాకాదధతేభ్రయోగాన్నాకేనిబద్ధావళయస్సమంతాదితి - బలాకాఃబ
బలాకాంగనాః - నయనసుభగందృష్టిప్రియం -భవంతం-నూనంసత్యం
సేవిష్యంతే- అనుకూలవాతచాతకరుతబలాకాదర్శనానాంశుభసూచ
కత్వంశకునశాస్త్రే(దృష్టం- తత్తుగ్రంథవిస్తరభయాన్నలిఖితం ....
౧౦ । నచతస్యాఃనాశాద్వ(తత్స్ఖలనాద్వానిష్ఫలస్తేప్రయాస ఇత్యా
హ ॥ తాంచేతి॥ హేమేఘ-దివసానామవశిష్టదినానాంగణనాయాంసం

విహతగతిర్ద్రక్ష్యసి భ్రాతృజాయాం॥ఆశాబంధః కుసుమసదృశం ప్రా
యశో హ్యంగనానాం సద్యః పాతిప్రణయిహృదయం విప్రయోగే రుణద్ధి॥
౧౧॥ కర్తుం యచ్చ ప్రభవతి మహీముచ్ఛిలీంధ్రామవంధ్యాం తచ్ఛ్రుత్వా
తే శ్రవణసుభగం గర్జితం మానసోత్కాః। ఆకైలాసాద్బిసకిసలయచ్ఛే

ఖ్యానే తత్పరామాసక్తాం॥ ని ॥ తత్పరే ప్రసితాసక్తావిత్యమరః-అతఏవ అవ్యాపన్నామమృతాం శాపావసానే సుదాగమనం ప్రత్యాశయా జీవంతీమిత్యర్థః ఏకః పతిర్యస్యాస్తామేకపత్నీం పతివ్రతామిత్యర్థః॥ సూ ॥ నిత్యం సపత్న్యాదిష్వితి జీప్ నకారశ్చ - భ్రాతుర్మే జాయాం భ్రాతృజాయాం - మాతృవన్నిశ్శంకయా దర్శనీయామిత్యాశయః - తాం మత్ప్రియాం . అవిహతగతిః సఫలగమనస్సన్ -ద్రక్ష్యసి ఆలోకయిష్యసి-తథాహి-ఆశా అతితృష్ణా ॥ ని॥ఆశాదిగతితృష్ణయోరితి విశ్వః-బధ్యతే అనేనేతి బంధః బాధనం వృంతమితి యావత్ - సైవ బంధః - ఆశాబంధః కర్తా - ప్రణయి ప్రేమయుక్తం- అతఏవ- కుసుమసదృశం కుసుమసుకుమారమిత్యర్థః - అతఏవ- విప్రయోగే వియోగే- సద్యః పాతి సద్యో భ్రంశనశీలమంగనానాం హృదయం జీవితం ॥ ని ॥ హృదయం జీవితే చిత్తే వక్షస్యపిచ మాతకీతి శబ్దార్ణవే - ప్రాయశః ప్రాయేణ రుణద్ధి ప్రతిబధ్నాతీత్యర్థాంతరన్యాసః..................................

౧౧ ॥ సంప్రతి తే సహాయసంపత్తిశ్చాస్తీత్యాహ-కర్తుమితి ॥యద్గర్జితం కర్తృ-మహీముచ్ఛిలీంధ్రాముద్భూతకందళీం ॥ని ॥ కందళ్యాం చ శిలీంధ్రస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే- అతఏవావంధ్యాం సఫలాం చ కర్తుం ప్రభవతి శక్నోతి - శిలీంధ్రాణాం భావిసస్య సంపత్తిసూచకత్వాదితి భావః-తదుక్తం నిమిత్తనిదానే॥ శ్లో॥ కాలాబ్దయోగాదుదితాశ్శిలీంధ్రాస్సంపన్నసస్యాం కథయంతి ధాత్రీమితి -తత్ శ్రవణసుభగం శ్రోత్రసుఖం - లోకస్యేతి శేషః-తే తవ- గర్జితం శ్రుత్వా-మానసోత్కాః మానసే సరస్యున్మనసః ఉత్సుకా ఇతి యావత్ ॥ సూ ॥ ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతనాత్సాధుః-కాలాంతరే మానసస్య హిమదుష్టత్వాత్ హిమస్య చ హంసానాం రోగహేతుత్వాత్ అన్యత్ర గతాః హంసాః పునర్వర్షాసు మానసమేవ గచ్ఛంతీతి ప్రసిద్ధిః బిసకిసలయానాం మృణాళాగ్రాణాం

దపాథేయవంతస్సంపత్స్యంతే నభసి భవతో రాజహంసాస్సహాయాః
౧౨॥ ఆపృచ్ఛస్వ ప్రియసఖమముం తుంగమాలింగ్య శైలం వంద్యైః
పుంసాం రఘుపతిపదై రంకితం మేఖలాసు । కాలే కాలే భవతి భవతో య
స్య సంయోగమేత్య స్నేహవ్యక్తిశ్చిరవిరహజం ముంచతో బాష్పముష్ణం
౧౩ ॥ మార్గం తావచ్ఛృణు కథయతస్త్వత్ప్రయాణానురూపం సం

ఛేదైః శకలైః ఖండైః - పాథేయవంతః పథి సాధు పాథేయం పథి భావ్యం సూ ॥ పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞ్ ఇతి ఢఞ్ ప్రత్యయః - తద్వంతః సంబళవంత ఇత్యర్థః - రాజహంసాః హంసవిశేషాః ॥ ని ॥ రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణైర్లోహితైస్సితా ఇత్యమరః - నభసి వ్యోమ్ని - భవతస్తవ - ఆ కైలాసాత్ కైలాసపర్యంతం - పదద్వయం చైతత్ - సహాయాః సయాత్రాః ॥ ని ॥ సహాయస్తు సయాత్రస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే. సంపత్స్యంతే భవిష్యంతి

౧౨ ॥ ఆపృచ్ఛస్వేతి - ప్రియం సఖాయం ప్రియసఖం ॥ సూ ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్ - తుంగమున్నతం - పుంసాం వంద్యైః రఘుపతిపదైః శ్రీరామపాదన్యాసైః మేఖలాసు కటకేషు ॥ ని ॥ అథ మేఖలా - శ్రోణిస్థానేద్రికటకే కటిబంధన ఇతి యాదవః - అంకితం చిహ్నితం - ఇత్థం ప్రియసఖిత్వాత్పవిత్రత్వాచ్చ సంభావనార్హమముం శైలం చిత్రకూటాద్రిమాలింగ్య - ఆపృచ్ఛస్వ సాధయామీత్యామంత్రణేన సభాజయ ॥ ని ॥ ఆమంత్రణ సభాజనే ఆప్రచ్ఛనమిత్యమరః ॥ వా ॥ వా ఆఙి నుప్రచ్ఛ్యోరుపసంఖ్యానమిత్యాత్మనేపదం - సఖిత్వం నిర్వహతి - కాలే కాలే ప్రతిప్రావృట్కాలం - సుహృత్సమాగమనకాలశ్చ గమ్యతే - వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః - భవతా సంయోగం సంపర్కం - ఏత్య ప్రాప్య - చిరవిరహజముష్ణం - బాష్పం ఊష్మాణం నేత్రజలం చ ॥ ని ॥ బాష్పం నేత్రజలోష్మణోరితి విశ్వః - ముంచతో యస్య శైలస్య - స్నేహవ్యక్తిః ప్రేమావిర్భావో భవతి - స్నిగ్ధానాం హి చిరసంగతానాం బాష్పపాతో భవతీతి భావః ....

౧౩॥ సంప్రతి తస్య మార్గం కథయతి - మార్గమితి - హే జలద, తావదిదానీం - కథయతో మత్త ఇతి శేషః - త్వత్ప్రయాణస్యానురూపమనుకూలం మార్గమధ్వానం ॥ ని ॥ మార్గో మృగమదే మాసే - సౌమ్యర్క్షేన్వేషణే ధ్వనీతి యాదవః - శృణు - తదనుమార్గశ్రవణానంతరం - శ్రోత్రాభ్యాం

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

దేశం మేతదనుజలద శ్రోష్యసి శ్రోత్రపేయం। ఖిన్నః ఖిన్నశ్శిఖరిషు పదం
న్యస్య గంతాసి యత్ర క్షీణః క్షీణః పరిలఘు పయస్స్రోతసాం చోపయుజ్య॥
౧౪ ॥ అద్రేశ్శృంగం హరతి పవనః కింస్విదిత్యున్ముఖీభిర్దృష్టోత్సాహ
శ్చకితచకితం ముగ్ధసిద్ధాంగనాభిః। స్థానాదస్మాత్సరసనిచుళాదుత్పతో

పేయం పానార్హం-అతితృష్ణయా శ్రోతవ్యమిత్యర్థః-పేయగ్రహణాత్సం
దేశస్యామృతసామ్యంగమ్యతే-మేఘమ-సందేశం వాచికం॥ని॥సం
దేశవాగ్వాచికంస్యాదిత్యమరః-శ్రోష్యసి-యత్రమార్గే-ఖిన్నఃఖిన్న అ
భీక్ష్ణంక్షీణబలస్సన్॥ సూ ॥ నిత్యవీప్సయోరితి నిత్యార్థేద్విర్భావః-శి
ఖరిషుపర్వతేషు-పదంన్యస్య నిక్షిప్య-పునర్బలలాభార్థంకృచిద్విశ్రా
మ్యేత్యర్థః-క్షీణఃక్షీణఃఅభీక్ష్ణంకృశాంగస్సన్-అత్రాపికృదంతత్వా
త్పూర్వవద్ద్విరుక్తిః-స్రోతసాంపరిలఘుగురుత్వదోషరహితం-ఉపలా
స్ఫాలనభేదితత్వాత్పథ్యమిత్యర్థః-యథాహ వాహటః॥శ్లో॥ఉపలాస్ఫా
లనోత్క్షేపవిచ్ఛేదైః ఖేదితోదకాః-హిమవన్మలయోద్భూతాః పథ్యా
నద్యోభవంత్యమూరితి-పయః పానీయముపయుజ్య శరీరపోషణార్థముప
భుజ్యవహృత్యచ-గంతాసిగమిష్యసి-గమేర్లుట్ ....
౧౪॥అద్రేరితి॥ పవనో వాయుః-అద్రేశ్చిత్రకూటస్య-శృంగంహరతికిం
స్విత్-కింస్విచ్ఛబ్దో వితర్కార్థే చాదిషుపఠ్యతే-ఇతిశంకయా ఉన్ముఖీభిరు
న్నతముఖీభిః॥సూ ॥స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితిఙీష్-
ముగ్ధాభిర్ముగ్ధాభిః॥ని॥ముగ్ధస్సుందరమూఢయోరిత్యమరః -సిద్ధానాం దే
వయోనివిశేషాణాం- అంగనాభిః-చకితచకితంచకితప్రకారం-యథాభవ
తితథా-ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః- దృష్టోత్సాహో దృష్టసం
రంభస్సన్-సరసాః సాంద్రాః నిచుళాః స్థలవేతసాః యస్మింస్తస్మాత్ ॥ ని॥
వానీరేకపిభేదేస్యాన్నిచుళః స్థలవేతస ఇతిశబ్దార్ణవే-అస్మాత్ స్థానాదా
శ్రమాత్పథి నభోమార్గే- దిఙ్నాగానాం దిగ్గజానాం- స్థూలా యే హస్తాః క
రాః-తేషామవలేపానాత్పిష్ట పాత-పరిహరన్॥ని॥హస్తోనక్షత్రభేదేస్యా
త్కరేభకరయోరపీతివిశ్వః-ఉదఙ్ముఖస్సన్-అలకాయాఉదీచ్యత్వాది
త్యాశయః-ఖమాకాశం ప్రత్యుత్పతఉద్గచ్ఛ-అత్రేదమర్థాంతరంధ్వనయ
తి-సరసో రసికః నిచుళో నామకవిః-కాళిదాససహాధ్యాయీ పరాపా

దఙ్ముఖః ఖం దిఙ్నాగానాం పథి పరిహర స్థూలహస్తావలేపాన్॥
౧౫ । రత్నచ్ఛాయావ్యతికర ఇవ ప్రేక్ష్య మేతత్పురస్తాద్వల్మీకాగ్రా
త్ప్ర) భవతి ధనుః ఖండమాఖండలస్య । యేన శ్యామం వపురతితరాం
కాంతిమాపత్స్యతే తే బర్హేణేవ స్ఫురితరుచినా గోపవేషస్య విష్ణోః॥
౧౬ । త్వయ్యాయత్తం కృషిఫలమితి భ్రూవికారానభిజ్ఞైః ప్రీతిస్ని

దితానాం కాళిదాస ప్రబంధదూషణానాం పరిహర్తా యస్మిన్ స్థానేత
స్మాత్ స్థానాత్ - ఉదఙ్ముఖో నిర్దోషత్వాదున్నతముఖస్సన్ - పథిదిఙ్నా
గాచార్యస్య కాళిదాసప్రతిపక్షస్య - హస్తావలేపాన్ హస్తవిన్యాస
పూర్వకాణి దూషణాని పరిహరన్॥ ని॥ అవలేపస్తు గర్వే స్యాల్లేపనే దూష
ణేపి చేతి విశ్వః-అద్రేరద్రికల్పస్య దిఙ్నాగాచార్యస్య।ని॥ శృంగం ప్రాధా
న్యసాన్వోశ్చేత్యమరః - హరతీతి హేతునా-ముగ్ధైస్సుందరైః సిద్ధైః
సాగస్వతసిద్ధైర్మహాకవిభిరంగనాభిశ్చ స్త్రీభిశ్చ - దృష్టోత్సాహ
స్సన్ - ఖముత్పతఉచ్చైర్భవేతి స్వప్రబంధమాత్మానం వా ప్రతిక
వేరుక్తిరితి॥ శ్లో॥ సంసర్గజా దోషగుణా భవంతీత్యేతన్మృషా యేన జలా
శ్రయోపి। స్థిత్వాన్నుపాలం నిచుళశ్చ లంతమాత్మానమారక్షతి సింధువే
గాదిత్యేతచ్ఛ్లోకనిర్మాణాత్తస్య కవేర్నిచుళసంజ్ఞేత్యాహుః .. ..

౧౫ ॥ రత్నేతి ॥ రత్నచ్ఛాయానాం పద్మరాగాదిమణిప్రభాణాం వ్య
వ్యతికరో మిశ్రవర్ణమివ-ప్రేక్ష్యం దర్శనీయం- ఆఖండలస్యేంద్రస్య-
ఏతద్ధనుః ఖండం - ఏతదితి హస్తనిర్దేశో వివక్షితః - పురస్తాదగ్రే- వల్మీ
కాగ్రాత్ వామలూరువివరాత్ । ని ॥ వామలూరుశ్చ నాకుశ్చ వల్మీకం
పుంనపుంసకమిత్యమరః-ప్రభవత్యావిర్భవతి-యేన ధనుఃఖండేన-తేత
వ శ్యామం వపుః స్ఫురితరుచినా ఉజ్జ్వలకాంతినా - బర్హేణ పింఛేన॥ని॥
పింఛబర్హే నపుంసక ఇత్యమరః- గోపవేషస్య విష్ణోః గోపాలకృష్ణస్య-
శ్యామం వపురివ- అతితరాం కాంతిమాపత్స్యతే ప్రాప్స్యతి

౧౬ ।త్వయీతి ॥ కృషేర్హలకర్మణః ఫలం సస్యం - త్వయి - అధి
కరణవివక్షాయాం సప్తమీ - ఆయత్తం అధీనం॥ ని॥ అధీనో నిఘ్న ఆయ
త్త ఇత్యమరః-ఇతి హేతోః-ప్రీత్యా స్నిగ్ధైః - అకృత్రిమప్రేమార్ద్రైర్నారీ

గ్ధైర్జనపదవధూలోచనైఃపీయమానః। సద్యస్సీరోత్కషణసురభిక్షే
త్రమారుహ్యమాలంకించిత్పశ్చాద్వ్రజ లఘుగతిర్భూయఏవోత్తరేణ।
౧౬ । త్వా మాసారప్రశమితవనోపప్లవంసాధుమూర్ధ్నా వక్ష్యత్య
ధ్వశ్రమపరిగతంసానుమానామ్రకూటః। నక్షుద్రోపిప్రథమసుకృతాపే

త్యర్థః - భ్రూవికారాణాంభ్రువోర్విలాసానాం- అనభిజ్ఞైః- పామరత్వాదితి శేషః - జనపదవధూనాంపల్లీవధూనాం- లోచనైః-పీయమానస్సన్ - అతితృష్ణయానిరీక్ష్యమాణస్సన్నిత్యర్థః - మాలం మాలాఖ్యంక్షేత్రంశైలప్రాయమున్నతస్థలం॥ ని॥ మాలమున్నతభూతలమిత్యుత్పలమాలాయాం - సద్యస్తత్కాలఏవ- సీరైర్హలైరుత్కషణేన-సురభిఘ్రాణతర్పణంయథాతథా ఆరుహ్య-తత్రాభివృష్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ సురభిఘ్రాణతర్పణ ఇత్యమరః - కించిత్పశ్చాద్వ్రజగచ్ఛ-లఘుగతిః తత్రనివృష్టత్వాత్ క్షిప్రగమనస్సన్॥ ని॥ లఘుక్షిప్రమరంద్రుతమిత్యమరః - భూయఃపునరప్యుత్తరేణైవఉత్తరమార్గేణైవ - వ్రజగచ్ఛ-తృతీయావిధానే॥ వా॥ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానమితితృతీయా-యథాకశ్చిద్బహువల్లభఃకుత్రచిత్ క్షేత్రేకళత్రేగూఢంవిహృత్య॥ని॥ క్షేత్రంశరీరేకెదారేసిద్ధస్థానకళత్రయోరితిపశ్వః-స్వదాక్షిణ్యభంగభయాన్నీచమార్గేణనిర్గత్యపునస్సర్వాధ్యక్షఇవసంచరతితద్వదితిధ్వనిః.

౧౭॥ త్వామితి॥ ఆమ్రాఃచూతాఃకూటేషుశిఖరేషుయస్యసఃఆమ్రకూటోనామసానుమాన్పర్వతః॥ ని ॥ ఆమ్రశ్చూతోరసాలోసావిత్యమరః-కూటోస్త్రీశిఖరంశృంగమిత్యమరః-ఆసారోధారావృష్టిః॥ ని ॥ ధారాసంపాతఆసారఇత్యమరః - తేన ప్రశమితోవనానాముపప్లవోదవాగ్నిర్యేనతంకృతోపకారమిత్యర్థః-అధ్వశ్రమేణమార్గాయాసేన-పరిగతంవ్యాప్తం-త్వాంత్వా- సాధుసమ్యక్-మూర్ధ్నావక్ష్యతివోఢావహతేర్లృట్-తథాహి-క్షుద్రఃకృపణోపి॥ని ॥ క్షుద్రోదరిద్రేకృపణేనృశంసఇతియాదవః-సంశ్రయాయసంశ్రయణాయ-మిత్రేసుహృది॥ని॥అథమిత్రంసఖాసుహృదిత్యమరః-ప్రాప్తే ఆగతే సతి-ప్రథమసుకృతాపేక్షయాపూర్వోపకారపర్యాలోచనయా- విముఖో నభవతి-యస్తథా తేన ప్రకారేణఉచ్చైరున్నతస్స ఆమ్రకూటఃకింపునః-విముఖో నభవతీ

తుయాసంశ్రయాయ ప్రాప్తేమిత్రేభవతివిముఖఃకింపునర్యస్తథోచ్చైః
౧౭ । ఛన్నోపాంతఃపరిణతఫలద్యోతిభిఃకాననామ్రైస్త్వయ్యా
రూఢేశిఖరమచలఃస్నిగ్ధవేణీసవర్ణే। నూనంయాస్యత్యమరమిథున
ప్రేక్షణీయామవస్థాంమధ్యేశ్యామస్తనఇవభువశ్శేషవిస్తారపాండుః॥
౧౮ । స్థిత్వా తస్మిన్వనచరవధూభుక్తకుంజేముహూర్తంతోయో
త్సర్గద్రుతతరగతిస్తత్పరంవర్త్మతీర్ణః। రేవాంద్రక్ష్యస్యుపలవిషమే

తికిముపక్తవ్యమిత్యర్థఃఏతేన ప్రథమావసథేసౌఖ్యలాభాత్ కార్యసిద్ధి
రస్తీతిసూచితం-తదుక్తంనిమిత్తనిదానే॥శ్లో॥ ప్రథమావసథేయస్యసౌ
ఖ్యంతస్యాఖిలేష్వపి-శివంభవతియాత్రాయామన్యథాత్వశుభం
ధ్రువమితి ....

౧౭। ఛన్నేతి॥ హేమేఘ-పరిణతైఃపరిపక్వైఃఫలైఃద్యోతంతఇ
తితథోక్తైః అషాఢేవనచూతాఃఫలంతిపచ్యంతేచమేఘవాతేనేత్యాశ
యః-కాననామ్రైర్వనచూతైఃఛన్నోపాంతఃఆవృతపార్శ్వః-అచ
లఃఆమ్రకూటాద్రిఃస్నిగ్ధవేణీసవర్ణేమసృణకేశబంధసచ్ఛాయే-శ్యామ
వర్ణఇత్యర్థః॥ని॥ వేణీతుకేశబంధేస్యాజ్జలస్రుత్యావితియాదవః-త్వయి
శిఖరంశృంగమారూఢేసతి- యస్యచభావేనభావలక్షణమితిసప్తమీ-
మధ్యేశ్యామః-శేషేమధ్యాదన్యత్రాపివిస్తారేపరితఃపాండుః॥ని॥ హరిణః
పాండురఃపాండురిత్యమరః-భువఃస్తనఇవ-అమరమిథునానాంఖేచరా
ణామితిభావః-ప్రేక్షణీయాందర్శనీయాంఅవస్థాంస్థితిం-యాస్యతి-
నూనం- మిథునగ్రహణంకామినామేవస్తనత్వేనోత్ప్రేక్షాసంభవ
తీతికృతం-యథారతిపరిశ్రాంతఃకశ్చిత్కామీకామినీకుచకలశేవిశ్రాం
త్యైస్వపితి-తద్వద్భువానపిభువోనాయికాయాస్తనఇతిధ్వనిః.........
౧౮। స్థిత్వేతి॥ హేమేఘ-వనేచరంతీతివనచరాః॥సూ॥ తత్పురుషే
కృతిబహులమితిబహుళగ్రహణాదలుఙ్నభవతి-తేషాంవధూభిర్భుక్తాః
కుంజాఃలతాగృహాఃయస్మిన్తస్మిన్-నికుంజకుంజౌవాక్లీబెలతాదిపిహితోద
రఇత్యమరః-తత్రతేనయనవినోదోస్తీత్యర్థః-తస్మిన్నామ్రకూటే-
ముహూర్తంఅల్పకాలంస్థిత్వా-నతుచిరం-కార్యవిరోధాదితిభావః॥ని॥
ముహూర్తమల్పకాలేస్యాద్ఘటికాద్వితయేపిచేతిశబ్దార్ణవే-స్థిత్వావిశ్ర

వింధ్యపాదే విశీర్ణాం భక్తిచ్ఛేదైరివ విరచితాం భూతిమంగే గజస్య ॥
౨౦ ॥ తస్యాస్తిక్తైర్వనగజమదైర్వాసితం వాంతవృష్టిర్జంబూకుంజప్ర
తిహతరయం తోయమాదాయ గచ్ఛేః । అంతస్సారం ఘన తులయితుం నా

మ్య-తోయోత్సంగేణ-త్వామాసారేత్యుక్తేన వర్షేణ ద్రుతతరగతిః
లాఘవగతిః శీఘ్రగమనస్సన్-తత్పరం తస్మాదామ్రకూటాత్ పరమాసన్న
తరం వర్త్మ-మార్గం-తీర్ణః అతిక్రాంతః- ఉపలైః పాషాణైః విషమే ని
మ్నోన్నతే వింధ్యస్యాద్రేః పాదే ప్రత్యంతపర్వతే ॥ ని ॥ పాదాః ప్రత్యంత
పర్వతా ఇత్యమరః-విశీర్ణాం సమంతతో విసృమరాం-ఏతేన కస్యాశ్చిదతి
కాముక్యాః ప్రియతమచరణపాతోపి ధ్వన్యతే-రేవాం నర్మదాం-ని ॥ రేవా
తు నర్మదా సోమోద్భవా మేఖలకన్యకేత్యమరః-గజస్య అంగే శరీరే-భక్త
యః రేఖాః రచనా ఇతి యావత్ । ని ॥ భక్తిర్నా-షేవణే భాగే రచనాయామి
తి శబ్దార్ణవే-తాసాం ఛేదైః భంగిభిః-విరచితాం భూతిం శృంగారమివ భసి
తమివ వా ॥ ని ॥ భూతిర్మాతంగశృంగారే జాతౌ భస్మని సంపదీతి విశ్వప్రకా
శః-ద్రక్ష్యసి-అయమపి మహాంస్తే నయనకౌతుకలాభ ఇతి భావః........

౨౦ ॥ తస్యా ఇతి ॥ హే మేఘ- వాంతవృష్టిరుద్గీర్ణవర్షస్సన్-కృ
తవమనశ్చ వ్యజ్యతే - వాంతేశ్యత్ర ॥ సూ ॥ ఉదితశ్చేతి చకారాదిట్ప్రతి
షేధః-తిక్తైస్సుగంధిభిః తిక్తగంధవద్భిశ్చ । ని ॥ తిక్తో రసే సుగంధౌ చేతి వి
శ్వః-వనగజమదైర్వాసితం సురభితం భావితం చ ॥ శ్లో ॥ హిమవద్వింధ్య
మలయా గజానాం ప్రభవా నగా ఇతి వింధ్యస్య గజప్రభవత్వాదితి భావః
జంబూకుంజైః ప్రతిహతరయం ప్రతిబద్ధవేగం-సుఖపేయమిత్యర్థః-ఏ
తేన లఘుత్వం కషాయభావనా చ ధ్వన్యతే - తస్యాః రేవాయాః-తోయ
మాదాయ- గచ్ఛేః వ్రజ - హే ఘన అంతస్సారో బలం యస్య తం త్వాం అ
నిలః ఆకాశవాయుః శారీరశ్చ గమ్యతే - తులయితుం చలయితుం న శక్ష్య
తి శక్తో న భవిష్యతి - తథాహి-రిక్తోంతస్సారశూన్యః-సర్వః-లఘుగురు
ర్భవతి - ప్రకంప్యో భవతీత్యర్థః- పూర్ణతా సారవత్తా-గౌరవా
య అప్రకంప్యత్వాయ భవతీత్యర్థః - అయమత్ర ధ్వనిః ఆదౌ వమనశో
ధితస్య ఘనస్య పశ్చాత్ శేషశోషణాయ లఘుతిక్తకషాయాంబుపానా
ల్లబ్ధబలస్య న వాతప్రకోపస్స్యాదితి - యథాహ బాహటః ॥ శ్లో ॥ కషా

శిలక్ష్మీశ్చ్యుతిత్వాంరిక్తస్సర్వోభవతిహిలఘుః పూర్ణతాగౌరవాయ॥
౨౧॥ నీపందృష్ట్వా హరితకపిశం కేసరైరర్ధరూఢైరావిర్భూతప్రథమముకుళాః కందళీశ్చానుకచ్ఛం। జగ్ధ్వారణ్యేష్వధికసురభింగంధమాఘ్రాయచోర్వ్యాస్సారంగాస్తేజలలవముచస్సూచయిష్యంతిమార్గం॥
౨౨॥ అంభోబిందుగ్రహణచతురాంశ్చాతకాన్వీక్షమాణాశ్శ్రేణీభూ

యాశ్చహిమాస్తస్యవిశుద్ధశ్లేష్మణోహంతాః-కిముతక్తాఃకషాయావా యేనిసర్గాత్కఫాపహాః - కృతశుద్ధేః క్రమాత్పీతపేయాదేః పథ్యభోజినః। వాతాదిభిర్నబాధాస్యాదింద్రియైరివయోగినఇతి ....
౨౧॥ నీపమితి॥ సారంగాఃకురంగాఃమతంగజావా॥ని॥ సారంగశ్చాతకేభృంగేకురంగేచమతంగజఇతివిశ్వః -అర్ధరూఢైఃఏకదేశోద్గతైః- కేసరైఃకింజల్కైః - హరితంపాలాశవర్ణంకపిశంశ్యామారుణమితియావత్॥ని॥ పాలాశోహరితోహరిత్-శ్యామస్స్యాత్కపిశఇతిచామరః - హరితంచతత్కపిశంచహరితకపిశం॥సూ॥వర్ణోవర్ణేనేతిసమాసః - నీపంకదంబకుసుమం॥ని॥ అథకదంబకే - నీపస్స్యాత్పులకశ్రీమాన్ప్రావృషేణ్యఃశ్రీహరిప్రియఇతిశబ్దార్ణవే- దృష్ట్వాఖాదిత్వేత్యర్థః - తథాకచ్ఛేష్వనూపేషు అనుకచ్ఛం॥సూ॥ అవ్యయం - విభక్తీత్యాదినావిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః॥ని॥జలప్రాయమనూపంస్యాత్పుంసికచ్ఛస్తథావిధఇత్యమరః - ఆవిర్భూతప్రథమాఃప్రథమోత్పన్నాఃముకుళాఃయాసాంతాః - కందళీఃభూకదళీః॥ని॥ ద్రోణపర్ణీస్నిగ్ధకందాకందళీభూకదళ్యపీతిశబ్దార్ణవే- జగ్ధ్వాభక్షయిత్వాచ॥సూ॥అదోజగ్ధిర్ల్యప్తికితీతిజగ్ధ్యాదేశః అరణ్యేష్వధికసురభిమతిఘ్రాణతర్పణందగ్ధారణ్యేష్వితిపాఠేఇదమధికవిశేషణమరవత్స్యాత్ కింతుకందళీశ్చదృష్ట్వేత్యన్వయోద్రష్టవ్యః - ఉర్వ్యాఃభూమేః-గంధమాఘ్రాయచజలలవముచః ఉదకబిందువర్షకస్యతే -తవమార్గం - సూచయిష్యంతిఅనుమాపయిష్యంతి -యత్రయత్రవృష్టికార్యంనీపకుసుమాదికందృశ్యతే - తత్రతత్రత్వయావృష్టమితిద్రష్టృభిరనుమీయతఇత్యర్థః ....ట.......................... ....
౨౨॥ అంభఇతిప్రక్షిప్తమపివ్యాఖ్యాయతే। అంభోబిందూనాం

తాః పరిగణనయా నిర్దిశంతో బలాకాః॥ త్వామాసాద్య స్తనితసమయే
మానయిష్యంతి సిద్ధాస్సోత్కంపాని ప్రియసహచరీసంభ్రమాలింగితాని
౨౩॥ ఉత్పశ్యామి ద్రుతమపి సఖే మత్ప్రియార్థం యియాసోః కాలక్షే
పం కకుభసురభౌ పర్వతే పర్వతే తే। శుక్లాపాంగైస్సజలనయనైస్స్వాగ

వర్షోదకబిందూనాం గ్రహణే ॥ శ్లో ॥ సర్వంసహాపతిశమ్బుబన్ధాత
కానామితిభూసంస్పృష్టోదకస్య తేషాం రోగహేతుత్వాదంతరాళప
వతద్బిందుస్వీకారే చతురాంశ్చాతకాః-వీక్షమాణాః కౌతుకాత్పశ్యం
తః అశ్రేణయశ్శ్రేణయస్సంపద్యమానాభూతాః-శ్రేణీభూతాః -బద్ధ
పఙ్క్తయః॥ వా॥ అభూతతద్భావే చ్విః-కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః-అథ
వా - అశ్రేణ్యో శ్రేణ్యోభూతాః శ్రేణీభూతాః-అత్రాపిచ్వ్యంతత్వ
వివక్షాయాం పూర్వవత్సమాసః - చ్వ్యర్థమాత్రవివక్షాయాం తు॥
సూ॥ శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిరితి సమాసః- బలాకాః బిసకంఠికాః-బలా
కా బిసకంఠికేత్యమరః - పరిగణనయా ఏకా ద్వే తిస్రశ్చతస్ర ఇత్యాది
సంఖ్యానేన నిర్దిశంతః హస్తేన దర్శయంతః - సిద్ధాః స్తనితసమయే
త్వద్గర్జితకాలే-సోత్కంఠాని ఉత్కంఠాసహితాని ఉత్కంఠాపూర్వ
కాణి-ప్రియసహచరీణాం సంభ్రమేణాలింగితాని ఆసాద్య - స్వయంగ్ర
హాశ్లేషసుఖమనుభూయేత్యర్థః- త్వాం మానయిష్యంతి బహూకరిష్యం
తి- త్వన్నిమిత్తత్వాత్సుఖలాభస్యేతి భావః ....
౨౩॥ ఉత్పశ్యామీతి- హే సఖే హే మేఘ-మత్ప్రియాయామేనం మత్ప్రి
యార్థం యథా తథా - ద్రుతం క్షిప్రం॥ ని॥ లఘు క్షిప్రమరం ద్రుతమిత్య
మరః - యియాసోః యాతుమిచ్ఛోః - వ్యా-యాతేస్సన్నంతాదుప్రత్య
యః తే తవ - కకుభైః కుటజసుమైః - సురభౌ సుగంధిని॥ ని॥ కకుభః కుటజో
ఽర్జునఇతి శబ్దార్ణవే - పర్వతే పర్వతే ప్రతిపర్వతం ॥ వ్యా ॥ వీప్సా
యాం ద్విర్భావః కాలక్షేపం కాలవిళంబం॥ ని॥ క్షేపో విళంబేనిందాయా
మితి విశ్వః-ఉత్పశ్యామి ఉత్ప్రేక్షే-విళంబహేతుం దర్శయన్ ఆశుగమ
నం ప్రార్థయతే - శుక్లేతి-సజలాని సానందబాష్పాణి నయనాని యేషాం
తైః-శుక్లాపాంగైర్మయూరైః॥ ని॥ మయూరో బర్హిణో బర్హీ-శు
క్లాపాంగశ్శిఖావళ ఇతి యాదవః - కేకాః స్వవాణీః ॥ ని ॥ కేకావాణీమ

గణీకృత్య కేకాః ప్రత్యుద్యాతః కథమపి భవాన్ గంతుమాశు వ్యవస్యేత్ ॥
౨౩॥ పాండుచ్ఛాయోపవనవృతయః కేతకైః సూచిభిన్నైః నీడారంభైర్గృహబలిభుజామాకులగ్రామచైత్యాః । త్వయ్యాసన్నే పరిణతఫలశ్యామజంబూవనాంతాః సంపత్స్యంతే కతిపయదినస్థాయిహంసా దశార్ణాః ॥...... ....

మయూరస్యేత్యమరః - స్వాగతీకృత్య స్వాగతవచనీకృత్య - ప్రత్యుద్యాతః ప్రత్యుద్గతః - కృతాతిథ్య ఇత్యర్థః - భవాన్ - కథమపి యథాకథంచిత్ - ఆశుగంతుం వ్యవస్యేత్ ఉద్యుంజీత - ప్రార్థనే లిఙ్ ॥ సూ॥ శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః శేషశ్చాయం భవచ్ఛబ్దో యుష్మదస్మచ్ఛబ్దవ్యతిరేకాత్ - స్వాగతీకృత్య కేకా ఇత్యత్ర కేకాస్వారోప్యమాణస్య స్వాగతవచనత్వస్య ప్రకృతప్రత్యుద్గమనోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః - తదుక్తం అలంకారసర్వస్వే । ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి...............................

౨౩ । పాండ్వితి ॥ హే మేఘ - త్వయి ఆసన్నే సన్నికృష్టే సతి దశార్ణా నామ జనపదాః - సూచిభిన్నైః సూచిషు ముకుళాగ్రేషు భిన్నైః వికసితైః ॥ ని ॥ కేతకీముకుళాగ్రే పి సూచిస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే - కేతకైః కేతకీకుసుమైః - గ్రీష్మకాలావసానే కేతక్యః కుసుమితా భవంతీత్యాశయః - తాశ్చ తత్ర బహుళాస్సంతీతి ప్రసిద్ధిః - పాండుచ్ఛాయాః పాండువర్ణాః ఉపవనానాం వృతయః కంటకశాఖావరణాని యేషు తే తథోక్తాః - ప్రాచీనం ప్రాంతతో వృతిరిత్యమరః - తథా - గృహబలిభుజాం కాకాదిగ్రామ్యపక్షిణాం - నీడారంభైః కులాయనిర్మాణైః ॥ ని ॥ కులాయో నీడమస్త్రియామిత్యమరః - చిత్యా ఇమాని చైత్యాని రథ్యావృక్షాః ॥ ని ॥ చైత్యమాయతనే బుద్ధబింబే చోద్దేశపాదప ఇతి విశ్వః . ఆకులాని సంకులాని గ్రామేషు చైత్యాని యేషు తే తథోక్తాః తథా - పరిణతైః పరిపక్వైః ఫలైః శ్యామాని యాని జంబూవనాని తైః రంతాః రమ్యాః ॥ ని ॥ వృత్తావవసితే రస్యేః సమాప్తావంత ఇష్యత ఇతి శబ్దార్ణవే తథా - కతిపయేష్వేవ దినేషు దివసేషు స్థాయినో హంసా యేషు తే తథోక్తాః - ఏవంవిధాః - సంపత్స్యంతే భవిష్యంతి - సూ॥ పోటాయువతిస్తోకకతిపయేత్యాదినా కతిపయపదస్యోత్తరత్వే పి దినశబ్దస్యోత్తరత్వమస్య శాస్త్రస్య ప్రాయికత్వాత్

౨౫॥ తేషాందిక్షుప్రథితవిదిశాలక్షణాంరాజధానీంగత్వా సద్యఃఫలమ
వికలంకాముకత్వస్యలబ్ధా। తీరోపాంత స్తనితసుభగంపాస్యసిస్వాదు
యత్తత్ సభ్రూభంగంముఖమివపయోవేత్రవత్యాశ్చలోర్మి॥........
౨౬॥ నీచైరాఖ్యంగిరిమధివసేస్తత్రవిశ్రామహేతో స్త్వత్సంపర్కా-

౨౫। తేషామితి॥ దిక్షుప్రథితంప్రసిద్ధంవిదిశేతిలక్షణంనామధే
యంయస్యాస్తాం॥ ని॥ లక్షణం నామ్ని చిహ్నే చేతివిశ్వః - తేషాం
ద శా ర్ణా నాం సం బం ధి నీం- ధియంతేస్యామితిధానీ॥
సూత్రం॥ కరణాధికరణయోశ్చేతిల్యుట్॥ వా॥ కృద్యోగాషష్ఠీసమ
స్యతఇతివాచ్యమితిసమాసః - రాజ్ఞాంధానీరాజధానీ-తాంప్రధానన
గరీం॥ని॥ ప్రధాననగరీరాజ్ఞాంరాజధానీతికథ్యతఇతిశబ్దార్ణవే-గత్వా
ప్రాప్య - సద్యఃకాముకత్వస్య విలాసితాయాః॥ ని॥ విలాసీకాముకః
కామీస్త్రీపరోరతిలంపటఇతిశబ్దార్ణవే - అవికలంసమగ్రంఫలంప్ర
యోజనం - లబ్ధ్వాప్రాప్య తే-త్వయేతిశేషః - కర్మణిలుట్-కుతః-య
స్యాస్మాత్ -స్వాదుమధురం - చలచంచలాఊర్మయోయస్యతచ్చలోర్మి-త
రంగితం వేత్రవత్యానామనద్యాః పయః - సభ్రూభంగంభ్రుకుటియు
క్తం - దశనపీడయేతిభావః - ముఖమివఅధరమివేత్యర్థః - తీరోపాం
తేతటప్రాంతే - యత్ స్తనితంతేనసుభగంయథాతథా - స్తనితశబ్దేన
మణితమపిధ్వన్యతే॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వముచ్చలితకంఠనాసికంహుంకృతంమ
ణితమభ్రఘోషవదితిలక్షణాత్ - పాస్యసిపిబతేర్లృట్॥ శ్లో॥ కామి
నామధరాస్వాదఃసురతాదతిరిచ్యతఇతిశాస్త్రనియమాదితిభావః ....
౨౬। నీచైరితి॥ హేమేఘ -తత్రవిదిశాసమీపే-విశ్రామోవిశ్రమః
ఖేదాపనయః॥వా॥ భావార్థేఘఞ్ప్రత్యయః -సఏవహేతు స్తస్యవి
శ్రామహేతోః-విశ్రామకారణాత్ విశ్రమార్థమిత్యర్థః॥ సూ॥షష్ఠీ
హేతుప్రయోగఇతిషష్ఠీ.విశ్రామేత్యత్ర॥సూ॥ నోదాత్తోపదేశస్యమాం
తస్యానాచామేరితిపాణినీయే-వృద్ధిప్రతిషేధేపి-నాశ్రమోవేతిచాంద్ర
వ్యాకరణేవికల్పేనవృద్ధివిధానాద్రూపసిద్ధిః- ప్రౌఢపుష్పైః-ప్రబుద్ధకు
సుమైః - కదంబైఃనీపవృక్షైః - త్వత్సంపర్కాత్ పులకాఅస్యసంజా
తాఃపులకితః॥ వా॥ తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః - తంపులకితమివ

త్పులకితమివప్రౌఢపుష్పైః కదంబైః। యః పణ్యస్త్రీరతిపరిమళోద్గారిభి
ర్నాగరాణాముద్దామాని ప్రథయతి శిలావేశ్మభిర్యౌవనాని॥..............
౨౬॥ విశ్రాంతస్సన్ వ్రజ వననదీతీరజాతాని సించన్నుద్యానానాం నవజల
కణైర్యూథికాజాలకాని। గండస్వేదాపనయనరుజాక్లాంతకర్ణోత్పల

స్థితం - నీచైరిత్యాఖ్యానామయస్యతం - నీచైరాఖ్యం-గిరిం - అధివసేః-
గిరావ సేరిత్యర్థః ॥ సూ ॥ ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్మత్వం. యోనీ
చైర్గిరిః- పణ్యాః క్రయ్యాః స్త్రియః పణ్యస్త్రియః ॥ ని ॥ - వారస్త్రీ
గణికా వేశ్యా పణ్యస్త్రీ రూపజీవినీతి శబ్దార్ణవే- తాసాం రతిషు యః
పరిమళః గంధవిశేషః॥ని॥విమర్దోత్థే పరిమళో గంధే జనమనోహర ఇ
త్యమరః- తముద్గిరంతీత్యావిర్భావయంతీతి తథోక్తాని తైః శిలావేశ్మభిః-
కందరైః నాగరాణాం పౌరాణాం - ఉద్దామాన్యుత్కటాని యౌవనాని
ప్రథయతి ప్రకటయతి - ఉత్కటయౌవనాః స్వచ్ఛందసురతాః పౌరాంగ
నాః - విస్రంభవిహారకాంక్షిణ్యో మాతాపిత్రాదిభయాన్నిశీథసమయే కం
చనవివిక్తదేశమాశ్రిత్య రమంతే- తచ్చాత్ర బహుళమస్తీతి ప్రసిద్ధిః - అ
త్రోద్గారశబ్దో గౌణార్థత్వాత్ నజుగుప్సావహః ప్రత్యుత కావ్యస్యా
తిశోభాకర ఏవ తదుక్తం దండినా ॥ శ్లో ॥ నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణ
వృత్తివ్యపాశ్రయం- అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహత ఇతి
౨౬॥ విశ్రాంత ఇతి॥ తత్ర నీచైర్గిరౌ- విశ్రాంతో వినీతాధ్వశ్రమస్సన్
అరణ్యే యాః నద్యః తాసాం తీరేషు జాతాని స్వయం రూఢాని అకృత్రి
మాణీత్యర్థః - నదనదీతి పాఠే ॥ సూ ॥ పుమాంస్త్రియేత్యేకశేషఃదు
పాంతరః - ఉద్యానానామారామాణాం సంబంధీని - యూథికాజాలకా
నిమాగధీముకుళాని ॥ ని॥ అథ మాగధీ- గణికా యూథికాంబష్ఠేత్యమరః॥
॥ని॥ కోరకజాలక కలికా కుట్మలముకుళాని తుల్యానీతి హలాయుధః- నవజ
లకణైః నూతనాంబుబిందుభిః- సించన్నార్ద్రీకుర్వన్ - అత్ర సించతేరా
ర్ద్రీకరణార్థత్వాత్ ద్రవద్రవ్యస్య కరణత్వం- యత్ర తు క్షరణమర్థః
తత్ర ద్రవద్రవ్యస్య కర్మత్వం- యథా॥శ్లో॥ రేతస్సిక్త్వా కుమారీషు- సుఖై
ర్నిషించంతమివామృతం త్వచీత్యాది- ఏవం కిరత్యాదీనామపి॥శ్లో॥రజః
కిరతి మారుతః- అవాకిరన్ వయోవృద్ధాస్తం లాజైః పౌరయోషిత ఇత్యా

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

లానాం ఛాయాదానాత్ క్షణపరిచితః పుష్పలావీముఖానాం॥...............

శ్లో ॥ వక్రః పంథా యదపి భవతః ప్రస్థితస్యోత్తరాశాం సౌధోత్సంగప్రణయవిముఖో మాస్మభూరుజ్జయిన్యాః। విద్యుద్దామస్ఫురితచకితైర్యత్ర పౌరాంగనానాం లోలాపాంగైర్యది న రమసే లోచనైర్వంచితస్స్యాః ॥..............................

శ్లో ॥ వీచిక్షోభస్తనితవిహగశ్రేణికాంచీగుణాయాః సంసర్పంత్యాః

దిష్వర్థభేదాశ్రయణేవరజోలాజాదీనాంకర్మత్వకరణత్వే వేదితవ్యే-తథా గండయోఃకపోలయోః స్వేదస్యాపనయనేన ప్రమార్జనేనయారుజా పీడా॥ వ్యా॥ భిదాదిత్వాదఙ్ప్రత్యయః తయాక్లాంతాని మ్లానానికర్ణోత్పలానియేషాం తేషాం-పుష్పాణిలునంతీతిపుష్పలావ్యః-పుష్పావచాయికాః (స్త్రీ) యః కర్మణ్యణ్ ॥ సూ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్-తాసాంముఖాని తేషాం ఛాయాయాః అనాతపస్యదానాత్ - కాంతిదానంచధ్వన్యతే ॥ ని॥ ఛాయాత్వనాతపే కాంతౌ ప్రతిబింబార్కభార్యయోరిత్యమరః-కాముకదర్శనాత్కామినీనాం ముఖవికాసోభవతీతి భావః- క్షణపరిచితః క్షణం సంసృష్టస్సన్ నతుచిరంకార్యవిళంబనాత్ వ్రజగచ్ఛ-..........

శ్లో ॥ వక్రఇతి॥ ఉత్తరాశాముదీచీందిశంప్రతిప్రస్థితస్య భవతః-పంథాః - ఉజ్జయినీమార్గః - వక్రోయదపిదూరోయద్యపీత్యర్థః - వింధ్యాదుత్తరవాహిన్యా నిర్వింధ్యాయాః ప్రాగ్భాగేకియత్యపిదూరే స్థితత్వాదుజ్జయిన్యాఉత్తరాపథస్తునిర్వింధ్యాయాః పశ్చిమ ఇతిపథో వక్రత్వం - తథాప్యుజ్జయిన్యాః విశాలానగరస్య । ని॥ విశాలోజ్జయినీసమేఇత్యుభయత్రశేషః - సౌధానాముత్సంగేషూపరిభాగేషు ప్రణయః పరిచయః॥ని । ప్రణయస్స్యాత్పరిచయే యాచ్ఞాయాం సౌహృదేపి చేతి యాదవః - తస్యవిముఖః పరాఙ్ముఖః - మాస్మభూః నభవేత్యర్థః॥సూ॥ స్మోత్తరేలఙ్చేతిచకారాదాశీరర్థే లుఙ్ ॥ సూ॥ నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః-యత్రోజ్జయిన్యాం-విద్యుద్దామ్నాంవిద్యుల్లతానాంస్ఫురితేభ్యః-స్ఫురణేభ్యః-చకితైః-భీతైః -లోలాపాంగైశ్చలకటాక్షైః-పౌరాంగనానాంలోచనైర్నరమసే యదివంచితః ప్రతారితః స్యాః-జన్మవైఫల్యం భవేదిత్యర్థః..........

శ్లో ॥ సంప్రత్యుజ్జయినీంగచ్ఛతస్తస్య మధ్యే మార్గం నిర్విం

స్ఖలితసుభగం దర్శితావర్తనాభేః। నిర్విన్ధ్యాయాః పథి భవ రసాభ్యం
తరస్సంన్నిపత్య। స్త్రీణామాద్యం ప్రణయవచనం విభ్రమో హి ప్రియేషు
౩౦ । వేణీభూతప్రతనుసలిలాసా త్వతీతస్య సిన్ధుః పాండుచ్ఛా
యాతటరుహతరుభ్రంశిభి జీర్ణపర్ణైః । సౌభాగ్యం తే సుభగ విరహా

ధ్యా సంబంధమాహ - వీచీతి - హే సఖే - పథి ఉజ్జయినీమార్గే - వీచి
క్షోభేన తరంగచలనేన స్తనితా - ముఖరా - వ్యా - కర్తరి క్తః - విహగా
నాం హంసాదీనాం పఙ్క్తిః శ్రేణిరేవ కాంచీగుణో యస్యా స్తస్యాః - స్ఖలి
తేనోపస్ఖలనేన మదస్ఖలితేన చ సుభగం యథా తథా - సంసర్పం
త్యాః ప్రవహంత్యాః గచ్ఛంత్యాశ్చ - తథా దర్శితా ప్రకటితా ఆవ
ర్తోంభ్రమ ఏవ నాభిర్యస్యా స్తస్యాః॥ ని॥ స్యాదావర్తోంభసాం భ్రమ
ఇత్యమరః - నిష్క్రాంతా విన్ధ్యా న్నిర్విన్ధ్యా నామ నదీ ॥ సూ॥ నిరా
దయః క్రాంతాద్యర్థే పంచమ్యేతి సమాసః॥ సూ॥ ద్విగుప్రాప్తాప
న్నత్వా దినాపరవల్లింగతా ప్రతిషేధః - తస్యాః నద్యాః - సన్నిపత్య
సంగత్య - రసో జలమభ్యంతరే యస్య సః - అన్యత్ర రసేన శృంగారేణా
భ్యంతరో భవ అంతరంగో భవ - సర్వదా రసమనుభవేత్యర్థః॥ ని॥
శృంగారాదౌ జలే వీర్యే సువర్ణే విషశుక్లయోః॥ తిక్తాదావప్యుతే చైవ
నిర్యాసే పారదేఽప్యసౌ - ఆస్వాదే బ్రహ్మణి రస ఇతి శబ్దార్ణవే - నను త
త్ప్రార్థనామంతరేణ కథం తత్రానుభవ ఇత్యత ఆహ - స్త్రీణామి
స్త్రీణాం ప్రియేషు విషయే విభ్రమో విలాస ఏవ - ఆద్యం ప్రణయవచనం
ప్రార్థనావాక్యం హి - లోకే స్త్రీణామేష స్వభావో యద్విలాసైరే
వానురాగప్రకాశనం న తు కంఠత ఇతి భావః - విభ్రమశ్చాత్ర నాభిసందర్శ
నాదిరుక్త ఏవ ....

౩౦ । నిర్విన్ధ్యాం ప్రత్యేవమాహ॥ వేణీతి॥ అవేణీ వేణీభూతం వే
ణ్యాకారం ప్రతను సూక్ష్మం చ సలిలం యస్యాస్సా తథోక్తా - అన్యత్ర
వేణీభూతకేశపాశేతి చ ధ్వన్యతే - రుహంతీతి రుహాః - వ్యా - ఇగుపధలక్ష
ణః కప్రత్యయః - తటే రుహాః రూఢాః యే తరవస్తేభ్యో భ్రశ్యంతీతి త
థోక్తైః - జీర్ణపర్ణైః శుష్కపత్రైః - పాండువర్ణా - అత ఏవ - హే
సుభగ విరహావస్థయా పూర్వోక్తప్రకారయా కరణేనాతీతస్య ఏతా

వస్థయా వ్యంజయంతీ కార్శ్యం యేన త్యజతి విధినా స త్వయైవోపపాద్యః॥
౩౧॥ ప్రాప్యావంతీనుదయనకథాకోవిదగ్రామవృద్ధాన్ పూర్వోద్దిష్టామ
నుసర పురీం శ్రీవిశాలాం విశాలాం। స్వల్పీభూతే సుచరితఫలే స్వర్గిణాం

వంతం కాలమతీత్య గతస్య ప్రోషితస్యేత్యర్థః - తే తవ - సౌభాగ్యం సు
భగత్వం॥సూ॥ హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్య చేత్యుభయపద
వృద్ధిః-వ్యంజయంతీ ప్రకాశయంతీ-సఖలు సుభగో యమంగనాః కామ
యంత ఇతి భావః-సా పూర్వోక్తా సింధుర్నదీ నిర్వింధ్యాఖ్యా॥ని॥ స్త్రీన
నద్యాం నానదే సింధుర్దేశభేదేంబునౌ గజ ఇతి వైజయంతీ- యేన విధినా
వ్యాపారేణ-కార్శ్యం త్యజతి-సః విధిః త్వయైవోపపాద్యః సంపాద్యః
కర్తవ్య ఇత్యర్థః - స చ విధిరేకత్ర వృష్టిరన్యత్ర సంభోగః తదభావని
బంధనత్వాత్ కార్శ్యస్యేతి భావః- ఇయం పంచమీ మదనావస్థోక్తం
చరతి గహస్యే ॥ శ్లో ॥ నయనప్రీతిః ప్రథమా చిత్తాసంగస్తతోఽథ సంక
ల్పః-నిద్రాచ్ఛేదస్తనుతా విషయనివృత్తిస్త్రపానాశః - ఉన్మాదో మూ
ర్ఛా మృతిరిత్యేవం స్మరదశా దశైవ స్యురితి- తామతీతస్యేతి పాఠమా
శ్రిత్య సింధుర్నామ నద్యంతరమితి వ్యాఖ్యావంతు సింధుర్నామ కశ్చిన్న
దః కాశ్మీరదేశేస్తి నదీతు కుత్రాపి నాస్తీత్యుపేక్ష్యమిత్యాచక్షతే......

౩౧॥ ప్రాప్యేతి ॥ విదంతీతి విదాః ॥ వ్యా॥ ఇగుపధలక్షణః కప్రత్య
యః-ఓకః సః వేద్యస్థానస్య విదాః-కోవిదాః॥ వ్యా॥ ఓకారో లుప్తః పృషో
దరాదిత్వాత్ సాధుః- ఉదయనస్య వత్సరాజస్య కథానాం వాసవదత్తా
పహరణాద్యత్యద్భుతోపాఖ్యానానాం కోవిదాస్తత్వజ్ఞాః గ్రామేషు
వృద్ధాః చేమేషు తాన్-అవంతీన్నామ జనపదాన్ ప్రాప్య తత్ర పూర్వోద్ది
ష్టాం పూర్వోక్తాం॥శ్లో॥ సౌధోత్సంగప్రణయవిముఖో మా స్మ భూరుజ్జయి
న్యా ఇత్యుక్తామిత్యర్థః॥ శ్రీవిశాలాం సంపద్విశాలాం॥ని॥ శోభా సంపత్తి
పద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీరివ కథ్యత ఇతి హలాయుధః- విశాలాం పురీముజ్జయినీం
॥ని॥ విశాలోజ్జయినీ సమే ఇత్యమరశేషః- అనుసర వ్రజ కథమివ స్థితాం సు
చరితఫలేషు న్యాయఫలే స్వర్గోపభోగలక్షణే -స్వల్పీభూతే అల్పావశిష్టే
సతీత్యర్థః-గాం ఇలాం గతానాం॥ని॥ గౌరిలా కుంభినీ క్షమేత్యమరః-పునర

గాంగతానాం శేషైః పుణ్యైర్హృతమివదివః కాంతిమత్ఖండమేకం ॥
౩౧. దీర్ఘీకుర్వన్పటుమదకలంకూజితంసారసానాంప్రత్యూషేషుస్ఫు
టితకమలామోదమైత్రీకషాయః । యత్ర స్త్రీణాంహరతిసురతగ్లాని

షిభూలోకభాజామిత్యర్థః-స్వర్గిణాంస్వర్గవతాంజనానాం-శేషై
ర్భుక్తావశిష్టైః పుణ్యైః సుకృతైః-హృతమానీతం-స్వర్గార్థానుష్ఠిత
కర్మశేషాణాం స్వర్గవాసస్యావశ్యంభావిత్వాదితిభావః-కాంతిర
స్యాస్తీతికాంతిమత్ ఉజ్జ్వలంసారభూతమిత్యర్థః-ఏకంముఖ్యం-య
ద్వా-భుక్తాదన్యత్॥ని॥ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాఇత్యమరః-దివఃస్వర్గస్య
ఖండమివస్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా-ఏతేనాతిక్రాంతసకలభూలోకనగర
సౌభాగ్యనాగవత్త్వముజ్జయిన్యావ్యజ్యతే ....

౩౧॥ దీర్ఘీకుర్వన్నితి॥యత్రవిశాలాయాం-ప్రత్యూషేష్వహర్ముఖే
షు॥ని॥ప్రత్యూషోఽహర్ముఖంకల్యమిత్యమరః-పటుప్రస్ఫుటంమదకలంమ
దేనావ్యక్తమధురం॥ని॥ధ్వనౌతుమధురాస్ఫుటే। కలఇత్యమరః-సారసా
నాంపక్షివిశేషాణాం॥ని॥సారసోమైథునీకామీగోనర్దఃపుష్కరాహ్వ
యఇతియాదవః - యద్వా -సారసానాంహంసానాం॥ని॥చక్రాంగస్సా
రసోహంసఇతిశబ్దార్ణవే-కూజితంరుతం-దీర్ఘీకుర్వన్-సంతానయన్ని
త్యర్థః-యావద్వాతఃతావచ్ఛబ్దానువృత్తేరితిభావః-ఏతేనప్రియత
మాఃస్వచాటువాక్యానుసారిక్రీడాపక్షికూజితందీర్ఘీకుర్వన్న విచ్ఛిన్నీకు
ర్వన్నితిచగమ్యతే స్ఫుటితానాంవికసితానాం కమలానామామో
దేనపరిమళేనసహమైత్ర్యాసంసర్గేణకషాయస్సురభిః॥ని॥ రాగద్ర
వ్యే కషాయోఽస్త్రీనిర్యాసే సౌరభేరసఇతియాదవః-అన్యత్రవిమర్ద
గంధీత్యర్థః॥ని॥విమర్దోత్థేపరిమళోగంధేజనమనోహరే-ఆమోద
స్సోఽతినిర్హారీత్యమరః-అంగానుకూలఃమాంద్యాత్సుఖస్పర్శః-అన్య
త్రగాఢాలింగనదత్తగాత్రసంవాహనఇత్యర్థః-భవభూతినాచోక్తం
శ్లో॥అశిథిలపరిరంభైర్దత్తసంవాహనానామితి-సంవాహ్యంతేచసుర
తశ్రాంతాఃప్రియైర్యువతయఇతిభావః-కవిరేవవక్ష్యతి-సంభోగాంతే
మమసముచితోహస్తసంవాహనానామితి-శిప్రానామతత్రత్యాకాచి

మంగానుకూలశ్శిప్రావాతః ప్రియతమ ఇవ ప్రార్థనాచాటుకారః॥
33। హారాంస్తారాం స్తరళఘుటికాన్ కోటిశశ్శంఖశుక్తీః ఘాసశ్యామాన్మరకతమణీనున్మయూఖప్రరోహాన్। దృష్ట్వా యస్యాం విపణిరచితాన్విద్రుమాణాంచ భంగాంత్సంలక్ష్యంతే సలిలనిధయస్తోయమాత్రావ

న్నదీతస్యాః- వాతః శిప్రావాతః శిప్రా గ్రహణం శైత్యద్యోతనార్థం- ప్రార్థనాసురతయాచ్ఞా తత్ర చాటూని కరోతీతి తథోక్తః - పునస్సురతార్థం ప్రియవచనప్రయోక్తేత్యర్థః॥ వ్యా। కర్మణ్యణ్విత్యయః- ప్రియతమో వల్లభ ఇవ స్త్రీణాం సురతగ్లానిం పూర్వరతిఖేదం - హరతి నుదతి- చాటూక్తిభిర్విస్మృతపూర్వరతిఖేదాః స్త్రియః ప్రియతమప్రార్థనాం సఫలయంతీతి భావః - ప్రార్థనాచాటుకారః ఖండితనాయికానునేతేతి వ్యాఖ్యానే సురతగ్లానిహరణమేవ న సంభవతి తస్యాః పూర్వం సురతాభావాత్ - పశ్చాత్తనసురతగ్లానిహరణం తు నేదానీంతనకోపశమనార్థచాటువచనసాధ్యమిత్యుపేక్షితోచితావివేకినాం॥ శ్లో॥ జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి దశరూపకే ………

33॥ ఇతః పరం ప్రక్షిప్తమపి శ్లోకత్రయం వ్యాఖ్యాయతే॥ హారానితి॥ యస్యాం విశాలాయాం- కోటిశః విపణిషు పణ్యవీథికాసు॥ ని॥ విపణిః పణ్యవీథికేత్యమరః- రచితాన్ ప్రసారితాన్ - ఇదం చ విశేషణం యథాలింగం సర్వత్ర సంబధ్యతే- తారాన్ - శుద్ధాన్॥ ని॥ తారో ముక్తాదిసంశుద్ధౌ నతు త్రైశుద్ధమౌక్తిక ఇతి విశ్వః - తరళఘుటికాన్మధ్యమణిభూతమహారత్నాన్॥ ని॥ తరళో హారమధ్యగ ఇత్యమరః॥ ని॥ పిండమణౌ మహారత్నే ఘుటికాబద్ధపారద ఇతి శబ్దార్ణవే- హారాన్ముక్తావలీః- తథా కోటిశః- శంఖాన్ కంబూంశ్చ శుక్తీః ముక్తాస్ఫోటాంశ్చ శంఖశుక్తీః॥ని॥ ముక్తాస్ఫోట స్త్రియాం శుక్తిశ్శంఖస్స్యాత్కంబుర స్త్రియామిత్యమరః- ఘాసః బాలతృణం॥ ని॥ శష్పం బాలతృణం ఘాస ఇత్యమరః- తద్వచ్ఛ్యామాన్ - ఉన్మయూఖప్రరోహాన్ ఉద్గతరశ్మ్యంకురాన్- మరకతమణీన్ గారుత్మతాన్- తథా విద్రుమాణాం భంగాన్ ప్రవాళఖండాంశ్చ - దృష్ట్వా- సలిలనిధయః సముద్రాః - తోయమాత్రమవశేషో యేషాం తే తథా

శేషః। ౩౪ । ప్రద్యోతస్యప్రియదుహితరంవత్సరాజోఽత్రజహ్రే హై
మంతాళ ద్రుమవనమభూదత్రతస్యైవరాజ్ఞః । అత్రోద్భ్రాంతఃకిల
నలగిరి స్తంభముత్పాట్యదర్పాదిత్యాగంతూన్రమయతిజనోయత్రబం
ధూనభిజ్ఞః। ౩౫। పత్రశ్యామాదినకరహయస్పర్ధినోయత్రవాహాః
శైలోదగ్రాస్త్వమివకరిణోవృష్టిమంతఃప్రభేదాత్ । యోధాగ్ర

క్తాః- సంలక్ష్యంతేతథానుమీయంత ఇత్యర్థః- రత్నాకరాదప్యతిరిచ్య
తేరత్నాదిసర్వసంపద్భిరియమితి భావః … … … …… …… ……

౩౪। ప్రద్యోతస్యేతి। అత్రప్రదేశే-వత్స రాజోవత్స దేశాధీశ్వ
రః ఉదయనః - ప్రద్యోతస్య ప్రద్యోతనామ్నఃఉజ్జయినీనాయకస్యరా
జ్ఞఃప్రియదుహితరంవాసవదత్తాం-జహ్రే-జహార- అత్రస్థలే-తస్యైవ
రాజ్ఞఃప్రద్యోతస్యైవ- హైమంసౌవర్ణంతాళద్రుమవనమభూత్ -అ
త్రనలగిరినామా మదప్రదత్తస్తదీయోగజః -దర్పాన్మదాత్ - స్తంభ
మాలానం-ఉత్పాట్య ఉద్ధృత్య - ఉద్భ్రాంతఃఉత్ప్లుత్యభ్రమణంకృత
వాన్కిలఇతీత్థంభూతాభిఃకథాభిరిత్యర్థః - అభిజ్ఞఃపూర్వకథాకోవి
దోజనః - ఆగంతూన్ దేశాంతరాదాగతాన్॥సూ॥శితనిగమీత్యాదినా
ఊణాదికస్తు ప్రత్యయః-బంధూన్-యత్ర విశాలాయాంరమయతివి
నోదయతి - అత్ర భావికాలంకారః-తదుక్తం॥శ్లో॥ అతీతానాగతేయ
త్ర ప్రత్యక్షత్వేనలక్షితే । అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికంతదుదాహృ
తమితి. ……………………………………………………

౩౫। పత్రేతి । హేమేఘ-యత్రవిశాలాయాం-వాహాఃహయాః-
పత్రశ్యామాఃపలాశవర్ణాః- అతఏవ- దినకరహయస్పర్ధినఃవర్ణ
తోవేగతశ్చసూర్యాశ్వకల్పాః- తథా- శైలోదగ్రాఃశైలవదున్నతాః
కరిణఃగజాః - ప్రభేదాన్మదస్రావాద్ధేతోః-త్వమివవృష్టిమంతః-అగ్రం
నయంతీత్యగ్రణ్యః॥సూ॥సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్-వా-అగ్రగ్రా
మాభ్యాంనయతేరితి ణత్వం - యోధాగ్రణ్యోభటశ్రేష్ఠాః-సం
యుగేయుద్ధే - ప్రతిదశముఖమభిరావణం-తస్థివాంసఃస్థితవంతః- అత
ఏవ-చంద్రహాసవ్రణాఃరావణాసిక్షతాన్యేవఅంకాశ్చిహ్నానితైః-
ని॥చంద్రహాసోరావణాసిరసిమాత్రేపిచక్వచిదితిశాశ్వతః-ప్రత్యాది

ల్యాః ప్రతిదశముఖం సంయుగే తస్థివాంసః ప్రత్యాదిష్టాభరణరుచయ
శ్చంద్రహాసవ్రణాంకైః ॥౩౬॥ జాలోద్గీర్ణైరుపచితవపుః కేశసంస్కార
ధూపైర్బంధుప్రీత్యా భవనశిఖిభిర్దత్తనృత్తోపహారః । హర్మ్యేష్వస్యాః
కుసుమసురభిష్వధ్వఖేదం నయేథాః పశ్యన్ లక్ష్మీం లలితవనితాపాదరా
గాంకితేషు ॥౩౭॥ భర్తుః కంఠచ్ఛవిరితి గణైః సాదరం వీక్ష్యమాణః పుణ్యం

ష్టాభరణరుచయః ప్రతిషిద్ధభూషణకాంతయః - శస్త్రప్రహారాపవీ
రాణాం ఆభరణానీతి భావః - అత్రాపి భావికాలంకారః. ....

౩౬ । జాలేతి ॥ జాలోద్గీర్ణైః గవాక్షమార్గనిర్గతైః ॥ ని ॥ జాలం
గవాక్ష ఆనాయే జాలకే కపటే గణ ఇతి యాదవః - కేశసంస్కారస్య
ధూపైః కేశవాసనార్థైః గంధద్రవ్యధూపైరిత్యర్థః - అత్ర సం
స్కారధూపయోస్తాదర్థ్యేఽపి యూపదార్వాదివత్ ప్రకృతివికార
త్వాభావాదశ్వఘాసాదివత్ షష్ఠీసమాసః - న చతుర్థీసమాసః - ఉ
పచితవపుః పరిపుష్టశరీరః - తథా - బంధౌ బంధురితి వా ప్రీత్యా - భవనశిఖి
భిర్గృహమయూరైః - దత్తనృత్తోపహారః - దత్తో నృత్తమేవ ఉపహార
ఉపాయనం యస్మై స తథోక్తః ॥ ని । ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహా
రస్తథోపదేత్యమరః - కుసుమైస్సురభిషు సుగంధిషు - లలితవనితాః సుం
దరస్త్రియః ॥ ని ॥ లలితం త్రిషు సుందరమితి శబ్దార్ణవే - తాసాం పాదరా
గేణ చరణలాక్షారసేన - అంకితేషు చిహ్నితేషు - హర్మ్యేషు - అస్యా
ఉజ్జయిన్యాః - లక్ష్మీం పశ్యన్ - అధ్వనా అధ్వగమనేన - ఖేదం అధ్వశ్రమం
నయేథాః - అపనయ. ....

౩౭ । భర్తురితి ॥ భర్తుః స్వామినో నీలకంఠస్య భగవతః - కంఠ
స్యేవ ఛవిర్యస్య కంఠచ్ఛవిరితి హేతోః - గణైః ప్రమథైః ॥ ని ॥ గణాస్తు గణ
నాయాం స్యుర్గణేశే ప్రమథేపి చేతి శబ్దార్ణవే - సాదరం యథా తథా -
వీక్ష్యమాణస్సన్ ప్రియవస్తుసాదృశ్యాదపి ప్రియత్వం భవేదితి భావః -
త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం ॥ సూ ॥ తద్ధితార్థేత్యా
దినా సమాసః ॥ వా ॥ పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి స్త్రీలింగ
తా ప్రతిషేధః - త్రిభువనస్య గురోః త్రైలోక్యనాథస్య - చండీశ్వరస్య
కాత్యాయనీవల్లభస్య - పుణ్యం పావనం - ధామ మహాకాలాఖ్యం తత్ర

యాంయాః త్రిభువనగురోర్థామచండీశ్వరస్య । ధూతోద్యానంకువల
యరజోగంధిభిర్గంధవత్యాః స్తోయక్రీడానిరతయువతిస్నానతిక్తైర్మరు
ద్భిః ॥౩౮॥ అప్యన్యస్మిన్ జలధరమహాకాళమాసాద్యకాలేస్థాతవ్యం తేన
యనవిషయంయావదత్యేతిభానుః । కుర్వన్ సంధ్యాబలిపటహతాంశూ
లినశ్శ్లాఘనీయామామంద్రాణాంఫలమవికలంలప్స్యసేగర్జితానాం

త్వంస్థానం-యాంయాః గచ్ఛేః ॥ వ్యా । విధ్యర్థేలిఙ్ - శ్రేయస్కరత్వా
త్సర్వథాగంతవ్యమిత్యర్థః - ఉక్తంచనాందే ॥ శ్లో ॥ ఆకాశేతారకా
లింగంపాతాళేహాటకేశ్వరం । మర్త్యలోకేమహాకాళందృష్ట్వా
ముక్తిమవాప్నుయాదితి - నకేవలంముక్తిస్థానమిదంకింతువిలాసస్థాన
మపీత్యాహ - ధూతేతి- కువలయరజోగంధిభిరుత్పలపరాగగంధవద్భిః-
తోయక్రీడాసుజలవిహారేషు - నిరతానామాసక్తానాం - యువతీనాం
స్నానంస్నాంత్యనేనేతిస్నానంస్నానీయంచందనాది-కరణేల్యుట్ ॥ ని ॥
స్నానీయేభిషవేస్నానమితియాదవః- తేనతిక్తైస్సుగంధిభిః ॥ ని ॥ కటు
తిక్తకషాయాస్తుసౌరభేప్యపి ప్రకీర్తితాఇతిహలాయుధః- సౌగంధ్యా
తిశయార్థంవిశేషణద్వయం- గంధవత్యానామనద్యాస్తత్రత్యా
యాః మరుద్భిః- ధూతోద్యానంకంపితాక్రీడమితిధామ్నోవిశేషణం ॥ ని ॥
పుమానాక్రీడఉద్యానమిత్యమరః ....

౩౮ ॥ అపీతి ॥ హేజలధర-మహాకాళంనామపూర్వోక్తం-చండీశస్థానం-
అన్యస్మిన్ కాలేసంధ్యావ్యతిరిక్తకాలే- ఆసాద్యప్రాప్యాపి- తేత్వయాస్థాత
వ్యం-త్వయాస్థాతవ్యమిత్యర్థః ॥ సూ ॥ కృత్యానాంకర్తరివేతిషష్ఠీ-యా
వద్యావతాకాలేన- భానుస్సూర్యః-నయనవిషయందృష్టిపథం-అత్యేతి
అతిక్రామతి-అస్తమయాత్తేస్థాతవ్యమిత్యర్థః-యావదిత్యవధ్యర్థే ॥ ని ॥
యావత్తావచ్చసాకల్యేవధౌమానేవధారణఇత్యమరః-కిమర్థమతఆహ
కుర్వన్నితి- శ్లాఘనీయాంప్రశంస్యాం-శూలినశ్శివస్య- సంధ్యాయాంబ
లిః పూజా-తత్రపటహతాంఢక్కావాద్యతాం - కుర్వన్ సంపాద
యన్ ॥ ని ॥ స్యాద్యశఃపటహోఢక్కేత్యమరః-ఆమంద్రాణాంఈషద్గం
భీరాణాం-గర్జితానాం అవికలముఖండంఫలం - లప్స్యసెప్రాప్స్యసి
వ్యా ॥ లభేఃకర్తరిల్యుట్-మహాకాళనాథబలిపటహత్వేనవినియోగాత్తే
గర్జితానాంసాఫల్యంస్యాదిత్యర్థః...............................

౩౯ । పాదన్యాసక్వణితరశనా స్తత్రలీలావధూతై రత్నచ్ఛాయాఖచి
తవళిభిశ్చామరైః క్లాంతహస్తాః । వేశ్యా స్త్వత్తో నఖపదసుఖా న్ప్రా
ప్యవర్షాగ్రబిందూ నామోక్ష్యంతే త్వయి మధుకరశ్రేణిదీర్ఘా న్కటా
క్షాన్ ॥ ౪౦ ॥ పశ్చాదుచ్చై ర్భుజతరువనం మండలేనాభిలీనస్సాంధ్యం
తేజః ప్రతినవజపాపుష్పరక్తం దధానః । నృత్తారంభే హరపశుపతే రా

౩౯। పాదేతి॥ తత్ర సంధ్యాబలౌ- పాదన్యాసైః నృత్తాంగైః క్వణితా రణి
తా రశనా యాసాం తాః తథోక్తాః॥ వ్యా॥ క్వణితేరకర్మకత్వాత్ గత్యర్థా
కర్మకేత్యాదినా కర్తరి క్తః - లీలయా విలాసేన అవధూతైః కంపితైః ర
త్నానాం కంకణమణీనాం ఛాయయా కాంత్యా ఖచితా రూషితా వళయ
శ్చామరదండా యేషాం తైః॥ ని॥ వళిశ్చామరదండే చ జరావిశ్లథచర్మణీ
తి విశ్వప్రకాశే- చామరైః వాలవ్యజనైః- క్లాంతహస్తాః- ఏతేన దేశికనృ
త్తం సూచితం- తదుక్తం నృత్తసర్వస్వే॥ శ్లో॥ ఖడ్గకందుకవస్త్రాదిదండికా
చామరస్రజః। వీణాదిధృత్వా యత్కుర్యాన్నృత్తం తద్దేశికం భవేదితి॥ వే
శ్యాః మహాకాళనాథముపనృత్యంతో గణికాః- త్వత్తః నఖపదేషు నఖక్ష
తేషు- సుఖాన్ సుఖకరాన్॥ వ్యా॥ సుఖశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్పచా
ద్యచ్- యద్వా -సుఖాన్ సుఖహేతూన్॥ ని॥ సుఖహేతౌ సుఖే సుఖమితి
శబ్దార్ణవే- వర్షాస్యాగ్రబిందూన్ ప్రథమబిందూన్ ప్రాప్య- త్వయి మధు
కరశ్రేణిదీర్ఘాన్- కటాక్షాన్ అపాంగాన్- ఆమోక్ష్యంతే- పరైరుపకృతాః
స్వంతః సద్యః ప్రత్యుపకుర్వంతీతి భావః- కామినీదర్శనీయత్వలక్షణం శి
వోపాసనాఫలం- సద్య ఏవ లప్స్యత ఇతి ధ్వనిః........................
౪౦। పశ్చాదితి॥ పశ్చాత్సంధ్యాబల్యనంతరం- పశుపతేశ్శివస్య- నృత్తా
రంభే తాండవారంభే- ప్రతినవజపాపుష్పరక్తం ప్రత్యగ్రజపాకుసుమా
రుణం సంధ్యాయాం భవం సాంధ్యం- తేజః- దధానః- ఉచ్చైరున్నతం
భుజా ఏవ తరవస్తేషాం వనం- మండలేన మండలాకారేణ- అభిలీనః అభితో
వ్యాప్తస్సన్॥ వ్యా॥ కర్తరి క్తః- భవాన్యా భవస్య పత్న్యా॥ సూ॥ ఇంద్రవ
రుణభవేత్యాదినా ఙీష్- ఆనుగాగమశ్చ- శాంతః ఉద్వేగః గజాజినదర్శ
నభయం యయా స్తేన అత ఏవ స్తిమితేన నిశ్చలేన యనేయస్మిన్కర్మణి తత్
॥ ని॥ ఉద్వేగ స్తిమితే క్లేశే- భయే మందరగామినీతి శబ్దార్ణవే- భక్తిః పూజ్యే

ద్రనాగాజినేచ్ఛాం శాంతోద్వేగ స్తిమితనయనం దృష్టభక్తిర్భవాన్యాః
౪౧॥ గచ్ఛంతీనాం రమణవసతిం యోషితాంతత్ర నక్తం రుద్ధాలోకే నరప
తిపథే సూచిభేద్యైస్తమోభిః। సౌదామిన్యా కనకనికషస్నిగ్ధయా దర్శ

ష్వ నురాగః॥ వ్యా॥ భజేః-భావార్థేక్తిన్ప్రత్యయః-దృష్టం దృష్టావాభ
క్తిర్యస్యాస్సః దృష్టభక్తిస్సన్ పశుపతేః- ఆర్ద్రం శోణితార్ద్రం-యన్నా
గాజినం గజచర్మ॥ని॥ అజినం చర్మ కృత్తిస్స్త్రీ త్యమరః-తత్రేచ్ఛాం హరణి
చ్ఛాం హర్తయ-త్వమేవ తత్ స్థానే భవేత్యర్థః-గజాసురమర్దనానంతరం భగ
వాంస్తదీయమార్ద్రాజినం భుజమండలే బిభ్రత్తాండవం చకారేతి ప్రసి
ద్ధిః॥ వ్యా॥ దృష్టభక్తిరితి కథం రూపసిద్ధిః-దృష్టశబ్దస్య- స్త్రియాః పుంవద్భా
త్యాదినా పుంవద్భావస్య దుర్వచనత్వాత్ -కుతః అప్రియాదిష్వితి నిషే
ధాత్ -భక్తిశబ్దస్య చ ప్రియాదిపాఠాదితి-తదేతచ్చోద్యద్వయం-దృష్టభక్తిశబ్ద
మాశ్రిత్య ప్రతివిహితం గణవ్యాఖ్యానే-దృష్టం భక్త్యస్యేతి నపుంసకం
పూర్వపదమదార్థ్యనివృత్తిమాత్ర పరేద్దృఢశబ్దేలింగపి శేషస్యానుపకా
రకత్వాత్ స్త్రీత్వమవివక్షితమితి-భోజరాజస్తు భక్తాకర్మ సాధనాయా
మిత్యనేన భజ్యతే సేవ్యత ఇతి కర్మార్థత్వే భవానీభక్తిరిత్యా
దిభవతి భావసాధనాయాంతు స్థిరభక్తిర్భవాన్యా మిత్యాదిభవతీత్యా
హేతి తదేతత్సర్వమభిప్రేత్య వేచితమస్మాభిః రఘువంశ సంజీవన్యాం॥శ్లో॥ దృ
ఢభక్తిరితి జ్యేష్ఠే ఇత్యత్ర తస్మాత్ వృషభక్తిరిత్యత్రాపి మతభేదేన పూర్వ
పదస్య స్త్రీత్వే నపుంసకత్వే చ రూపసిద్ధిరస్తీతి స్థితం......................

౪౧॥ ఇత్థం మహాకాళనాథ సేవాప్రకారమభిధాయ పునః నగరసం
చారమేవాహ॥ గచ్ఛంతీనామితి॥ తత్రోజ్జయిన్యాం నక్తం రాత్రౌ-రమణవ
సతిం ప్రియభవనం ప్రతి॥ని॥ వసతీ రాత్రి వేశ్మనోరిత్యమరః-గచ్ఛంతీనాం
యోషితామభిసారికాణామిత్యర్థః-సూచిభేద్యైరితి సాంద్రైరిత్యర్థః త
మోభిః-రుద్ధాలోకే నిరుద్ధదృష్టి ప్రసారే-నరపతిపథే రాజమార్గే కనకస్య
నికషః నికష్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా నికషోపలగత రేఖా-తద్వత్ స్నిగ్ధం తేజో
యస్యాస్తయా॥ని॥ త్రిషు స్నిగ్ధం తు మసృణే సాంద్రే క్లీబంతు తేజసీతి శబ్దా
ర్ణవే-సుదామ్నా ద్రిణా ప్రకాశక దిక్ సౌదామినీ విద్యుత్॥ వ్యా॥ తేనైకదిగిత్య

యోర్ద్వం తోయోత్సర్గస్తనితముఖరో మా స్మభూర్విక్లబాస్తాః.

౪౨। తాం కస్యాంచిద్భవనవలభౌ సుప్తపారావతాయాం నీత్వా రాత్రించిరవిలసనాత్ఖిన్నవిద్యుత్కళత్రః। సూర్యేదృష్టే పునరపిభవాన్వాహయేదధ్వశేషం మందాయంతే నఖలుసుహృదామభ్యుపేతార్థకృత్యాః॥ ౪౩। తస్మిన్కాలే నయనసలిలం యోషితాం ఖండితానాం శాంతిం

న్-తయోర్ద్వంమార్గం దర్శయ-కించ-తోయోత్సర్గస్తనితాభ్యాంవృష్టిగర్జితాభ్యాంముఖరశ్శబ్దాయమానః-మాస్మభూః-యతః తాః యోషితః విక్లబాః భీరవః-తతో న వృష్టిగర్జనే కార్యే ఇత్యర్థః॥ వ్యా॥ నాత్ర తోయోత్సర్గే స్తనితమితి విగ్రహః-విశిష్టస్యైవ కేవలస్తనితస్యావ్యనిష్టత్వాత్ నచద్వంద్వపక్షే అల్పాచ్తరమితి పూర్వనిపాతశాస్త్రవిరోధః॥ సూ॥ లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇత్యత్ర సూత్రే విపరీతనిర్దేశేన పూర్వనిపాతశాస్త్రస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాదితి. ... ...

౪౨॥ తామితి॥ చిరంవిలసనాత్ స్ఫురణాచ్చ - ఖిన్నం విద్యుదేవకళత్రం యస్య సః - భవాన్ - సుప్తాః పారావతాః కలరవాః యస్యాం తస్యాం వివిక్తాయామిత్యర్థః॥ ని॥ పారావతః కలరవ ఇత్యమరః-జనసంచారస్తత్రాసంభావిత ఏవేతి భావః-కస్యాంచిద్భవనస్యవలభౌ ఆచ్ఛాదనే ఉపరిభాగ ఇత్యర్థః॥ ని॥ ఆచ్ఛాదనం స్యాద్వలభిర్గృహాణామితి హలాయుధః-తాంరాత్రింనీత్వా సూర్యే దృష్టే ఉదితే సతీత్యర్థః పునరపి అధ్వశేషం మార్గశేషం వాహయేత్ గమయేత్-తథాహి-సుహృదాం మిత్రాణాం అభ్యుపేతాః అంగీకృతాః అర్థస్య ప్రయోజనస్య కృత్యాః క్రియాః యైస్తే-అభ్యుపేతసుహృదర్థా ఇత్యర్థః॥ వ్యా॥ సాపేక్షత్వేపిగమకత్వాత్సమాసః॥ ని॥ కృత్యా క్రియా దేవతయోస్త్రి కార్యే కుపితేత్రిష్వితియాదవః-॥ వ్యా॥ కృఞశ్చేతి చకారాత్క్యప్-నమందాయంతేఖలు న మందా భవంతి హీనవిలంబంత ఇత్యర్థః॥ సూ॥ లోహితాదిడాజ్భ్యః క్యషితిక్యష్ వాక్యష ఇత్యాత్మనేపదం.

౪౩। తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్ కాలే పూర్వోక్తసూర్యోదయకాలే ప్రణయిభిః ప్రియతమైః ఖండితానాం యోషితాం నాయికావిశేషాణాం॥

నేయంప్రణయిభిరతోవర్త్మభానోస్త్యజాశు। ప్రాలేయాస్రంకమ
లవదనాత్సోఽపిహర్తుంనళిన్యాః ప్రత్యావృత్తస్త్వయికరరుధిస్యాదన
ల్పాభ్యసూయః ॥ ౪౨ ।గంభీరాయాఃపయసిసరితశ్చేతసీవప్రసన్నే
ఛాయాత్మాపిప్రకృతిసుభగోలప్స్యతేతేప్రవేశం। తస్మాదస్యాఃకుము

శ్లో॥ జ్ఞాతన్యాసంగవికృతేఖండితేస్యాకషాయితేతిదశరూపకే-నయ
నసలిలంశాంతింనేయంనేతవ్యం-వా-నయతేర్ద్వికర్మకత్వంఅతో
హేతోః-భానోర్వర్త్మమార్గంఆశుశీఘ్రం-త్యజ-తస్యావరణం
మాభూరితిభావః - విపర్యేఅనిష్టమాహ-సోఽపిభానుః-నళాన్యంబుజా
న్యస్యాస్సంతీతినళినీపద్మినీ॥ ని॥తృణేంబుజేనళంనాతురాజ్ఞినాళేతు
నస్త్రియామితిశబ్దార్ణవే-తస్యాఃస్వకాంతాయాః - కమలంస్వకీయము
ఖమేవవదనంతస్మాత్ - ప్రాలేయంహిమమేవఅస్రమశ్రు-హర్తుం
శమయితుం-ప్రత్యావృత్తఃప్రత్యాగతః-నళిన్యాశ్చభర్తుఃభానోః
దేశాంతరేనళిన్యంతరగమనాత్ఖండితాత్వమిత్యాశయః- అతస్త్వయి
కరానంశూన్రుణద్ధీతికరరుత్ - వా-క్విప్-తస్మిన్కరరుధిసతి-హస్త
రోధినిసతిచగమ్యతే॥ని॥బలిహస్తాంశవఃకరాఇత్యమరః-అనల్పా అ
అభ్యసూయా యస్యసః - అనల్పాభ్యసూయః అధికవిద్వేషః-స్యా
త్-ప్రాయేణేచ్ఛావిఘాతోద్వేషాయవిశేషతశ్చకామినామితిభావః
కించ॥శ్లో॥ బ్రహ్మాణమర్కమీశానంవిష్ణుంవాద్వేష్టియోనరః। శ్రేయాం
సితస్యనశ్యంతినరకశ్చభవేద్ధ్రువమితినిషేధాత్కార్యహానిశ్చేతి
ధ్వనిః.... ... ...

౪౨ । గంభీరాయా ఇతి॥గంభీరాయానామసరితః -ఉదాత్తాయా
నాయికాయాఇతిచధ్వన్యతే -ప్రసన్నే అనురక్తత్వాద్దోషరహితే చేత
సీవప్రసన్నే నిర్మలే-పయసి-ప్రకృత్యాస్వభావేనసుభగఃసుందరః॥
ని॥సుందరేధికభోగ్యాంశే దుర్దినేతరవాసరే। తురీయాంశే శ్రీమ
తిస్యాత్సుభగ ఇతిశబ్దార్ణవే - తేతవఛాయాచాసౌఆత్మాచఛాయా
త్మాసోఽపి - ప్రతిబింబశరీరంవా- ప్రవేశం-లప్స్యతే-సాక్షాత్ప్రవేశ
మనిచ్ఛరపీతిభావః - తస్మాచ్ఛాయాద్వారాపి ప్రవేశస్యఅవశ్యం
భావిత్వాత్ - అస్యాఃగంభీరాయాః-కుముదవద్విశదాని-చటులాని-శీ
ఘ్రాణిశఫరాణాంమీనానాంఉద్వర్తనానిఉల్లుఠితాన్యేవప్రేక్షితా

దపిశదాన్యహార్సిత్వంనధైర్యాన్మోఘీకర్తుంచటులశఫరోద్వర్తన
ప్రేక్షితాని॥ ....

౪౫ ॥ తస్యాఃకించిత్కరధృతమివ ప్రాప్తవానీర శాఖంహృ
త్వా నీలంసలిలవసనం ముక్తరోధోనితంబం। ప్రస్థానంతేకథమపిస
ఖేలంబమానస్యభావిజ్ఞాతాస్వాదోవివృతజఘనాంకోవిహాతుంసమర్థః
౪౬॥ త్వన్నిష్యందోచ్ఛ్వసితవసుధాగంధసంపర్కరమ్యస్స్రో

న్య వలోకనాని॥ని॥వాచ్య వచ్చటులంశఫు) మితివిశ్వః- ఏత దేవగంభీ
రాయాఅ నురాగలింగం-త్వం - ధైర్యాత్ ధార్ష్ట్యాత్- ధౌ త్యాత్
దతియావత్ - మోఘీకర్తుంవి ఫలీకర్తుంనార్హసి నానురక్తాస్త్రీ
విప్రలబ్ధవ్యే త్యర్థః - ధూర్తలక్షణంతు॥శ్లో॥క్లిశ్నాతినిత్యం దయితా
మంకమారోప్యసుందరః । అత్యంతరక్తాంయత్నేనయోధూర్తస్సవి
ముంచతీతి.... ... ...

౪౫, తస్యాఇతి॥హేసఖే ప్రాప్తావానీర శాఖావేత సశాఖాయే
నతత్తథోక్తంఅతఏవ - కించిదీషత్ - కరధృ తంహస్తావలంబితమివస్థి
తం-ముక్తస్త్య క్తోరోధస్తటమేవనితం బఃకటిస్థలంయేనతత్తథోక్తం॥
ని॥నితంబఃపశ్చిమ శ్రోణీభాగే ద్రికటకేతటఇతియాదవః- నీలంకృష్ణవ
ర్ణం - తస్యాఃగంభీరాయాఃసరితః -సలిలమేవవసనంనీలాంబరధా
రణంవిరహతాపనివారణమితిప్రసిద్ధిః - హృత్వా అపనీయ-లంబమా
నస్యపీతసలిల భారాత్ లంబమానస్య - అన్యత్రజఘనారూఢస్యచ -
తేతవ-ప్రస్థానంప్రయాణం-కథమపికృచ్ఛ్రేణభావి- కృచ్ఛ్రత్వే హే
తుమాహ - జ్ఞాతేతి - జ్ఞాతాస్వాదఃఅనుభూతరసఃకఃపుమాన్వివృ
తంప్రకటితం జఘనంకటిః తత్పూర్వభాగోవాయస్యాస్తాం॥ ని॥ జ
ఘనంస్యాత్కటేఃపూర్వ శ్రోణిభాగాపరాంశయోరితి యాదవః -
విహాతుంత్యక్తుంసమర్థః-శక్తః - కోపినశక్తఇత్యర్థః.... ....
౪౬ ॥ త్వన్నిష్యందేతి ॥తవనిష్యందేనవృష్ట్యాఉచ్ఛ్వసితాయా
ఉద్బృంహితాయావసుధాయాఃభూమేర్గంధస్య సంపర్కేణర
మ్యఃసురభిరిత్యర్థః - స్రోతశ్శబ్దేనేంద్రియవాచినాత్రతద్విశిష్టోఘ్రా
ణంలక్ష్యతే॥ని ॥ స్రోతోంబువేగేంద్రియయోరితివిశ్వః - స్రోతోరంధ్రా

తోరంధ్రధ్వనితసుభగందంతిభిఃపీయమానః। నీచైర్వాస్యత్యుపజిగమిషోర్దేవపూర్వంగిరింతే శీతో వాతః పరిణమయితా కాననోదుంబరాణాం॥ ...

౪౭॥ తత్రస్కందంనియతవసతింపుష్పమేఘీకృతాత్మాపుష్పాసారైస్స్నపయతుభవాన్వ్యోమగంగాజలార్ద్రైః। రక్షాహేతోర్నవ

ఘునాసాకుహరేషుయద్ధ్వనితంశబ్దఃతేనసుభగంయథాభవతితథా - దంతిభిర్గజైః - పీయమానఃవసుధాగంధలోభాదాఘ్రాయమాణఇత్యర్థః - అనేనమాంద్యముచ్యతే - కాననేషువనేషుఉదుంబరాణాంజంతుఫలానాం ॥ ని ॥ ఉదుంబరోజంతుఫలోయజ్ఞాంగోహేమదుగ్ధకఇత్యమరః - పరిణమయితాపరిపాకయితా ॥ సూ ॥ మితాంహ్రస్వఇతిహ్రస్వః - శీతోవాతః - దేవపూర్వం - గిరిం - దేవగిరిమిత్యర్థః - ఉపజిగమిషోఃఉపగంతుమిచ్ఛోః - వ్యా - గమేస్సనంతాదుప్రత్యయః-తే తవ-నీచైఃశనైః - వాస్యతి -త్వాంవీజయిష్యతీత్యర్థః-సంబంధమాత్రవివక్షాయాంషష్ఠీ - దేవపూర్వంగిరిమిత్యత్రదేవశబ్దపూర్వం గిరిమిత్యత్రదేవశబ్దపూర్వత్వంగిరిశబ్దస్యైవ - నతుసంజ్ఞినస్తదర్థస్యేతిసంజ్ఞాయాస్సంజ్ఞినాభావాదవాచ్యవచనందోషమాహురాలంకారికాఃతదుక్తమేకావళ్యాం ॥ శ్లో ॥ యదవాచ్యస్యవచనమవాచ్యవచనంహితదితి - సమాధానంతుదేవశబ్దవిశేషితేనగిరిశబ్దేనశబ్దపరేణార్థోమేఘోపగమనయోగ్యోదేవగిరిఃలక్ష్యతఇతికథంచిత్సంపాద్యం... ... ...

౪౭ ॥ తత్రేతి-తత్రదేవగిరౌనియతావసతిర్యస్యతం-నిత్యసన్నిహితమిత్యర్థః- పురాకిలతారకాద్యసురవిజయసంతుష్టసురప్రార్థనావశాద్ధృతార్తిభంజనఃభగవాన్భవానీనందనఃస్కందోనిత్యమహంసహశివాభ్యాంవసామీత్యుక్త్వాతత్రవసతీతిప్రసిద్ధిః- స్కందంకుమారస్వామినం-పుష్పాణాంమేఘఃపుష్పమేఘః-పుష్పమేఘీకృతాత్మాకామరూపత్వాత్పుష్పవర్షకమేఘీకృతవిగ్రహస్సన్ -వ్యోమగంగాజలార్ద్రైః-పుష్పాసారైఃపుష్పసంపాతైః ॥ ని॥ధారాసంపాతఆసారఇత్యమరః-భవాన్-స్వయమేవ -స్నపయతుఅభిషించతు-స్వయంపూజాయాఉత్తమత్వాదితిభావః- తథాచశంభురహస్యే।

నవశశిభృతా వాసవీనాంచమూనామత్యాదిత్యం హుతవహముఖే సంభృతం తద్ధి తేజః॥ ... ...

౪౮ ॥ జ్యోతిర్లేఖావలయిగళితం యస్య బర్హం భవానీ పుత్రప్రేమ్ణా కువలయదళప్రాపి కర్ణే కరోతి । ధౌతాపాంగం హరశశిరు

శ్లో॥ స్వయమయజతి చేద్దేవముత్తమాసోదరాత్మజైః। మధ్యమా యాంజయేద్భృత్యైరధమా యజనక్రియేతి- స్కందస్య పూజ్యత్వ సమర్థకమర్థాంతరం న్యస్యతి- రక్షేతి - తత్ స భగవాన్ స్కంద ఇత్యర్థః- విధేయప్రాధాన్యాన్నపుంసకత్వనిర్దేశః- వాసవస్యేమా వాసవ్యః- సూ॥ తస్యేదమిత్యణ్- తాసాం వాసవీనాం మైంద్రీణాం- చమూనాం సేనానాం రక్షైవ హేతూ రక్షాహేతుః తస్య రక్షాహేతోః- రక్షాకారణేన రక్షార్థమిత్యర్థః॥ సూ॥ షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ- నవశశిభృతా చంద్రశేఖరేణ భగవతా - వహతీతి వహః॥ సూ॥ పచాద్యచ్ - హుతస్య వహో హుతవహః వహ్నిః- తస్య ముఖే సంభృతం సంచితం- ఆదిత్యమతిక్రాంతమత్యాదిత్యం॥ సూ॥ అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయేతి ద్వితీయా సమాసః- తేజో హి- సాక్షాద్భగవతో హరస్యైవేదం మూర్త్యంతరమిత్యర్థః- అతః పూజ్యమితి భావః- ముఖగ్రహణం శుచిత్వసూచనార్థం- తదుక్తం శంభురహస్యే॥ శ్లో॥ గవాం పశ్చాద్ద్విజస్యాంఘ్రిం యోగినాం హృత్కవేర్వచః। పరం శుచితమం విద్యాన్ముఖం స్త్రీవహ్నివాజినామితి . ...

౪౯ ॥ జ్యోతిరితి ॥ జ్యోతిషాం తేజసాం లేఖా రాజయః తాసాం వలయః మండలమస్యాస్తీతి జ్యోతిర్లేఖావలయి- గళితం భ్రష్టం- నతు లౌల్యాత్, స్వయం ఛిన్నమిత్యాశయః- యస్య మయూరస్య బర్హం పింఛం ॥ ని ॥ పింఛబర్హే నపుంసక ఇత్యమరః- భవానీ గౌరీ- పుత్రప్రేమ్ణా పుత్రస్నేహేన- కువలయస్య దళం పత్రం తత్ప్రాపి తద్యోగి యథా తథా- కర్ణే కరోతి- దళేన సహ ధారయతీత్యర్థః- యద్వా- దళప్రాపి దళభాజి దళార్హే కర్ణే కరోతి॥ వ్యా॥ లబ్ధం తాత్స్తమీ- దళం పరిహృత్య తత్స్థానే కర్ణే బర్హం ధత్త ఇత్యర్థః నాథస్తు- కువలయదళప్రాపీతి పాఠ

[illegible]వకై స్సంస్నయయితుం పశ్చాదద్రిగ్రహణగురుభిర్గర్జితైర్నర్తయేథాః ॥ ఆరాధ్యైవం శరవణభవం దేవముల్లంఘితాధ్వా సిద్ధద్వంద్వై ర్జలకణభయాద్వీణిభిర్ముక్తమార్గః । వ్యాలంబేథాస్సురభితన

యాపోనిందాపహరణం చేతి - హరశశిరుచా హరశిరశ్చంద్రికయా - ధౌతాపాంగం స్వతోపి శౌక్ల్యాదపి ధవళిత నేత్రాంతం ॥ని॥ అపాంగౌ నేత్రయోరంతావిత్యమరః పావకస్యాగ్నే రపత్యం పావకిః - సూ। అత ఇఞ్ ఇఞ్ ప్రత్యయః స్య పావకేః సుబ్రహ్మణ్యస్య - తం పూర్వోక్తమయూరం - పశ్చాత్పుష్పవర్షాభిషేచనానంతరం - అద్రేర్దేవగిరేః కటకుక్షి గ్రహణేన గుహాసంక్రమేణ గురుభిః ప్రతిధ్వానమహద్భిరిత్యర్థః - గర్జితైః - స్తనితైః నర్తయేథాః - నృత్యం కారయ - మార్దంగికస్థానే భగవంతముపాస్స్వేతి భావః ॥ వ్యా ॥ నర్తయేథా ఇత్యత్ర అణావకర్మకాచ్చిత్తవత్కర్తృకాదితి చాత్మనేపదాపవాదః - తస్యానపాదమ్యాఙ్యమేత్యాదినా ప్రతిషేధాత్ . ...

ర్గః ॥ ఆరాధ్యేతి ॥ ఏవం పూర్వోక్తం శరవణభవం - శరా బాణతృణాని ॥ని॥ శరో బాణే బాణతృణే ఇతి శబ్దార్ణవే - తేషాం వనం శరవణం ॥ సూ ॥ ప్రనిరంతరశరేత్యాదినా ణత్వం - తత్ర భవో జన్మ యస్య తం శరవణభవం దేవం స్కందం ॥ని॥ శరజన్మా షడానన ఇత్యమరః ॥ వ్యా ॥ ఆవజ్యోర్బహువ్రీహౌ వ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః - అగతికత్వాదాశ్రయణీయ ఇత్యర్థః - ఆరాధ్యోపాస్య వీణిభిర్వీణావద్భిః ॥సూ॥ వ్రీహ్యాదిత్వాదినిప్రత్యయః సిద్ధద్వంద్వైస్సిద్ధమిథునైః - భగవంతం స్కందముపవీణయితుమాగతైరితి భావః - జలకణభయాత్ జలసేకస్య వీణాక్వణనప్రతిబంధకత్వాదితి భావః - ముక్తమార్గస్త్యక్తవర్త్మా సన్ - ఉల్లంఘితాధ్వా కియంతమప్యధ్వానం గత్వేత్యర్థః - సురభితనయానాం గవామాలంభనేన సంజ్ఞపనేన జాతాం తథోక్తాం - భువి లోకే స్రోతోమూర్త్యా ప్రవాహరూపేణ పరిణతాం రూపవిశేషమాపన్నాం - రంతిదేవస్య దశపురపతేర్మహారాజస్య - కీర్తిం - చర్మణ్వత్యాఖ్యాం నదీమిత్యర్థః - మానయిష్యన్ - సత్కరిష్యన్ వ్యాలంబేథాః వ్యానమ్యావతరేత్యర్థః - పురా కిల రాజ్ఞో రంతిదేవస్య గవాలంభేష్వేకత్ర సంభృతాత్సంర

యాలంభజాం మానయిష్యన్ స్రోతోమూర్త్యా భువి పరిణతాం రంతిదేవస్య కీర్తిం . ...
౫౦। త్వయ్యాదాతుం జలమవనతే శార్ఙ్గిణో వర్ణచోరే తస్యాస్సింధోః పృథుమపి తనుం దూరభావాత్ప్రవాహం। ప్రేక్షిష్యంతే గగనగతయో నూనమావర్జ్య దృష్టీ రేకం ముక్తాగుణమివ భువస్స్థూలమధ్యేంద్రనీలం॥
౫౧। తాముత్తీర్య వ్రజ పరిచితభ్రూలతావిభ్రమాణాం పక్ష్మోత్క్షే

క్తనిష్యందాచ్చర్మరాశేః కాచిన్నదీ ససార సా చర్మణ్వతీత్యాఖ్యాయత ఇత్యుపాఖ్యాయతే . ...
౫౦। త్వయీతి॥ శార్ఙ్గిణః కృష్ణస్య - వర్ణస్య కాంతేశ్చోరే వర్ణచోరే తత్తుల్యవర్ణ ఇత్యర్థః - త్వయి - జలమాదాతుమవనతే సతి - పృథుమపి దూరభావాత్ దూరత్వాత్ - తనుం సూక్ష్మతయా ప్రతీయమానం - తస్యాస్సింధోశ్చర్మణ్వత్యాః - ప్రవాహం - గగనే గతిర్గమనం యేషాం తే - గగనగతయః ఖేచరాః - సిద్ధగంధర్వాదయః॥ వ్యా॥ అయమపి బహువ్రీహిః - పూర్వవజ్జన్మాద్యుత్తరపదేషు ద్రష్టవ్యః - నూనం సత్యం - దృష్టీరావర్జ్య ఆనమయ్య - ఏకమేకయష్టికం - స్థూలో మహాన్ మధ్యే మధ్యమణిభూత ఇంద్రనీలో యస్య తం - భువో భూమేః - ముక్తాగుణం ముక్తాహారమివ - ప్రేక్షిష్యంతే - అత్ర నీలమేఘసంగతస్య ప్రవాహస్య భూకంఠగతముక్తాగుణత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షైవేయమివశబ్దేన వ్యజ్యతే నిరుక్తరకారస్తు తత్రతత్రోపమాయాం ఇవశబ్దదర్శనాదత్రాప్యుపమైవేతి బభ్రామ . ...
౫౧। తామితి॥ తాం చర్మణ్వతీముత్తీర్య - భ్రువో లతా ఇవ భ్రూలతాః॥ వ్యా॥ ఉపమితసమాసః - తాసాం విభ్రమాః విలాసాః - పరిచితాః క్లృప్తాః భ్రూలతావిభ్రమా యేషాం తేషాం - పక్ష్మాణి నేత్రలోమాని॥ ని॥ పక్ష్మ సూత్రాదిసూక్ష్మాంశే కింజల్కే నేత్రలోమ్ని చ ఇతి శాశ్వతః - తేషాముత్క్షేపాదున్నమనాద్ధేతోః - కృష్ణాశ్చ తాః శారాశ్చ కృష్ణశారాః నీలశబలాః॥ వ్యా॥ వర్ణో వర్ణేనేతి సమాసః॥ ని॥ కృష్ణే రక్తే సితే శార ఇతి యాదవః - తత్ర శారశబ్దాదేవ సిద్ధే కార్ష్ణ్యే పునః కృష్ణపదోపాదానం కార్ష్ణ్యప్రాధాన్యార్థం - తత్త్వం తు న వివక్షితం - ఉపమానుసారాత్ తస్య స్వాభావిక

క్షేపాదుపరివిలసత్కృష్ణశారప్రభాణాం। కుందక్షేపానుగమధుకరశ్రీముషామాత్మబింబం పాత్రీకుర్వన్దశపురవధూనేత్రకౌతూహలానాం॥ ౪౭॥ బ్రహ్మావర్తంజనపదమథచ్ఛాయయా గాహమానః క్షేత్రం క్షత్రప్రధనపిశునం కౌరవంతద్భజేథాః। రాజన్యానాంశితశరశతైర్యత్ర గాండీవధన్వా ధారాపాతైస్త్వమివకమలాన్యభ్యవర్షన్ముఖాని॥

స్యస్త్రీనేత్రేషు సాముద్రికనిరోధాత్ - ఇతరస్యాప్రసంగాత్ క్వచిత్సద్భావకథనంతూపాంతవిషయం - ఉపరివిలసంత్యః కృష్ణాశ్శారాః ప్రభా యేషాం తేషాం - కుందాని మాఘ్యకుసుమాని॥ని॥ మాఘ్యం కుందమిత్యమరః - తేషాం క్షేపణ ఇతస్తతశ్చాలనం తస్యానుగాః అనుసారిణో యే మధుకరాస్తేషాం శ్రియం ముష్ణంతీతి తథోక్తానాం - క్షిప్యమాణకుందానుభావిమధుకరకల్పానామిత్యర్థః - దశపురం రంతిదేవనగరం - తత్ర వధ్వః స్త్రియః॥ని॥ వధూర్జాయాస్నుషా స్త్రీ చేత్యమరః - తాసాం నేత్రకౌతూహలానాం నేత్రాభిలాషాణాం - సాభిలాషదృష్టీనామిత్యర్థః - ఆత్మబింబం స్వమూర్తిం - పాత్రీకుర్వన్ విషయీకుర్వన్ - వ్రజగచ్ఛ -

౪౮ ॥ బ్రహ్మావర్తమితి ॥ అత్ర మనుః॥శ్లో॥ సరస్వతీదృషద్వత్యోర్దేవనద్యోర్యదంతరం। తద్దేవనిర్మితం దేశం బ్రహ్మావర్తం ప్రచక్షత ఇతి - అథానంతరం బ్రహ్మావర్తం నామ జనపదం దేశం - ఛాయయా అనాతపమండలేన - గాహమానః ప్రవిశన్ - నతు స్వరూపేణ॥శ్లో॥ దేవక్షేత్రాశ్రమాదీని పరిహృత్యాన్యతో వ్రజేదితి వచనాదితి భావః - క్షత్రప్రధనపిశునం అస్థిశిరఃకపాలాదిమత్తయా కురుపాండవయుద్ధసూచకమిత్యర్థః॥ ని॥ యుద్ధమాయోధనం జన్యం ప్రధనం ప్రవిదారణమిత్యమరః - తత్ ప్రసిద్ధం - కురూణామిదం కౌరవం క్షేత్రం - భజేథాః కురుక్షేత్రం వ్రజేత్యర్థః - యత్ర కురుక్షేత్రే - గాండీవం ధనుర్విశేషః॥ సూ॥ గాండ్యజగాత్సంజ్ఞాయామితి మత్వర్థీయో వప్రత్యయః॥ ని॥ కపిధ్వజస్య గాండీవగాండివౌ పున్నపుంసక ఇత్యమరః - గాండీవం ధనుర్యస్య సః గాండీవధన్వా అర్జునః॥ సూ॥ వా సంజ్ఞాయామిత్యనఙాదేశః - శితశరశతైః - రాజన్యానాం రాజ్ఞాం ముఖాని - ధారాణాముదకధారాణాం పాతైః - కమలాని - త్వమివ - అభ్యవర్షత్ అభిముఖం

౫౩ ।హిత్వా హాలామభిమతరసాం రేవతీలోచనాంకాం బంధుప్రీ
త్యా సమరవిముఖో లాంగలీయాస్సిషేవే। కృత్వా తాసామభిగమమపాం
సౌమ్య సారస్వతీనామంతశ్శుద్ధస్త్వమసి భవితా వర్ణమాత్రేణ కృష్ణః॥
౫౪। తస్మాద్గచ్ఛేరనుకనఖలం శైలరాజావతీర్ణాం జహ్నోః
కన్యాం సగరతనయస్వర్గసోపానపంక్తిం। గౌరీవక్త్ర(భ్రు) కుటిరచనాం

వృష్టవాన్ - శరవర్షేణశిరాంసిచిచ్ఛేదేత్యర్థః... ... ...
౫౩ । హిత్వేతి ॥ బంధుప్రీత్యా కురుపాండవస్నేహేన - నతుభయే
న - సమరవిముఖో యుద్ధనిస్పృహః - లాంగలమస్యాస్తీతి లాంగలీహా
లధరః - అభిమతరసాం అభీష్టాస్వాదాం తథా - రేవత్యాః స్వప్రియా
యాః లోచనే ఏవాంకః ప్రతిబింబితత్వాచ్చిహ్నం యస్యాస్తాం - హా
లాం సురాం ॥ ని ॥ సురాహాలిప్రియాహాలేత్యమరః - అతిప్రయుక్తం దే
శభాషాపదమిత్యత్ర సూత్రే హాలేతి దేశభాషాపదమప్యతివకవిప్ర
యోగాత్సాధ్వీత్యుదాజహార వామనః - హిత్వా త్యక్త్వా దుస్త్య
జాసీతి భావః-యాసాం సరస్వతీరపః సిషేవే - హేసౌమ్య సుభగ-త్వమ
పి-తాసాం సరస్వత్యా నద్యా ఇమాస్సారస్వత్యః - తాసాం సారస్వతీ
నాం - అపాం అభిగమం సేవాం -కృత్వా -అంతః అంతరాత్మని శుద్ధః ని
ర్మలః నిర్దోషః భవితా - వ్యా - ఖ్యాతృ చావితిక్తృచ్ - అసి - సద్యఏవ
పవిత్రీభూతో భవిష్యసీత్యర్థః - వ్యా - వర్తమానసామీప్యాద్వర్త
మానప్రత్యయః-వర్ణమాత్రేణవర్ణేనైవ-కృష్ణః శ్యామః-నతుపా
పేనేత్యర్థః - అంతశ్శుద్ధిరేవ సంపాద్యా న బాహ్యా - బహూశుద్ధోపి
సూతవధప్రాయశ్చిత్తార్థం సారస్వతసలిలసేవీత్రభవాన్ బల
భద్ర ఏవ అత్ర నిదర్శనం - అతో భవతాపి భగవతీ సరస్వతీ సర్వదా సే
వితవ్యేతి భావః
౫౪ । తస్మాదితి ॥ తస్మాత్కురుక్షేత్రాత్ - కనఖలస్యాద్రేః స
మీపే అనుకనఖలం ॥సూ ॥ అనుర్యత్సమయేత్యవ్యయీభావః- శైలరా
జాద్ధిమవతః అవతీర్ణాం - సగరతనయానాం స్వర్గసోపానపఙ్క్తిం
స్వర్గప్రాప్తిసాధనభూతామిత్యర్థః-జహ్నోర్నామరాజ్ఞః కన్యాం,

యా విహస్యేవ ఫేనైశ్శంభోః కేశగ్రహణమకరోదిందులగ్నోర్మిహస్తా
౫౧॥ తస్యాః పాతుం సురగజ ఇవ వ్యోమ్ని పశ్చార్ధలంబీ త్వం చేదచ్ఛ
స్ఫటికవిశదం తర్కయేస్తిర్యగంభః। సంసర్పంత్యా సపది భవతస్స్రో
తసి చ్ఛాయయాసౌ స్యాదస్థానోపగతయమునాసంగమేవాభిరామా॥
౫౨॥ ఆసీనానాం సురభితశిలం నాభిగంధైర్మృగాణాం తస్యా ఏవ ప్రభ

జాహ్నవీం - గచ్ఛేః గచ్ఛ - వ్యా - ఇత్యర్థే లిఙ్ - యా జాహ్నవీ - గౌర్యాః వక్త్రే (యా భ్రు) కుటిరచనా సాపత్న్యరోషాత్ భ్రూభంగకరణం తాం - ఫేనైః - విహస్యేవ హసిత్వేవ - ధావళ్యాత్ఫేనానాం హాసత్వేనోత్ప్రేక్షణం - ఇందౌ శిరోమాణిక్యభూతే లగ్నాః ఊర్మయః ఏవ హస్తాః యస్యాస్సా ఇందులగ్నోర్మిహస్తా సతీ - శంభోః - కేశగ్రహణం - అకరోత్ యథా కాచిత్ప్రౌఢానాయికా సపత్నీమసహమానా తామనాదృత్య స్వవాల్లభ్యం ప్రకటయంతీ భర్తారం సహ శిరోరత్నేన కేశేష్వాకర్షతి తద్వదితి భావః - ఇదం చ పురా కిల భగీరథప్రార్థనయా భగవతీం గగనతలాదాపతంతీం గంగాం గంగాధరః జటాజూటేన జగ్రాహేతి కథాముపజీవ్యోక్తం ....

౫౧॥ తస్యా ఇతి॥ సురగజ ఇవ కశ్చిద్దిగ్గజ ఇవ - వ్యోమ్ని - పశ్చార్ధం పశ్చిమార్ధమిత్యర్థః॥ వ్యా॥ పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తేన లంబత ఇతి పశ్చార్ధలంబీ సన్ - పశ్చార్ధభాగేన వ్యోమ్ని స్థిత్వా పూర్వార్ధేన జలాభిముఖ ఇత్యర్థః - కేచిత్పూర్వార్ధలంబీతి పఠంతి - అచ్ఛస్ఫటికవిశదం నిర్దోషస్ఫటికావదాతం - తస్యాః గంగాయాః - అంభః తోయం - తిర్యక్తిరశ్చీనం యథా తథా - పాతుం - త్వం తర్కయేః విచారయేశ్చేత్ - సపది - స్రోతసి ప్రవాహే - సంసర్పంత్యా సంక్రామంత్యా - భవతశ్ఛాయయా ప్రతిబింబేన - అసౌ గంగా - అస్థానే ప్రయాగాదన్యత్ర ఉపగతః ప్రాప్తః యమునాసంగమో యయా సా తథాభూతేవ - అభిరామా స్యాత్ ...

౫౨॥ ఆసీనానామితి। ఆసీనానాముపవిష్టానాం - మృగాణాం కస్తూరీమృగాణాం - అన్యథా నాభిగంధానుపపత్తేః - నాభిగంధైః కస్తూరీగంధైః తేషాం తదుద్భవత్వాత్ - అత ఏవ మృగనాభిసంజ్ఞా చ॥ ని॥ మృగనాభిర్మృగమదః కస్తూరీ చేత్యమరః - అథ వా నాభయః కస్తూర్యః

వపుచలం ప్రాప్య గౌరంతుషారైః । వత్స్యస్యధ్వ శ్రమవినయనే తస్య
శృంగే నిషణ్ణశ్శోభాం శుభ్రత్రినయనవృషోత్ఖాతపంకోపమేయామ్
౫౬ ॥ తంచేద్వాయౌ సరతి సరళస్కంధసంఘట్టజన్మా బాధేతోల్కాక్షపితచమరీవాలభారో దవాగ్నిః । అర్హస్యేనం శమయితుమలం వారిధారాసహస్రైరాపన్నార్తిప్రశమనఫలాస్సంపదోహ్యుత్తమానామ్

ని ॥ నాభిః ప్రధానే కస్తూర్యాం మృగేచక్రే చిదిష్యత ఇతివిశ్వః - తాసాం గంధైః సురభితాస్సురభీకృతాః శిలాః యస్య తం - తస్యా గంగాయాః ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం తం - తుషారైః హిమైః - గౌరం సితం ని ॥ అవదాతస్సితో గౌర ఇత్యమరః - అచలం ప్రాప్య - వినీయతేఽనేనేతి వినయనం ॥ వా ॥ కరణేల్యుట్ - అధ్వశ్రమస్య వినయనే అపనోదనే - తస్య హిమాద్రేః - శృంగే - నిషణ్ణస్సన్ - శుభ్రో యః త్రినయనస్య త్ర్యంబకస్య వృషో వృషభః ॥ ని ॥ సుకృతే వృషభే వృష ఇత్యమరః - తేనోద్ఘాతేనావదారితేన పంకేన సహ ఉపమేయాం ఉపమాతుం యోగ్యాం - శోభాం - వత్స్యసి వాసోఽసి - వ్యా - వస ఉపల్ ర్లృట్ - త్రినయనేత్యత్ర ॥ సూ ॥ పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం న భవతి ॥ సూ ॥ క్షుభ్నాదిషు చేతి నిషేధాత్ - తస్యాః ప్రభవమిత్యాదినా హిమాద్రౌ మేఘస్య వైవాహికగృహవిహారోధ్వన్యతే... ... ...

౫౬ । తమితి ॥ వాయౌ వనవాతే - సరతి వాతి సతి - సరళానాం దేవదారువిశేషాణాం స్కంధాః ప్రదేశవిశేషాః ॥ ని ॥ అస్త్రీ ప్రకాండః స్కంధస్స్యాన్మూలాచ్ఛాఖావధేస్తరోరిత్యమరః - తేషాం సంఘట్టనేన సంఘర్షణేన జన్మయస్య సః తథోక్తః జన్మోత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణోఽపి బహువ్రీహిస్స్యాద్ధురిత్యుక్తం - ఉల్కాభిః స్ఫులింగైః తు పితాః నిర్దగ్ధాః చమరీణాం వాలభారాః కేశసమూహాః యేన సః - అతోఽదవ ఇత్యగ్నిః దవాగ్నిః వనవహ్నిః ॥ ని ॥ వనేచ వనవహ్నౌ చ దవోదావ ఇతి శాశ్వతః - తం హిమాద్రిం - బాధేత చేత్ పీడయేద్యది - ఏనం దవాగ్నిం వారిధారాణాం సహస్రైః - అలమత్యం తం శమయితుమర్హసి - యుక్తం చైతదిత్యాహ - తథాహి - ఉత్తమానాం మహతాం - సంపదః సమృద్ధయః - ఆపన్నానామార్తానాం ఆర్తిప్రశమన మాపన్నివార

౫౭ ॥ తత్రవ్యక్తం దృషది చరణన్యాసమర్ధేందుమౌళేశ్శశ్వత్సిద్ధైరుప
చితబలింభక్తినమ్రః పరీయాః। యస్మిన్దృష్టే కరణవిగమాదూర్ధ్వము
ద్ధూతపాపాః కల్పిష్యంతే స్థిరగణపదప్రాప్తయే శ్రద్దధానాః॥... ... .
౫౮ ॥ యే సంరంభోత్పతనరభసాస్స్వాంగభంగాయ తస్మిన్ముక్తాధ్వా

ణమేవ ఫలం ప్రయోజనం యాసాం తాస్తథోక్తాః హి - అతో హిమాచ
లస్య దావానలస్త్వయా శమయితవ్య ఇతి భావః... ... ...
౫౭ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర హిమాద్రౌ - దృషది కస్యాంచిచ్ఛిలాయాం - వ్య
క్తం ప్రకటితం - శశ్వత్ సదా - సిద్ధైర్యోగిభిః॥ ని॥ సిద్ధిర్నిష్పత్తియోగ
యోరితి విశ్వః - ఉపచితబలిం విరచితపూజాం॥ని॥ బలిః పూజోపహారయో
రితి యాదవః - అర్ధశ్చాసావిందుశ్చ అర్ధేందుః ఖండేందుః॥ని ॥ అ
ర్ధః ఖండే సమాంశేర్ధమితి విశ్వః - సః మౌళౌ యస్య తస్యార్ధేం
దుమౌళేరీశ్వరస్య చరణన్యాసం పాదన్యాసం భక్తిః పూజ్యేష్వను
రాగః తయా నమ్రో భక్తినమ్రస్సన్ పరీయాః ప్రదక్షిణం కురు - వ్యా -
పరిపూర్వాదిణ్ ధాతోర్లిఙ్ - యస్మిన్ పాదన్యాసే - దృష్టే సతి - ఉ
ద్ధూతపాపాః నిరస్తసమస్తకిల్బిషాస్సంతః శ్రద్దధానాః విశ్వసంతః
పురుషాః శ్రద్ధా విశ్వాసః - ఆస్తిక్యబుద్ధిరితి యావత్ ॥ వా॥ శ్రదంతరోరు
పసర్గవద్వృత్తిర్వక్తవ్యేతి - కరణస్య క్షేత్రస్య విగమాదూర్ధ్వం
దేహత్యాగాత్పరమిత్యర్థః॥ని॥ కరణం సాధకతమం క్షేత్రగాత్రేంద్రి
యేష్వపీత్యమరః - స్థిరం శాశ్వతం గణాః ప్రమథాః ॥ ని॥ గణాః ప్రమథ
సంఖ్యౌఘా ఇతి వైజయంతీ - తేషాం పదం స్థానం తస్య ప్రాప్తయే - క
ల్పిష్యంతే - ప్రాప్తుం శక్ష్యంతీత్యర్థః - వ్యా - క్లృప్తేః పర్యాప్తివచనత్వే
నతస్యాలమర్థత్వాత్తద్యోగే॥ సూ॥ నమః స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ - అల
మితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణమితి - భాష్యకారః॥ శ్లో ॥ అవ్యక్తం వ్యంజ
యామాస శివశ్శ్రీచరణద్వయం । హిమాద్రౌ శాంభవాదీనాం సిద్ధ
యే సర్వకర్మణాం - దృష్ట్వా శ్రీచరణం సమ్యక్సాధకస్థిరయోత్తనుం
ఇచ్ఛాధీనశరీరో హి విచరేచ్ఛ జగత్త్రయం - ఇతి శంభురహస్యే ....
౫౮ ॥ య ఇతి ॥ తస్మిన్ హిమాద్రౌ - సంరంభస్సంభ్రమః కోపో వా ॥ ని॥ సం
రంభస్సంభ్రమే కోపే ఇతి శబ్దార్ణవే - తేన గజ ఇతి భ్రాంత్యా ఉత్పతనే

నం సపది శరభా లంఘయేయుర్భవంతం । తాన్కుర్వీథాస్తుములకరకావృష్టిపాతావకీర్ణాన్ కే వా న స్యుః పరిభవపదం నిష్ఫలారంభయత్నాః ॥

౬౦ ॥ శబ్దాయంతే మధురమనిలైః కీచకాః పూర్యమాణాః సంసక్తాభి

ఉత్పతనే రభసో వేగో యేషాం తే తథోక్తాః ॥ ని ॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః । యే శరభాః అష్టాపదాః మృగవిశేషాః ॥ ని ॥ శరభశ్శలభే చాష్టాపదే ప్రోక్తో మృగాంతర ఇతి విశ్వః । ముక్తః త్యక్తః అధ్వా శలభోప్ప తన మార్గః యేన తం భవంతం సపది స్వాంగభంగాయ లంఘయేయుః ॥ సంభావనాయాం లిఙ్ । భవతోఽతిదూరవర్తిత్వాత్ స్వాంగభంగాతిరిక్తఫలం నాస్తి తేషాం లంఘనస్యేత్యర్థః । తాన్ శరభాన్ తుములాస్సంకులాః కరకా వర్షోపలాః తాసాం వృష్టిః తస్యాః పాతేన అవకీర్ణాన్ అవక్షిప్తాన్ కుర్వీథాః కురుష్వ ॥ వ్యా ॥ విధ్యర్థే లిఙ్ । క్షుద్రోప్యధిక్షేపకవిపక్షస్సద్యః ప్రతిక్షేప్తవ్య ఇతి భావః । తథా హి । ఆరభ్యంత ఇత్యారంభాః కర్మాణి తేషు యత్నః ఉద్యోగః స విఫలో యేషాం తే తథోక్తాః విఫలకర్మోపక్రమా ఇత్యర్థః । అతః కే వా నరాః పరిభవపదం తిరస్కారాస్పదం న స్యుః న భవంతి భవంత్యేవేత్యర్థః । యత్త్వత్ర ని ॥ వర్షోపలస్తు కరక ఇతి యాదవవచనాత్ కరకశబ్దస్య నియతపుంలింగతాభిప్రాయేణ కరకాణామావృష్టిరితి కేషాంచిద్వ్యాఖ్యానం తదన్యే నానుమన్యంతే వర్షోపలస్తు కరకేత్యమరవ్యాఖ్యానే । తత్ర భవతా క్షీరస్వామినా కమండలౌ చ కరక ఇతి నానార్థే పుంస్యపి వక్ష్యతీతి వదతా ఉభయలింగతాప్రకాశనాత్ యాదవస్య తు పుంలింగతావిధానే తాత్పర్యం న తు స్త్రీలింగతానిషేధః న తద్విరోధోఽపి ॥ ని ॥ కరకస్తు కరం కే స్యాద్దాక్రోశే చ కమండలౌ । పక్షిభేదే కరే చా (స్త్రీ) కరకా చ ఘనోపల ఇతి విశ్వప్రకాశవచనే తూభయలింగతా వ్యక్తైవేతి న కుత్రాపి విరోధవార్తా । అత ఏవ రుద్రోఽపి ॥ ని ॥ వర్షోపలస్తు కరకా కరకోఽపి చ దృశ్యత ఇతి....

౬౦ । శబ్దాయంత ఇతి ॥ హే మేఘ । అనిలైః వాయుభిః పూర్యమాణాః ధ్మాయమానాః కీచకాః వేణువిశేషాః ॥ ని ॥ వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః । మధురం శ్రుతిసుఖం యథా తథా శబ్దాయంతే శబ్దం కుర్వంతి స్వనంతీత్యర్థః ॥ సూ ॥ శబ్దవైరకలహాభ్రేత్యాదినా క్యఙ్

స్త్రిపురవిజయోగీయతేకిన్నరీభిః। నిర్హ్రాదస్తేమురజఇవచేత్కందరే
షుధ్వనిస్స్యాత్సంగీతార్థోననుపశుపతేస్తత్రభావీసమగ్రః... ......
౬౧॥ప్రాలేయాద్రేరుపతటమతిక్రమ్యతాంస్తాన్విశేషాన్హంసద్వా
రంభృగుపతియశోవర్త్మయత్క్రౌంచరంధ్రం। తేనోదీచీందిశమనుస

జ్ఞ ఇత్యయః అనేనవంశవాద్యసంపత్తిరుక్తా-సంసక్తాభిః భక్తాభిః-వం
శవాద్యానుషక్తాభిర్వా సంరక్తాభిరితి పాఠే రక్తకంఠీభిరిత్యర్థః-కిం
న్నరీభిః కిన్నరస్త్రీభిః - త్రయాణాంపురాణాంసమాహారస్త్రిపురం
సూ॥తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాహారసమాసః-పాత్రాదిత్వాన్నపుం
సకత్వం-తస్యవిజయః-గీయతే- కందరేషుదరీషు॥ని॥దరీతుకందరోవా
స్త్రీత్యమరః - తేతవ-నిర్హ్రాదఃగంభీరధ్వనిః-మురజేవాద్యభేదేధ్వ
నిరివేత్యర్థః స్యాచ్చేత్-తర్హి-తత్రచరణసమీపేపశుపతేర్నిత్యస
న్నిహితస్యశివస్యనృత్యత ఇతి శేషః-సంగీతంతౌర్యత్రికం॥శ్లో॥సమ్యగ్గీ
తేషుసంగీతంన్యాయారంభే ప్రసిద్ధకే। తౌర్యాణాంత్రితయేచాపీతిశబ్దా
ర్ణవే - తదేవార్థః సంగీతార్థః-సంగీతవస్తు॥ని॥అర్థోఽభిధేయరై
వస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్యమరః-సమగ్రః సంపూర్ణః- భావినసుభ
విష్యతిఖలు॥వ్యా॥భవిష్యతిగమ్యాదయఇతిభవిష్యదర్థేణినిః. ....
౬౧॥ప్రాలేయాద్రేరితి॥ ప్రాలేయాద్రేః హిమాద్రేః-ఉపతటంతటసమీ
పే॥సూ॥అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినాసమీపార్థేవ్యయీభావః తాం
స్తాన్॥వ్యా॥వీప్సాయాంద్విరుక్తిః విశేషాన్ద్రష్టవ్యార్థాన్॥ని॥విశే
షోఽవయవేవ్యక్తౌద్రష్టవ్యోత్తమవస్తునీతిశబ్దార్ణవే-అతిక్రమ్యఆదరే
ణదర్శనమతీత్యేత్యర్థః-గచ్ఛేత్వనాగతేనసంబంధః-హంసానాంద్వా
రంహంసద్వారం-మానసప్రస్థాయినోహంసాః క్రౌంచరంధ్రేణసం
చరంతీత్యాగమః-భృగుపతేః జామదగ్న్యస్యయశోవర్త్మయశః ప్ర
వృత్తికారణమిత్యర్థః-యత్ క్రౌంచస్యాద్రేః రంధ్రం క్రౌంచరంధ్రమ
స్తి-తేనక్రౌంచబిలేనబలేర్దైత్యస్య -నియమనేబంధనే అభ్యుద్యత
స్యప్రవృత్తస్య -విష్ణోర్వ్యాపకస్యభగవతస్త్రివిక్రమస్య - శ్యా
మః కృష్ణవర్ణః-పాదఇవ-తిర్యగాయామేనబిలప్రవేశార్థంతిరశ్చీ

శ్రేస్త్రిర్యగాయామశోభీశ్యామః పాదో బలినియమనాభ్యుద్యతస్యేవ విష్ణోః॥

౬౨ । గత్వా చోర్ధ్వం దశముఖభుజోచ్ఛ్వాసితప్రస్థసంధేః కైలాసస్య త్రిదశవనితాదర్పణస్యాతిథిః స్యాః। శృంగోచ్ఛ్రాయైః కుముదవిశదైర్యో వితత్య స్థితః ఖం రాశీభూతః ప్రతిదినమివ త్ర్యంబకస్యాట్టహాసః॥...

౬౩ । ఉత్పశ్యామి త్వయి తటగతే స్నిగ్ధభిన్నాంజనాభే సద్యః కృత్తద్విరదదశనచ్ఛేదగౌరస్య తస్య...

నదైర్ఘ్యేణ శోభత ఇతి తిర్యగాయామశోభీ సః॥ వ్యా॥ తాచ్ఛీల్యే ణిని:- ఉదీచీం దిశం-అనుసరేః అభిగచ్ఛ -పురా కిల భగవతో దేవాద్ధూర్జటేః ధనురుపనిషదమధీయ తాభృగునందనేన స్కందస్పర్ధయా క్రౌంచశిఖరిణమతినిశితవిశిఖముఖేన హేలయామృత్పిండభేదం భిత్వా తత ఏవ క్రౌంచరంధ్రాదేవ సద్యస్సముజ్జృంభితే యశః క్షీరవారిధౌ నిఖిలమపి జగజ్జాలమాక్షాళితమితి కథా శ్రూయతే. ....

౬౨॥ గత్వేతి॥ క్రౌంచబిలనిర్గమానంతరమూర్ధ్వం చ గత్వా-దశముఖస్య రావణస్య భుజైరుచ్ఛ్వాసితా విశ్లేషితాః ప్రస్థానాం సానూనాం సంధయో యస్య తస్య-ఏతేన నయనకౌతుకసద్భావ ఉక్తః-త్రిదశపరిమాణమేషామితి త్రిదశాః॥ వ్యా॥ సంఖ్యయా వ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యా సంఖ్యేయే ఇత్యాదినా బహువ్రీహిః॥ సూ॥ బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాత్ ఇత్యాదినా సమాసాంతో డచ్ ఇతి క్షీరస్వామీ త్రిదశానాం దేవానాం వనితాస్తాసాం దర్పణస్య-స్ఫాటికత్వాద్భ్రాజత్వాద్వా ప్రతిబింబగ్రాహిత్వేనైవముక్తం- కైలాసస్యాద్రేః-అతిథిః స్యాః-యః కైలాసః - కుముదవద్విశదైర్నిర్మలైః-శృంగాణాముచ్ఛ్రాయైరున్నతిభిః-ఖమాకాశం-వితత్య వ్యాప్య-ప్రతిదినం దినే దినే-రాశీభూతః త్ర్యంబకస్య త్రిలోచనస్య -అట్టహాసః అతిహాస ఇవ స్థితః॥ ని॥ అట్టావతిశయక్షౌమావితి యాదవః- ధావళ్యాద్ధాసత్వేనోత్ప్రేక్షణం- హాసాదీనాంతు ధావళ్యం కవిసమయసిద్ధం. ....

౬౩॥ ఉత్పశ్యామీతి॥ స్నిగ్ధం మసృణం భిన్నం మర్దితం చ యదంజనం కజ్జలం తస్యేవాభా యస్య తస్మిన్-త్వయి-తటగతే సానుగతే సతి-సద్యః కృత్తస్య ద్విరదరదనస్య గజదంతస్య ఛేదవద్గౌరస్య శుభ్రస్య-తస్యాద్రేః కైలాసస్య- మేచకశ్యామలే॥ ని॥ కాలశ్యామలమేచకా ఇత్యమ

దరదనచ్ఛేదగౌరస్యతస్య । శోభామద్రేస్స్తిమితనయనప్రేక్షణీయాం
భవిత్రీమంసన్యస్తేసతిహలభృతో మేచకేవాససీవ॥౫౮॥ హిత్వాతస్మి
న్భుజగవలయంశంభునాదత్తహస్తాక్రీడాశైలేయదిచవిహరేత్పాదచారే
ణగౌరీ । భంగీభక్త్యా విరచితవపుస్తంభితాంతర్జలౌఘస్సోపానత్వం
కురుమణితటారోహణాయాగ్రయాయీ॥ ౫౯ ॥తత్రావశ్యంవలయ
కులిశోద్ఘట్టనోద్గీర్ణతోయం నేష్యంతిత్వాంసురయువతయో యంత్ర
ధారాగృహత్వం। తాభ్యోమోక్షస్తవయదిసఖేఘర్మలబ్ధస్య నస్యా

రః వాససివస్తే)-అంసన్యస్తేసతి-హలభృతోబలభద్రస్యేవస్తిమితా
భ్యాంనిశ్చలాభ్యాంఅనిమిషాభ్యామితియావత్-నయనాభ్యాంప్రేక్ష
ణీయాంశోభాం-భవిత్రీంభావినీం-ఉత్ప్రేక్ష్యామి-శోభాభవిష్యతీతితర్క
యామీత్యర్థః - పూర్ణోపమాలంకారః.......................... ...
౫౮॥హిత్వే॥తస్మిన్క్రీడాశైలేకైలాసే ॥ శ్లో ॥కైలాసఃకనకాద్రిశ్చమం
దరోగంధమాదనః। క్రీడార్థం పర్వతాశ్శంభోశ్చత్వారోపవ్యరోచ
యన్నితిశంభురహస్యే-శంభునా-భుజగఏవవలయఃకంకణఃతంహిత్వా
గౌర్యాంభీరుత్వాత్ త్యక్త్వా- దత్తహస్తాదత్తహస్తావలంబాసతీ- గౌ
రీ- పాదచారేణవిహరేత్ -విచరేద్యది-తర్హి- అగ్రయాయీపురోగ
తః-తథా- స్తంభితోఘనీభావం ప్రాపితః అంతర్జలస్య ఓఘః ప్రవా
హోయస్య సఃతథాభూతస్సన్-భంగీనాంపర్వణాంభక్త్యారచన
యాభంగీభక్త్యావిరచితవపుఃకల్పితశరీరస్సన్-మణినాంతటంమణితటం
స్యారోహణాయసోపానత్వంకురు-సోపానభావంభజేత్యర్థః ......
౫౯.తత్రేతి॥తత్రకైలాసే-అవశ్యంసర్వథా-సురయువతయఃదేవతా
స్త్రియః-వలయకులిశానికంకణకోటయఃశతకోటివాచినాకులిశశబ్దేన
కోటిమాత్రంలక్ష్యతేతైరుద్ఘట్టనానిప్రహారాస్తైరుద్గీర్ణముత్సృష్ట
తోయంయేనతం-త్వాం-యంత్రేషుధారాఃయంత్రధారాఃతాసాంగృ
హత్వంకృత్రిమధారాగృహత్వం-నేష్యంతిప్రాపయిష్యంతి-హేసఖే
ఘర్మేనిదాఘేలబ్ధస్యఘర్మలబ్ధస్యఘర్మలబ్ధత్వంచాస్యదేవభూమిషుస
ర్వదాసర్వర్తుసమాహారాత్ ప్రాథమికమేఘత్వాద్వా-యతఉక్త

క్రీడాలోలాశ్శ్రవణపరుషైర్గర్జితైర్భాయయేస్తాః ॥ ౬౨ ॥ హేమాంభోజప్రసవిసలిలం మానసస్యాదధానః కుర్వన్కామం క్షణముఖపటప్రీతిమైరావణస్య । ధున్వన్కల్పద్రుమకిసలయాన్యంశుకానీవ వాతైర్నానాచేష్టైర్జలదలలితైర్నిర్విశేస్తం నగేంద్రం...............

౬౩ ॥ తస్యోత్సంగే ప్రణయిన ఇవ స్రస్తగంగాదుకూలాం న త్వం దృష్ట్వా

మాషాఢస్య ప్రథమదివసే మేఘం దదర్శేతి - తవ తాభ్యస్సురయువతిభ్యః - మోక్షో న స్యాద్యది - తదా - క్రీడాలోలాః క్రీడాసక్తాః - ప్రమత్తా ఇత్యర్థః తాస్సురయువతీః - శ్రవణపరుషైః కర్ణకటుభిః - గర్జితైః కర్కశైః - భాయయేః త్రాసయేః ॥ వ్యా ॥ అత్ర హేతుభయాభావాన్నాత్మనేపదం - నాపి పుగాగమః । ....

౬౨ ॥ హేమేతి ॥ హే జలద మేఘ - హేమాంభోజానాం ప్రసవో జన్మ యస్మిన్ తత్ ప్రసవి జనకం - వ్యా - జిదృత్యాద్యత్వాదినా ఇనిప్రత్యయః - మానసస్య సరసః సలిలముదకం - ఆదధానః పిబన్నిత్యర్థః - తథా ఐరావణస్యేంద్రగజస్య - తస్య కామచారిత్వాత్ - శివసేవార్థం ఇంద్రాగమనాద్వా సమాగతస్యేతి భావః - క్షణే - మానసజలాదానక్షాలే ముఖపటేన యా ప్రీతిస్తాం - కుర్వన్ - తథా - కల్పద్రుమాణాం కిసలయాని పల్లవభూతాన్యంశుకాని సూక్ష్మవస్త్రాణి ॥ ని ॥ అంశుకం వస్త్రమాత్రే స్యాత్పరిధానోత్తరీయయోః - సూక్ష్మవస్త్రే ప్రనాతు దీప్తావితి శబ్దార్ణవే - స్వవాతైః మేఘవాతైః ధున్వన్ - ఇత్థం నానా బహువిధాశ్చేష్టాః తోయపానాదయో యేషు తైః - లలితైః క్రీడితైః ॥ ని ॥ నానాభావభేదే స్త్రీనృత్యే లలితం త్రిషు సుందరే - అస్త్రియాం ప్రమదారామే క్రీడితే జాతపల్లవ ఇతి శబ్దార్ణవే - తం నగేంద్రం కైలాసం - కామం యథేచ్ఛం - నిర్విశేః ఉపభుంక్ష్వ - నిర్వేశో భృతిభోగయోరిత్యమరః - యథేచ్ఛావిహారో మిత్రగృహేష్వైత్ర్యాః ఫలం - సహజమిత్రం చ తే కైలాసః ॥ శ్లో ॥ మేఘపర్వతయోరబ్ధిచంద్రయోరబ్జసూర్యయోః - శిఖిజీమూతయోర్దృష్టిరన్యయోః మిత్రతా స్వయమితి దర్శనాదితి భావః

౬౩ ॥ తస్యేతి । ప్రణయినః ప్రియతమస్యేవ - తస్య కైలాసస్యోత్సంగే ఊర్ధ్వభాగే క్రోడే చ ॥ ని ॥ ఉత్సంగో ముక్తసంయోగే స్కన్ధేప్యా

నపునరలకాంజ్ఞాస్యసే కామచారిన్ । యా వః కాలే వహతి సలిలోద్గార
ముచ్చైర్విమానా ముక్తాజాలగ్రథితమలకం కామినీవాభ్రబృందం ....

ఇతి శ్రీకాళిదాసస్య కృతౌ మేఘసందేశే మహాకావ్యే పూర్వ
మేఘస్సమాప్తః. ... ...

ధ్వర్తతలేపచెత్యుత్పలమాలాయాం-దుకూలంశుభ్రవస్త్రంగంగాదు
కూలమివగంగాదుకూలం॥వ్యా॥ ఉపమితసమాసః - స్రస్తంగంగా
దుకూలంయస్యాస్తాం ॥ ని ॥ దుకూలంసూక్ష్మవస్త్రంస్యాదుత్తరీయమపిసి
తాంశుక ఇతిశబ్దార్ణవే-కామిన్యాంతు - స్రస్తంగంగైవదుకూలంయ
స్యాస్తాం-తథోక్తాం - అలకాంకుబేరనగరీం-దృష్ట్వా - కామినీమి వేతి శే
షః- హేకామచారిన్-త్వంపునఃత్వంతు-నజ్ఞాస్యసఇతిన-నావగమిష్య
సీతిన- కింతుజ్ఞాస్యసఏవేత్యర్థః - కామచారిణస్తేపూర్వమపిబహు
కృత్వఃతద్దర్శనసంభవాదజ్ఞానమసంభావితమేవేతినిశ్చయార్థం
నఞ్ద్వయప్రయోగః-తదుక్తం-స్మృతినిశ్చయసిద్ధార్థేషునఞ్
ద్వయప్రయోగఇతి - ఉచ్చైర్విమానాఉన్నతసప్తభూమికభవనా
॥ని॥విమానోస్త్రీ దేవయానేసప్తభూమికసద్మనీతియాదవః-మేఘ
సంవాహనస్థానసూచనార్థమిదంవిశేషణంఅన్యత్ర - ఉచ్చైఃగం
భీరావిమానానిష్ఠాపాచయా - అలకా-వోయుష్మాకం - కాలే-మేఘ
కాలఇత్యర్థః - కాలస్యసర్వమేఘసాధారణ్యాద్వఇతిబహువచనం
సలిలముద్గిరతీతిసలిలోద్గారంస్రవత్సలిలధారమిత్యర్థః- అభ్రబృందం
మేఘకదంబకం- కామినీస్త్రీ - ముక్తాజాలైఃమౌక్తికసరైః గ్రథితం
ప్రత్యుప్తం॥ని॥పుంశ్చల్యాంమౌక్తికేముక్తేతియాదవః - అలకమివచూ
ర్ణకుంతలానివ-జాతావేకవచనం॥ని ॥ అలకాశ్చూర్ణకుంతలాఇత్య
మరః-వహతిబిభర్తి-అత్రకైలాసస్యానుకూలనాయకత్వమలకాయా
శ్చస్వాధీనపతికాఖ్యనాయికాత్వంచధ్వన్యతేతదుక్తం॥శ్లో॥ఏకాయత్తో
నుకూలఃస్యాదితి॥శ్లో ॥ ప్రియోపలాలితానిత్యంస్వాధీనపతికామతేతి
పలతయంతి - ఉదాహరంతిచ-లాలయన్నలకాప్రాంతాన్రచయన్ - ప
త్రమంజరీః-ఏనాంవినోదయన్నాస్తాం తాంఛాయావదనువర్తతఇతి...

ఇతిశ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం మేఘ
సందేశవ్యాఖ్యాయాంసంజీవనీసమాఖ్యాయాంపూర్వమేఘస్సమాప్తః

మేఘసందేశే సవ్యాఖ్యానే,
ద్వితీయసర్గ ప్రారంభః.

౧॥ విద్యుత్వంతంలలితవనితాస్సేంద్రచాపంసచిత్రాస్సంగీతా
యప్రహతమురజాస్స్నిగ్ధగంభీరఘోషం। అంతస్తోయంమణిమయభు
వస్తుంగమభ్రంలిహాః॥ ....
గ్రాఃప్రాసాదాస్త్వాంతులయితుమలంయత్రతైస్తైర్విశేషైః॥

౧॥ విద్యుత్వంతమితి॥ యత్రఅలకాయాం-లలితాః-రమ్యాఃవనితాఃస్త్రి
యోయేషుతేతథోక్తాః-సహచిత్రైర్వర్తంత ఇతి సచిత్రాఃసాలేఖ్యాః
ని॥ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః॥సూ॥ తేనసహేతితుల్యయోగ
ఇతిబహువ్రీహిః-వోపసర్జనస్యేతిసహశబ్దస్యసభావః-సంగీతాయ
తౌర్యత్రికాయప్రహతమురజాఃతాడితమృదంగాఇత్యర్థః॥ని॥మురజస్తు
మృదంగేస్యాద్ఢక్కా-మురళయోరపీతిశబ్దార్ణవే- మణిమయాఃమణివి
కారాఃభువఃక్రీడాపానభూమయఃయేషుతేతథోక్తాః అభ్రమంబరంలి
హంతీత్యభ్రంలిహానిఅభ్రంకషాణి॥వ్యా॥వహాభ్రేలిహఇతిఖచ్ - అరు
ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః-అభ్రంలిహానిఅగ్రాణిశిఖరాణియేషాం
తేతథోక్తాః-అతితుంగాఇత్యర్థః-ప్రాసాదాఃదేవగృహాః॥ని॥ప్రాసాదో
దేవభూభుజామిత్యమరః-విద్యుతోస్యసంతీతివిద్యుత్వాన్తం- సేంద్రచా
పంఇంద్రచాపయుక్తం-స్నిగ్ధఃశ్రావ్యఃగంభీరఃప్రగల్భఃఘోషఃగర్జిత
ధ్వనిర్యస్యతం-అంతఃఅంతర్గతంతోయంయస్యతమంతస్తోయంఅం
తస్సలిలం-తుంగమున్నతం-త్వాంతైస్తైర్విశేషైఃలలితవనితత్వాదిధ
ర్మైఃకరణైః-తులయితుంసమీకర్తుం ॥వ్యా॥ తులాశబ్దాత్తత్కరోతీతి
ణ్యంతాత్తుమున్ప్రత్యయః-అలంపర్యాప్తాః॥ని॥ అలంభూషణపర్యాప్తి
శక్తివారణవాచకమిత్యమరః-అత్రఉపమానోపమేయభూతమేఘ
ప్రాసాదధర్మాణాంవిద్యుద్వనితాదీనాంయథాసంఖ్యమన్యోన్యసా
దృశ్యాన్మేఘప్రాసాదసాదృశ్యసిద్ధిరితిబింబప్రతిబింబభావేనఇయం
పూర్ణోపమా ....

౨॥హస్తేలీలాకమలమలకే బాలకుందానువిద్ధం నీతాలోధ్రప్రసవరజసా పాండుతామాననే శ్రీః । చూడాపాశే నవకురవకం చారుకర్ణే శిరీషం సీమంతే చ త్వదుపగమజం యత్ర నీపం వధూనాం ॥౩॥యత్రోన్మత్తభ్రమ

౨॥సంప్రతి సర్వదా తస్యాం సర్వర్తుసంపత్తిమాహ-హస్త ఇతి-యత్ర-అలకాయాం-వధూనాం స్త్రీణాం హస్తే-లీలార్థం కమలం లీలాకమలం శతల్లింగమేతత్-యతఉక్తం॥శ్లో॥శరత్పంకజలక్షణేతి-అలకే కుంతలే జాతావేకవచనం-బాలకుందైః ప్రత్యగ్రమాఘ్యకుసుమైః అనువిద్ధమనువేధః గ్రథనమితియావత్ ॥వ్యా॥నపుంసకే భావే క్తః-హేమంతకార్యమేతత్-యద్యపికుందానాం శైశిరత్వమప్యస్తి-మాఘ్యం కుందమిత్యభిధానాత్-తథాపి హేమంతే ప్రాదుర్భావ శ్శైశిరే ప్రౌఢత్వమిత్యవస్థాభేదేన హేమంతకార్యత్వమిత్యాశయే న బాలపదవిశేషణం-అలకమితి ప్రథమాంతపాఠే సప్తమీప్రక్రమభంగస్స్యాత్-నాథస్తు-నియతపుల్లింగతాహానిశ్చేతి దోషాంతరమాహ-తదసత్ ॥శ్లో॥స్వాభావవక్రాణ్యలకాని తాసామితి॥శ్లో॥నిర్లూనాన్యలకాని తాడితమురః కృత్స్నో దరః ఖండితః ఇత్యాదిషు ప్రయోగేషు నపుంసకలింగత్వాదర్శనాదితి-ఆననే ముఖే లోధ్రప్రసవానాం లోధ్రపుష్పాణాం శైశిరాణాం రజసా పరాగేణ॥ని॥స్యాదుత్పాదే ఫలే పుష్పే ప్రసవో గర్భమోచన ఇత్యమరః-పాండుతాం పిశంగత్వం-నీతా ప్రాపితా- శ్రీః శోభా చూడాపాశే కేశపాశే-నవకురవకం॥ని॥తత్ర శోణే కురవకః తత్ర పీతే కురంటక ఇత్యమరః-వాసంతః పుష్పవిశేషః కర్ణే చారుపేశలం శిరీషం గ్రైష్మః పుష్పవిశేషః-సీమంతే మస్తకేశవీథ్యాం॥ని॥సీమంతమస్త్రియాం మస్తకేశవీథ్యాముదాహృతమితి శబ్దార్ణవే-తవోపగమః త్వదుపగమః-ఘనాగమకాల ఇత్యర్థః తత్రజాతం త్వదుపగమజం-వార్షికలింగముక్తం నీపం కదంబకుసుమం చ-సర్వత్రాప్యస్తీతి శేషః॥వ్యా॥అస్తిర్భవతిపరః ప్రథమపురుషః అప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతి న్యాయాత్ ఇత్థం కమలకుందాదితత్తత్కార్యసమాహారాభిధానాత్ అర్థాత్సర్వర్తుసమాహారసిద్ధిః-కారణం వినా కార్యాభావాదితి భావః ... ...

౩॥యత్రేతి॥యత్రాలకాయాం-పాదపా వృక్షాః-నిత్యం పుష్పాణి

రముఖరాః పాదపా నిత్యపుష్పా హంసశ్రేణీరచితరశనా నిత్యపద్మా నలి
న్యః। కేకోత్కంఠా భవనశిఖినో నిత్య భాస్వత్కలాపా నిత్య జ్యో
త్స్నాః ప్రతిహతతమోవృత్తిరమ్యాః ప్రదోషాః॥ . ...
౪ । ఆనందోత్థం నయనసలిలం యత్ర నాన్యైర్నిమిత్తైః నాన్యస్తాపః కు
సుమశరజాదిష్టసంయోగసాధ్యాత్ । నాప్యన్యస్మాత్ప్రణయకలహా
ద్విప్రయోగోపపత్తిర్విత్తేశానాం న చ ఖలు వయో యౌవనాదన్యదస్తి॥
౫॥ యస్యాం యక్షాస్సితమణిమయాన్యేత్య హర్మ్యస్థలాని జ్యోతిశ్ఛా

యేషాం తే నిత్య పుష్పాః - న తు ఋతునియమాదిత్యర్థః - అత ఏవోన్మత్తై
ర్భ్రమరైః ముఖరాః శబ్దాయమానాః - నలిన్యః పద్మిన్యః - నిత్యం పద్మా
ని యాసాం తాః నిత్యపద్మాః- న తు హేమంతాదివర్జమితి భావః - అత
ఏవ హంసశ్రేణీభిః రచితరశనాః కల్పితమేఖలాః- నిత్యం హంసపరివే
ష్టితా ఇత్యర్థః - భవనశిఖినః క్రీడామయూరాః- నిత్యం భాస్వంతః క
లాపాః బర్హాణి యేషాం తే తథోక్తాః న తు వర్షాస్వేవేతి భావః అత
ఏవ కేకాభిరుత్కంఠాః ఉద్గ్రీవాః - ప్రదోషాః రాత్రయః- నిత్యం జ్యో
త్స్నాః - చంద్రికా యేషాం తే నిత్యజ్యోత్స్నాః-న తు శుక్లపక్ష ఏవ- ప్రతి
హతా తమసాం వృత్తిర్వ్యాప్తిర్యేషాం తే తే చ తే రమ్యాశ్చ తథోక్తాః-
నయనసుభగా ఇత్యర్థః . ...

౪ । ఆనందేతి ॥ యత్రాలకాయాం విత్తేశానాం యక్షాణాం॥ ని॥ వి
త్తేశ్వరః కుబేరే స్యాత్ప్రభౌ ధనిక యక్షయోరితి విశ్వః- ఆనందోత్థమా
నందజన్యమేవ నయనసలిలం - అన్యైర్నిమిత్తైః శోకాదిభిర్నాస్తి-ఇ
ష్టసంయోగేన ప్రియజనసమాగమేన-సాధ్యాన్నివర్తనీయాత్ - న త్వ
ప్రతీకారాదిత్యర్థః - కుసుమశరజాన్మదనజన్యాత్తాపాత్ - అన్యస్తా
పో నాస్తి - ప్రణయకలహాదన్యస్మాన్మరణాదికారణాత్- విప్రయోగో
పపత్తిర్విరహప్రాప్తిరపి- నాస్తి-కించ-యౌవనాదన్యద్వయో వార్ధ
కంచ-నాస్తి ఖలు ఏతచ్ఛ్లోకద్వయం ప్రక్షిప్తమపి వ్యాఖ్యాతం..........

౫ । యస్యామితి ॥ యస్యాం యక్షాః ఉత్తమ (స్త్రీ) సహాయాః లలి
తాంగనాసహచరాస్సంతః - సితమణిమయాని స్ఫటికమణి మయాని

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

…కుసుమరచితాన్యుత్తమస్త్రీసహాయాః। ఆసేవంతేమధురతిఫలంక
ల్పవృక్షప్రసూతంత్వద్గంభీరధ్వనిషుశనకైఃపుష్కరేష్వాహతేషు.…
౬।మందాకిన్యాఃపయసిశిశిరైస్సేవ్యమానామరుద్భిర్మందారాణామనుత
టరుహాంఛాయయావారితోష్ణాః।అన్వేష్టవ్యైఃకనకసికతాముష్టినిక్షే

చంద్రకాంతమణిమయానివాఅతఏవజ్యోతిషాంతారకాణాంఛాయాః
ప్రతిబింబాన్యేవకుసుమానితైఃరచితానిపరిష్కృతాని॥ని॥జ్యోతిస్తా
రాగ్నిభాజ్వాలాదృక్పుత్రార్థాధ్వరాత్మస్వితివైజయంతీ-ఏతేనపా
నభూమేరమ్లానశోభత్వముక్తంహర్మ్యస్థలాన్యేత్యప్రాప్యతవగం
భీరధ్వనిరివధ్వనిర్యేషాంతేషుత్వద్గంభీరధ్వనిషుపుష్కరేషువాద్య
భాండముఖేషు॥ని॥పుష్కరంకరిహస్తాగ్రేవాద్యభాండముఖేజలే-వ్యో
మ్నిపద్మేఫలేఖడ్గేతిక్షౌషధవిశేషయోరిత్యమరః-శనకైఃమందమాహ
తేషుతాడితేషుసత్సు-ఏతంచవాద్యంనృత్తగీతయోరప్యుపలక్షణం-
కల్పవృక్షప్రసూతంమందారవృక్షోద్భవం-కల్పవృక్షస్యకాంక్షితా
ర్థప్రదత్వాత్-మధ్వపితత్రప్రసూతమిత్యర్థః-రతిస్సురతమేవఫ
లంయస్యతత్ రతిఫలంప్రాప్యత్వాద్రతిఫలాఖ్యంమధుమద్యమాసేవం
తే-ఆదృత్యపిబంతీత్యర్థః॥శ్లో॥తాళక్షీరసితామృతామలగుడోన్మత్తాస్థి
కాలాహ్వయా-ద్రాక్షేంద్రద్రుమమోరటాక్షుకదలీగుగ్గుప్రసూనైః
ర్యుతం-ఇత్థంచేన్మధుపుష్ప భంగ్యుపచితంపుష్పద్రుమూలామృతక్వా
థేనస్మరదీపనంరతిఫలాఖ్యంస్వాదుశీతంమధ్వితిమదిరార్ణవే.… …
౬।మందాకిన్యాఇతి॥యత్రాలకాయామువిద్యమానః-మరోయే
షాంతేఅమరాఃతైరమరైఃప్రార్థితాః-కాంక్షితాః-అతిసుందర్యఇ
త్యర్థః-కన్యాయతుకుమార్యః।ని॥కన్యాకుమారికానార్యోరితివిశ్వః-
శిశిరైఃశీతైఃమందాకిన్యాఃగంగాయాఃపయసిమరుద్భిఃమారుతైస్సే
వ్యమానాఃవీజ్యమానాస్సత్యఃతథాఅనుతటంతటేషురోహంతీత్యను
తటరుహాః-క్విప్-తేషాం॥సూ।ఉపపదమతిజితిసమాసః-తేషాంమం
దారాణాంఛాయయాఅనాతపేనవారితోష్ణాఃనివారితతాపాస్సత్యః
కనకస్యసికతాసుముష్టిభిఃనిక్షేపేణన్యాసేనగూఢైఃసంవృతైః-అథ
వా-కనకసికతానాంముష్టిషునిక్షేపేణగూఢైఃఅతఏవఅన్వేష్టవ్యైః

పగూఢైస్సంక్రీడంతే మణిభిరమరప్రార్థితా యత్ర కన్యాః ....
౭। నీవీబంధోచ్ఛ్వసితశిథిలం యత్ర బింబాధరాణాం క్షౌమం రాగాదని
భృతకరేష్వాక్షిపత్సు ప్రియేషు। అర్చిస్తుంగానభిముఖమపి ప్రాప్య రత్న
ప్రదీపాన్ హ్రీమూఢానాం భవతి విఫలప్రేరణా చూర్ణముష్టిః॥......
౮।యత్ర స్త్రీణాం ప్రియతమభుజోచ్ఛ్వసితాలింగితానామంగగ్లానిం
సురతజనితాం తంతుజాలావలంబాః॥ త్వత్సంరోధాపగమవిశదైశ్చం

మృగ్యైర్మణిభిః రత్నైః సంక్రీడంతే. గూఢమణిసంజ్ఞయా దైశిక క్రీడయా సమ్యక్ క్రీడంతీత్యర్థః॥ సూ। క్రీడోను సంపరిభ్యశ్చేత్యాత్మనేపదం॥ శ్లో॥ రత్నాదిభిర్వాలుకాదౌ గుప్తైర్ద్రష్టవ్యకర్మభిః॥ బాలికాభిః కృతా క్రీడానామ్నా గూఢమణిః స్మృతా- రాస క్రీడా గూఢమణి గుప్తకేళిస్తులాయనం- పిండకందుకదండాద్యైః స్మృతా దైశికకేళయ ఇతి శబ్దార్ణవే. ... ...

౭। నీవీతి॥ యత్రానిభృతకరేషు చపలహస్తేషు నీవీస్రంసనోద్యోగభయాత్కంపమానకరేష్విత్యర్థః- ప్రియేషు నీవీవస్త్రగ్రంథిః॥ని॥ నీవీ పరిపణే గ్రంథౌ స్త్రీణాం జఘనవాససీతి విశ్వః - నీవ్యా బంధః నీవీబంధః॥ ఉచ్ఛ్వాసితవృత్తువదపానరుక్త్యం-తస్యోచ్ఛ్వసితేన వత్రుటనేన శిథిలం క్షౌమం దుకూలం రాగాదనురాగాదాక్షిపత్సు హరత్సు సత్సు। హ్రీమూఢానాం లజ్జావిధురాణాం - బింబం బింబికాఫలం॥ ని॥ బింబికాయాః ఫలే బింబః ప్రతిబింబే చ మండలే ఇతి విశ్వః - తద్వదధరో యాసాం తాసాం బింబాధరాణాం స్త్రీవిశేషాణాం॥ ని॥ విశేషాః కామినీ కాంతాభీరుర్బింబాధరాంగనేతి శబ్దార్ణవే - చూర్ణస్య కుంకుమాదేర్ముష్టిరర్చిర్భిర్మయూఖైః - తుంగాన్॥ని॥ అర్చిర్జ్వాలాభాసయోర్మయూఖయోరితి విశ్వః రత్నాన్యేవ ప్రదీపాః రత్నప్రదీపాన్ అభిముఖం యథా తథా ప్రాప్యాపి విఫలప్రేరణా దీపనిర్వాపణాక్షమత్వాన్నిష్ఫలారంభా భవతి- అత్రాంగనానాం రత్నదీపనిర్వాపణప్రవృత్త్యా మౌగ్ధ్యం వ్యజ్యతే.

౮॥ యత్రేతి॥ యత్రాలకాయాం నిశీథే అర్ధరాత్రే॥ని। అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వావిత్యమరః - త్వత్సంరోధస్య మేఘావరణస్యాపగమేన విశదైర్నిర్మలైశ్చంద్రపాదైః చంద్రరశ్మిభిః॥ ని॥ పాదా రశ్మ్యం

ద్రపాదైర్నిశీథే వ్యాలుంపంతి స్ఫుటజలలవస్యందినశ్చంద్రకాంతాః ।
౯ । నేత్రా నీతాః సతతగతినా యద్విమానాగ్రభూమీరాలేఖ్యానాం స్వజలకణికాదోషముత్పాద్య సద్యః । శంకాస్పృష్టా ఇవ జలముచస్త్వాదృశో జాలమార్గైర్ధూమోద్గారానుకృతినిపుణా ఝర్ఝరా నిష్పతంతి ॥
౧౦ । అక్షయ్యాంతర్భవననిధయః ప్రత్యహం రక్తకంఠైరుద్గాయద్భి

ఘ్నే) తుర్యాంశా ఇత్యమరః - స్ఫుటజలలవస్యందినః ఉల్బణాంబుకణస్రావిణః - తంతుజాలావలంబాః - వితానలంబిసూత్రపుంజాధారాః తద్గుణగుంభితా ఇత్యర్థః - చంద్రకాంతాశ్చంద్రకాంతమణయః - ప్రియతమానాం భుజైరుచ్ఛ్వాసితాని శ్రాంత్యా జలసేకాయ వా ప్రశిథిలితాని ఆలింగితాని యాసాం తాసాం స్త్రీణాం సురతజనితాం అంగగ్లానిం అవయవానాం మ్లానతాం వ్యాలుంపంతి అపనుదంతి... ... .

౯ । నేత్రేతి ॥ హే మేఘ నేత్రా ప్రేరకేణ- సతతగతినా వాయునా ॥ ని ॥ మాతరిశ్వా సదాగతిరిత్యమరః-యద్విమానాగ్రభూమీర్యస్యా అలకాయా విమానానాం సప్తభూమికభవనానాం - అగ్రభూమీరుపరిభూమికాః తాః ప్రాపితాః- త్వామివ పశ్యంతీయూం స్తే త్వాదృశః త్వత్సదృశా ఇత్యర్థః ॥ వ్యా॥ త్యదాదిషు దృశోనాలోచనే కఞ్ చేతి కఞ్ ప్రత్యయ జలముచః మేఘాః - ఆలేఖ్యానాం సచ్చిత్రాణాం ॥ ని ॥ చిత్రే లిఖితరూపం స్యాదాలేఖ్యంతు ప్రయత్నతః - నిర్మితోత్తమచిత్రమితి శబ్దార్ణవే - స్వేషాం జలకణికాభిర్జలకణైర్దోషం స్ఫుటనముత్పాద్య సద్యశ్శంకాస్పృష్టా ఇవ సాపరాధత్వాద్భయావిష్టా ఇవ ॥ ని ॥ శంకా వితర్కభయయోరితి శబ్దార్ణవే - ధూమోద్గారస్య ధూమనిర్గమస్య అనుకృతావనుకరణే నిపుణాః కుశలాః ఝర్ఝరాః విశీర్ణాస్సంతః జాలమార్గైర్గవాక్షరంధ్రైః నిష్పతంతి నిష్క్రామంతి - యథా కేనచిదంతఃపురసంచారవతా దూతేన గూఢవృత్త్యా రహస్యభూమిం ప్రాపితాః తత్ర స్త్రీణాం వ్యభిచారదోషముత్పాద్య సాశంకాః క్లృప్తవేషాంతరాః జారాః క్షుద్రమార్గైర్నిష్క్రామంతి తద్వదితి ధ్వనిః - ప్రకృతార్థే శంకాస్పృష్టా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. ... ...

౧౦ । అక్షయ్యేతి ॥ యత్రాలకాయాం క్షేతుం శక్యాః క్షయ్యాః సూ ॥ క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే ఇతి నిపాతః - తతో నఞ్ సమాసః - భవ

ర్ధనపతియశః కిన్నరైర్యత్ర సార్ధం। వైభ్రాజాఖ్యం విబుధవనితా వారముఖ్యాసహాయా బద్ధాలాపా బహిరుపవనం కామినో నిర్విశంతి ౧౧॥ గత్యుత్కంపాదలకపతితైర్యత్ర మందారపుష్పైః పత్రచ్ఛేదైః కనకకమలైః కర్ణవిభ్రంశిభిశ్చ। ముక్తాజాలైః స్తనపరిసరచ్ఛిన్నసూ

త్రానామంతః అంతర్భావనం ॥ వ్యా। అవ్యయీభావ సమాసః-అను యాయ్యః అంతర్భావనేనిధయో యేషాం తేతథోక్తాః - యథేచ్ఛా భోగ సంభావనార్థమిదం విశేషణం - విబుధవనితాః అప్సరసః తాఏవ వా రముఖ్యా వేశ్యా విశేషాః తాస్సహాయా యేషాం తేతథోక్తాః ॥ ని ॥ వా రస్త్రీ గణికా వేశ్యా రూపాజీవాథసాజనైః-సత్కృతా వారముఖ్యా స్యాదిత్య మరః-బద్ధాలాపాః సంధానితసల్లాపాస్సంతః కామినః కాము కాః అహన్యహని ప్రత్యహం॥సూ॥ అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా అవ్యయీ భావః - అనశ్చేతి సమాసాంతష్టచ్ -రక్తః మధురః కంఠధ్వనిర్యేషాం తే రక్తకంఠైః అతఏవ వర్ధనపతియశః కుబేరకీర్తిముచ్చైర్గాయద్భి రు ద్గాయద్భిః దేవగానస్య గాంధారగ్రామప్రాయికత్వాత్తారతరంగా యద్భిరిత్యర్థః కిన్నరైస్సార్ధం కిన్నరైస్సహ విభ్రాజస్య నామగ జేంద్రస్య ఇదం వైభ్రాజం వైభ్రాజమిత్యాఖ్యా యస్య తద్వైభ్రాజా ఖ్యం॥శ్లో॥ విభ్రాజేన గజేంద్రేణ త్రాతం వైభ్రాజమాఖ్యయేతిశంభురహ స్య- చైత్రరథస్యైవ నామాంతరమేతత్ -బహిరుపవనం బాహ్యో ద్యానం నిర్విశంత్యనుభవంతి. ... ...

౧౧॥గత్యుత్కంపాదితి॥యత్రాలకాయాం కామినీనాం అభిసారికాణాం నిః కాంతార్థినీతు యాయాతి సంకేతం సాభిసారికేత్యమరః-నిశిభవాః నై శః మార్గః సవితుస్సూర్యస్య ఉదయే సతి గత్యాగమనేన ఉత్కంపశ్చ లనం తస్మాద్ధేతోః అలకేభ్యః పతితైర్మందారపుష్పైః తథా పత్రాణాం మకరికాపత్రాణాం ఛేదైః ఖండైః పతితైరితి శేషః కర్ణేభ్యః విభ్రం శంతీతి కర్ణవిభ్రంశీని-తైః కనకస్య కమలైః కనకకమలైశ్చ ॥వ్యా॥ ష ష్ఠ్యా వివక్షితార్థలాభే సతి మయటా గ్రహేధ్యాహారదోషః-ఏవమన్య త్రాప్యనుసంధేయం-తథా ముక్తాజాలైః మౌక్తికసరైః శిరోనివేశితైరితి శేషః తథా స్తనయోః పరిసరః ప్రదేశః తత్ర త్రుటిభిన్నాని సూత్రాణి యేషాం

తై ర్విశ్చ హారై ర్నైశో మార్గస్సవితురుదయే సూచ్యతే కామినీనాం॥

౧౨। మత్వా దేవం ధనపతిసఖం యత్ర సాక్షాద్వసన్తం ప్రాయశ్చాపం న వహతి భయాన్మన్మథష్షట్పదజ్యం। సభ్రూభఙ్గం ప్రహితనయనైః కామిలక్ష్యేష్వమోఘై స్తస్యారమ్భశ్చతురవనితావిభ్రమై రేవ సిద్ధః॥

౧౩। వాసశ్చిత్రం మధు నయనయో ర్విభ్రమాదేశదక్షం పుష్పోద్భేదం స

షాం తైః హారైశ్చ సూచ్యతే జ్ఞాప్యతే- మార్గపతితమన్దారకుసుమో ద్భిన్నైః రయానుభిన్నా రికాణాం పన్థా ఇతి ద్రష్టృభిరనుమీయత ఇత్యర్థః.

౧౨ మత్వేతి॥ యత్ర మన్మథః ధనపతేః కుబేరస్య సఖా ధనపతిసఖః॥ సూ రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ -తం దేవం మహాదేవం సాక్షాద్వసన్తం సన్నిహి తం సన్నిజరూపేణ వర్తమానం తత్స్థివాం సంమత్వా జ్ఞాత్వా భయాత్ ఫా లేక్షణభయాత్ షట్పదా ఏవ జ్యా మౌర్వీ యస్య తత్తథోక్తం చాపం ప్రా యః ప్రాచుర్యేణ న వహతి న బిభర్తి- కథం తర్హి తస్య కార్యసిద్ధిరిత్యత ఆహ- సభ్రూభఙ్గమితి- తస్య మన్మథస్యారమ్భః కామిజన విజయ వ్యాపారః సభ్రూభఙ్గం యథా తథా ప్రహితాని ప్రయుక్తాని నయనాని దృష్టయో యేషు తైః తథోక్తైః- కామిన ఏవ లక్ష్యాణి తేష్వమోఘై స్సఫ లప్రయోగై రిత్యర్థః- చాపం తు కదాచి న్మోఘమపి స్యా దితి భావః-చ తురాశ్చ తాః వనితాశ్చ తాసాం విభ్రమై ర్విలాసై రేవ సిద్ధః నిష్పన్నః అ యం భావ నర్థకం పాక్షిక ఫలం చ తత్ప్రయోగాద్వరం నిశ్చిత సాధన ప్ర యోగ ఇతి భావః . ...

౧౩॥ వాస ఇతి॥ శ్లో॥ కచధార్యం దేహధార్యం పరిధేయం విలేపనం। చతు ర్ధా భూషణం ప్రాహుః స్త్రీణామన్యత్తు దైశికమితి రసాకరే- తదేవా హ- యస్యాం అలకాయాం చిత్రం నానావర్ణం వాసః వస్త్రం పరిధేయ మణ్డనమేతత్ -నయనయో ర్విభ్రమాణాం ఆదేశే ఉపదేశే దక్షం- విభ్ర మాధాయకమిత్యర్థః అనేన విభ్రమద్వారా మధునో మణ్డనత్వమితి విజ్ఞేయం తచ్చ కుణ్డలాదివద్దేహధార్యాన్తర్భావ్యం- మధుమద్యం కిసల యైః పల్లవైస్సహ పుష్పోద్భేదం కుసుమోదయముభయం చేత్యర్థః- ఇ దం తు కచధార్యం భూషణానాం వికల్పాన్ విశేషాన్- దేహధార్యమేత-

లా

హ కిసలయైర్భూషణానాంవికల్పాన్ । లాక్షారాగంచరణకమలన్యాస

యోగ్యంచయస్యామేకస్సూతే సకలమబలామండనంకల్పవృక్షః ......

౧౪॥ తత్రాగారంధనపతిగృహానుత్తరేణాస్మదీయందూరాల్లక్ష్యంసురప

తిధనుశ్చారుణాతోరణేన। యస్యోపాంతేకృతకతనయఃకాంతయావర్ధి

తోమేహస్తప్రాప్యస్తబకనమితోబాలమందారవృక్షః ....

౧౫॥ వాపీచాస్మిన్మరకతశిలాబద్ధసోపానమార్గా హైమైశ్ఛన్నావిక

త్ తథాచరణకమలయోర్న్యాసస్యసమర్పణస్యయోగ్యం - రజ్య

తేనేనేతిరాగఃరంజకద్రవ్యంలాక్షైవరాగఃలాక్షారాగఃతమిదంచాం

గరాగాదివిలేపనమండనోపలక్షణమితిసకలంసర్వంచతుర్విధమపీ

త్యర్థః- అబలామండనంయోషిత్ప్రసాధనజాతంఏకఃకల్పవృక్షఏవ

సూతేజనయతి-సతునానాప్రసాధనసంపాదనప్రయాసఇత్యర్థః ...

౧౪॥ఇత్థమలకాంవర్ణయిత్వాతత్రస్వభవనంసాభిజ్ఞానమాహ-త

త్రేతి-తత్రాలకాయాంధనపతిగృహాన్ఉత్తరేణకుబేరగృహేభ్యఃఉత్తర

స్మిన్నదూరేప్రదేశే॥సూ। ఏనబన్యతరస్యామితిఏనప్ - ఏనపాద్వి

తీయేతిద్వితీయా॥ని॥గృహాఃపుంసిచభూమ్న్యేవేత్యమరః- అవ్యయ

మేతత్ అస్మాకమిదమస్మదీయం॥సూ॥వృద్ధాచ్ఛ ఇతిఛప్రత్యయః-అగా

రంగృహంసురపతిధనుశ్చారుణామణిమయత్వాదభ్రంకషత్వాచ్చఇం

ద్రచాపసుందరేణతోరణేనబహిర్ద్వారేణ॥ని॥తోరణోస్త్రీబహిర్ద్వారమి

త్యమరః-దూరాల్లక్ష్యందృశ్యం-అనేనాభిజ్ఞానేనదూరతఏవజ్ఞాతుంశక్య

మిత్యర్థః- అభిజ్ఞానాంతరమాహ - యస్యాగారస్యోపాంతేప్రా

కారాంతఃపార్శ్వదేశే మేమమకాంతయావర్ధితఃపోషితః అతఏ

వకృతకతనయఃకృత్రిమపుత్రఃపుత్రత్వేనాభిమన్యమానఇత్యర్థః-

హస్తైనప్రాప్యైఃహస్తాపచయైః స్తబకైఃగుచ్ఛకైఃనమితః- స్తబక

భారాల్లంబమానఇత్యర్థః॥ని॥స్యాద్గుచ్ఛకస్తుస్తబక ఇత్యమరః-బాలః

కోమలఃమందారవృక్షఃఅస్తీతిశేషః. ....

౧౫॥ ఇతఃపరంపంచభిఃశ్లోకైరభిజ్ఞానాంతరాణ్యాహ-వాపీతి-అస్మిన్న

స్మదగారే మరకతశిలాభిర్గారుత్మతమణిభిఃబద్ధసోపానమార్గా

యస్యాస్సాతథోక్తా- విదూరేభవాఃవైదూర్యాఃవిదూరాఞ్ఞ్య ఇతిఞ్యప్ర

కచకమలై స్స్నిగ్ధవైడూర్యనాలైః । యస్యాస్తోయే కృతవసతయో మాన
సం సంనికృష్టం నాధ్యాస్యంతి వ్యపగతశుచస్త్వామపి ప్రేక్ష్య హంసాః
౧౬॥ తస్యాస్తీరే రచితశిఖరః పేశలై రింద్రనీలైః క్రీడాశైలః కనకకదలీ
వేష్టనప్రేక్షణీయః । మద్గేహిన్యాః ప్రియ ఇతి సఖే చేతసా కాతరేణ ప్రే

క్ష్యయః - వైడూర్యాణాం వికారాణి వైడూర్యాణి వికారార్థేఽణ్ ప్రత్యయః - స్నిగ్ధాని వైడూర్యాణి నాళాని యేషాం తైః హైమైః స్వర్ణమయైర్వికచకమలైశ్ఛన్నా వాపీదీర్ఘికా చ ॥ ని ॥ వాపీతు దీర్ఘికేత్యమరః అస్తీతి శేషః - యస్యాః వాప్యాః తోయే సలిలే కృతవసతయః కృతనివాసాః హంసాః త్వాం మేఘం ప్రేక్ష్య వీక్ష్యాపి - వ్యపగతశుచః వర్షాకాలేప్యకలుషజలత్వాద్వీతమనః ఖేదాస్సంతః సంనికృష్టం సంనిహితం సుగమమపీత్యర్థః - మానసం నాధ్యాస్యంతి నోత్కంఠిష్యంతే ॥ వ్యా ॥ అధ్యాసనముత్కంఠితాపూర్వకం స్మరణమితి కాశికాయాం ....

౧౭ ॥ తస్యా ఇతి ॥ తస్యాః వాప్యాః తీరే పేశలైః చారుభిః ॥ ని ॥ చారౌ దక్షే చ పేశలఇత్యమరః - ఇంద్రనీలైః రచితశిఖరః ఇంద్రనీలమణిమయశృంగ ఇత్యర్థః - కనకకదళీనాం వేష్టనేన పరిధినా ప్రేక్షణీయః దర్శనీయః క్రీడార్థం శైలః - అస్తీతి శేషః - హే సఖే ఉపాంతేషు ప్రాంతేషు స్ఫురితా వికసితాః తటితో యస్య తం తథోక్తం - ఇదమపి శేషణం కనకకదళీవేష్టనసామ్యార్థముక్తం - ఇంద్రనీలసామ్యం తు మేఘస్య స్వభావాత్ త్వామిత్యనేన సూచ్యతే - త్వాం ప్రేక్ష్య వీక్ష్య మద్గేహిన్యాః ప్రియ ఇతి హేతోః తస్య శైలస్య మద్గృహిణీప్రియత్వాద్ధేతోరిత్యర్థః - కాతరేణ భీతేన చేతసా - భయం చాత్ర నానందమేవ ॥ శ్లో ॥ వస్తూనామనుభూతానాం తుల్యశ్రవణదర్శనాత్ - స్మరణాత్కీర్తనాద్వాపి నానందాభీర్యథా భవేదితి రనాకరేదర్శనాత్ - తమేవ క్రీడాశైలమేవ స్మరామి ఏవకారో విషయాంతరవ్యవచ్ఛేదార్థః - సదృశవస్తున్యనుభవాదిష్టార్థస్మృతిర్జాయత ఇత్యర్థః - అత ఏవాత్ర స్మరణాఖ్యాలంకారః - తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ సదృశానుభవాదన్యస్మృతిః స్మరణముచ్యత ఇతి - అత్ర నిరుక్తరకారస్తత్త్వాంతమేవ స్మరామీతి యోజయిత్వా మేఘశైలత్వారోప ఇతి వ్యాఖ్య

క్ష్యోపాంతస్ఫురితతటితం త్వాం తమేవ స్మరామి॥ ....

౧౮। రక్తాశోకశ్చలకిసలయః కేసరశ్చాత్ర కాంతః। ప్రత్యాసన్నౌ కుర
వకవృతేర్మాధవీమంటపస్య ఏకస్సఖ్యాస్తవ సహ మయా వామపా
దాభిలాషీ కాంక్షత్యన్యో వదనమదిరాం దోహదచ్ఛద్మనాస్యాః॥ ......

ష్టతదప్యుక్తం-అనాజ్ఞావాదైంద్రియకాలోపస్య పురోవర్త్యననుభవా
త్మకత్వే నస్మరతిశబ్దప్రయోగాయోగాత్-శైలత్వభావనాస్మృతిరి
త్యపి నోపపద్యతే-భావనాయాః స్మృతిత్వే ప్రమాణాభావాత్-ఆరో
పస్యానుపయోగాత్సాదృశ్యోపన్యాసవైయర్థ్యాచ్చ-విసదృశేపి
శాలగ్రామే హరిభావనాదర్శనాదితి . ...

౧౮ రక్తేతి॥ అత్రక్రీడాశైలే కురవకాఖ్యవృతిః ఆవరణం యస్య తస్య కు
రవకవృతేః-మధౌ వసంతే భవాః మాధవ్యః తాసాం మంటపస్తస్య అతి
ముక్తలతాగృహస్య॥ ని॥ అతిముక్తః పుండ్రకస్స్యాద్వాసంతీ మాధవీలతే
త్యమరః ప్రత్యాసన్నౌ సన్నికృష్టౌ-చలకిసలయశ్చంచలపల్లవః-అ
నేన వృక్షస్య పాదతాడనేష్ప్రాంజలిత్వం వ్యజ్యతే-రక్తాశోకః రక్తవిశే
షణం తస్యస్మరోద్దీపకత్వాత్కృతం-తదుక్తం॥ శ్లో॥ ప్రసూనభేదైరశోక
స్త్రేధా శ్వేతో రక్త ఇతి ద్విధా। బహుసిద్ధికరః శ్వేతో రక్తోపి స్మరదీపక ఇతి-అ
శోకత్వే దర్శనాత్-కాంతః కమనీయః కేసరః వకుళశ్చ స్త ఇతి శేషః॥ ని॥
అథ కేసరే-వకుళో వంజుళ ఇత్యమరః-ఏకః తయోరన్యతరః ప్రాథమిక
త్వాదశోక ఇత్యర్థః-మయా సహ తవ సఖ్యాః స్వప్రియాయాః ఇత్యర్థః-వా
మపాదాభిలాషీ దోహదచ్ఛద్మనేత్యత్రాపి సంబంధనీయం - సచాహం
చ అభిలాషిణావిత్యర్థః-అన్యః కేసరః దోహదం వృక్షాదీనాం ప్రసవకార
ణం సంస్కారద్రవ్యం॥ ని॥ తరుగుల్మలతాదీనామకాలేకుశలైః కృతం-పుష్పా
ద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తత్క్రియేతి శబ్దార్ణవే-తస్య
ఛద్మనా వ్యాజేన॥ ని॥ కపటోస్త్రీ వ్యాజదంభోపధయశ్ఛద్మకైతవ ఇ
త్యమరః - అస్యాస్తవ సఖ్యాః వదనమదిరాం గండూషమద్యం కాంక్ష
తి మయా సహేత్యత్రాపి సంబంధనీయం - అశోకవకుళయోః స్త్రీ
పాదతాడనగండూషమదిరే దోహదమితి ప్రసిద్ధిః......................

౧౮॥ తన్మధ్యే చ స్ఫటికఫలకా కాంచనీ వాసయష్టిర్మూలే బద్ధా మణిభిరనతిప్రౌఢవంశప్రకాశైః తాళైశ్శింజావలయసుభగైర్నర్తితః కాంతయా మే యామధ్యాస్తే దివసవిగమే నీలకంఠస్సుహృద్వః॥........

౧౯॥ ఏభిస్సాధో హృదయనిహితైర్లక్షణైర్లక్షయేథాః ద్వా

౧౮॥ తన్మధ్య ఇతి॥ కించేతి చార్థః- తన్మధ్యే తయోర్వృక్షయోః మధ్యే అనతిప్రౌఢానామనతికఠోరాణాం వంశానాం వేణూనాం ప్రకాశ ఇవ ప్రకాశో యేషాం తైః స్నిగ్ధైః తరుణవేణుసచ్ఛాయైరిత్యర్థః మణిభిర్మరకతశిలాభిర్మూలే బద్ధా రచితా కృతవేదికేత్యర్థః- స్ఫటికమయం ఫలకం పీఠం యస్యాస్సా స్ఫటికఫలకా కాంచనవికారః కాంచనీ సౌవర్ణీ వాసయష్టిర్నివాసదండః అస్తీతి శేషః - శింజాభూషణధ్వనిః॥ ని॥ భూషణానాం తు శింజితమిత్యమరః- వ్యా-భిదాదిత్వాదఙప్రత్యయః - శింజిధాతురయం తాలవ్యాదిః న తు దంత్యాదిరిత్యర్థః॥ శు॥ యో పేవసిక్త-ఇతి శ్రుతిదర్శనాత్ - శింజాప్రధానాని చ తాని వలయాని కంకణాని చ తైస్సుభగాః రమ్యాః తైః తాళైః కరతలతాడనైః మే మమ కాంతయా నర్తితః నృత్తం కారయితః వః యుష్మాకం సుహృత్ సఖా నీలకంఠః మయూరః॥ ని॥ మయూరో బర్హిణో బర్హీ నీలకంఠో భుజంగభుగిత్యమరః- దివసవిగమే సాయంకాలే యాం యష్టిమధ్యాస్తే యస్యామాస్త ఇత్యర్థః ॥సూ॥ అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వమితి ద్వితీయా - తత్రాగారమారభ్య పంచశ్లోకేషు అతిసమృద్ధివస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః- తదుక్తం॥ శ్లో॥ తదుదాత్తం భవేద్యత్ర సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణ్యత ఇతి - న చైషా స్వభావోక్తిః భావికం వా న చ తత్ర యథాస్థితవస్తుదర్శనాత్ అత్ర కవిప్రతిభోత్థాపితాసమానైశ్వర్యశాలివస్తుదర్శనాదారోపితవిషయత్వమితి - తాభ్యామస్య భేద ఇత్యలంకా..

రసర్వస్వకారః......

౧౯॥ ఏభిరితి॥ హే సాధో- వ్యా-సాధుస్సమర్థే నిపుణే వేతి కాశికాయాం- హృదయేనిహితైరవిస్మృతైరిత్యర్థః - ఏభిః పూర్వోక్తైర్లక్షణైస్తోరణాదిభిరభిజ్ఞానైర్ద్వారోపాంతే ఏకవచనమవివక్షితం ద్వారపార్శ్వయోరిత్యర్థః - లిఖితవపుషౌ అకృత్రిమయోస్తత్త్వో

ద్వారోపాంతే లిఖితవపుషౌ శంఖపద్మౌ చ దృష్ట్వా। క్షామచ్ఛాయం భవన
మధునా మద్వియోగేన నూనం। సూర్యాపాయే న ఖలు కమలం పుష్యతి
స్వామభిఖ్యామ్। ....

౨౦| గత్వా సద్యః కలభతనుతాం శీఘ్రసంపాతహేతోః క్రీడాశైలే ప్ర
థమకథితే రమ్యసానౌ నిషణ్ణః। అర్హస్యంతర్భవనపతితాం కర్తుమ
ల్పాల్పభాసం ఖద్యోతాళీవిలసితనిభాం విద్యదున్మేషదృష్టిం। ౨౧। త

త్రౌ - శంఖపద్మౌ నామ నిధివిశేషౌ ॥ని॥ నిధిర్నా శేవధిర్భేదాః పద్మశం
ఖాదయో నిధేరిత్యమరః - దృష్ట్వా చ నూనం సత్యం - అధునా ఇదానీం॥ వ్యా॥
అధునేతి నిపాతః - మద్వియోగేన మమ ప్రవాసేన క్షామచ్ఛాయం ఉత్స
వోపరమాత్ క్షీణకాంతి భవనం మద్గృహం లక్షయేథాః - నిశ్చినుయాః
తథాహి - సూర్యాపాయే సూర్యాపగమే సతి - కమలం పద్మం స్వాం స్వ
కీయాం అభిఖ్యాం శోభాం॥ ని ।అభిఖ్యా నామశోభయోరిత్యమరః॥సూ॥
ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి క ప్రత్యయః - న పుష్యతి నోపచినోతి ఖలు - సూ
ర్యవిరహితం పద్మమివ గృహపతివిరహితం గృహం న శోభత ఇత్యర్థః...
౨౦ । ననునిజగృహనిశ్చయానంతరం కృత్యమాహ - గత్వేతి - శీఘ్ర
సంపాతః శీఘ్రప్రవేశః స ఏవ హేతుస్తస్య శీఘ్రసంపాతహేతోః -
శీఘ్రప్రవేశార్థమిత్యర్థః ॥ని॥ సంపాతః పతనే వేగే ప్రవేశే భేద
సంపదోరితి శబ్దార్ణవే - సద్యః స్వపదికలభస్య గజపోతస్యేవ తనురివ త
నుర్యస్య తస్య భావస్తత్తాం - కలభతనుతాం అల్పశరీరతాం - గత్వా
ప్రథమకథితే తస్యాస్తీర ఇత్యాదినా పూర్వోక్తే రమ్యసానౌ నిషేవణ
యోగ్య ఇత్యర్థః క్రీడాశైలే నిషణ్ణ ఉపవిష్టస్సన్ అల్పాల్పం అల్పప్ర
కారా అల్పప్రకాశో యస్యాస్తాం - అల్పాల్పభాసం॥సూ॥ ప్రకారే గుణ
వచనస్యేతి ద్విరుక్తిః - ఖద్యోతానాం ఆళిః - తస్యాః విలసితేన స్ఫురణేన
నిభాం సమానాం విద్యుదున్మేషః విద్యుత్ప్రకాశః స ఏవ దృష్టిః - తాం
భవనస్యాంతః అంతర్భవనం తత్ర పతితాం ప్రవిష్టాం - కర్తుమర్హ
సి - యథా కశ్చిత్ కించిదన్వేష్యన్ క్వచిదున్నతే స్థిత్వా శనైశ్శనైరాకే
కరాం ద్రాఘీయసీం దృష్టిమిష్టదేశే పాతయతి తద్వదితి భావః.........

తన్వీ శ్యామా శిఖరిదశనా పక్వబింబాధరోష్ఠీ మధ్యే క్షామా చకితహరిణీ ప్రేక్షణా నిమ్ననాభిః । శ్రోణీభారాదలసగమనా స్తోకనమ్రా స్తనాభ్యాం యా తత్ర స్యాద్యువతివిషయే సృష్టిరాద్యేవ ధాతుః ॥.......... ॥

౨౧. ॥ సంప్రతి దృష్టిపాతఫలం సాభిజ్ఞానం శ్లోకద్వయేనాహ- తన్వీత్యాది- తన్వీ కృశాంగీ న తు పీవరీ ॥ ని ॥ శ్లక్ష్ణం దభ్రం కృశం తన్విత్యమరః ॥ సూ ॥ వోతో గుణవచనాదితి ఙీష్ - శ్యామా యువతిః ॥ ని ॥ శ్యామా యౌవనమధ్యస్థేత్యుత్పలమాలా - శిఖరాణ్యేషాం సంతీతి శిఖరిణః కోటిమంతః ॥ ని ॥ శిఖరం శైలవృక్షాగ్రకక్షాపులకకోటిష్వితి విశ్వః - శిఖరిణః దశనాః దంతాః యస్యాస్సా శిఖరిదశనా - ఏతేనాస్యా భాగ్యవత్త్వం పత్యురాయుష్కరత్వంచ సూచ్యతే - తదుక్తం సాముద్రే ॥ శ్లో ॥ స్నిగ్ధాస్సమానరూపాస్సుపఙ్క్తయశ్శిఖరిణోశ్లిష్టాః - దంతా భవంతి యాసాం తాసాం పాదే జగత్సర్వం ॥ తాంబూలరంజిత క్తేపస్సు టభాసస్స మోదయాః- యస్యాశ్శిఖరిణో దంతా దీర్ఘం జీవతి తత్పతిరితి- పక్వం పరిణతం బింబం బింబికాఫలమివాధరోష్ఠో యస్యాస్సా పక్వబింబాధరోష్ఠీ- శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపి- మధ్యే క్షామా కృశోదరీత్యర్థః- చకితహరిణ్యాః ప్రేక్షణానీవ ప్రేక్షణాని యస్యాస్సా తథోక్తా - ఏతేనాస్యాః పద్మినీత్వం సూచ్యతే- తదుక్తం రతిరహస్యే - పద్మినీలక్షణప్రస్తావే ॥ శ్లో ॥ చకితమృగదృగాభే ప్రాంతరక్తే చ నేత్రే ఇతి- నిమ్ననాభిః గంభీరనాభిః- అనేన నారీణాం నాభిగాంభీర్యాన్మదనరసాతిరేక ఇతి కామసూత్రార్థస్సూచ్యతే- శ్రోణీభారాత్ అలసగమనా మందగామినీ న తు జంఘాదోషాత్ - స్తనాభ్యాం స్తోకనమ్రా ఈషదవనతా న తు వపుర్దోషాత్ , యువతయ ఏవ విషయః తస్మిన్ యువతివిషయే యువతీరధికృత్యేత్యర్థః - ధాతుః బ్రహ్మణః ఆద్యా సృష్టిః ప్రథమశిల్పమివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా ప్రథమనిర్మితా యువతిరిత్యర్థః - ప్రాయేణ శిల్పినాం ప్రథమనిర్మాణే ప్రయత్నాతిశయాత్ - శిల్పసౌష్ఠవం దృష్టమిత్యాద్యవిశేషణం - తథా చాస్మిన్ ప్రపంచే న కుత్రాప్యేవంవిధరామణీయకం రమణీ ఏతన్నాస్తీతి భావః - తదేవంభూతాయాః స్త్రియాః ప్రాంతభాగే వసేత్ సా త్వయా జ్ఞేయామిత్యుత్తరశ్లోకేన సంబంధః.... ... ...

౨౨॥ తాం జానీథాః పరిమితకథాం జీవితం మే ద్వితీయం దూరీభూతే
మయి సహచరే చక్రవాకీమివైకాం । గాఢోత్కంఠాం గురుషు దివసే
ష్వేషు గచ్ఛత్సు బాలాం జాతాం మన్యే శిశిరమథితాం పద్మినీం వాన్యరూ
పాం ॥ ౨౩ ॥ నూనం తస్యాః ప్రబలరుదితోచ్ఛూననేత్రం ప్రియాయా నిశ్వా

---

౨౨ । తామితి ॥ సహచరే సహచారిణి మయి దూరీభూతే దూరస్థితే
సతి సహచరణస్య నైవ విరహాసహిష్ణుత్వం వ్యజ్యతే - సహచరే చక్ర
వాకే దూరీభూతే సతి చక్రవాకీం చక్రవాకవధూమివ ॥ సూ ॥ జాతేర
స్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీష్ - ఏకామేకాకినీం స్థితాం పరిమితకథాం
మితభాషిణీం తాం మదంతఃపురగతాం మే ద్వితీయం జీవితం జానీథాః - జీ
వభూతాం మత్ప్రియసీమవగచ్ఛేత్యర్థః - తన్వీత్యాదిభిరుక్తలక్షణా
మితి శేషః - లక్షణాంతరమన్యథాభావమాశంక్యాహ - గాఢేతి గాఢో
త్కంఠాం ప్రబలవిరహవేదనాం ॥ శ్లో ॥ రాగే త్వలబ్ధవిషయే వేదనా మహ
తీ తు యా । సంశోషణీ తు గాత్రాణాం తాముత్కంఠాం విదుర్బుధా ఇ
త్యభిధానాత్ - బాలాం గురుషు విరహాదహత్సు ఏషు దివసేషు గచ్ఛత్సు
వర్తమానేష్వసత్సు శిశిరేణ శిశిరకాలేన మథితాం పీడితాం పద్మినీం వా
పద్మినీమివ ॥ శ్లో ॥ ఇవవద్వా యథాశబ్దావితి దండీ - అన్యరూపాం పూర్వ
విపరీతాకారాం జాతాం మన్యే - హా హా తా పద్మినీవ అన్యాదృశీ జాతేతి
తర్కయామి - తతో నేయమన్యేతి భ్రమితవ్యమితి భావః ॥..........

౨౩ । నూనమితి । ప్రబలరుదితేనోచ్ఛూనే స్ఫుటితే నేత్రే యస్య
తత్ - వ్యా - ఉచ్ఛూననేతి శ్వయతేః కర్తరి క్తః ఓదితశ్చేతి నిష్ఠానత్వం వ
చిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం - సంప్రసారణాచ్చేతి పూర్వరూప
త్వం - హల ఇతి దీర్ఘః - తత్ర ఛ్వోశ్శూడనునాసికే చేత్యూడాదేశే కృ
తే రూపసిద్ధిరితి నాథోక్తా ప్రక్రియా ప్రామాదికీత్యుపేక్షణీయా - తథా
ధాతోరికారస్య గత్యభావాన్నృగ్యతామూడాదేశః - ఊడాదేశే వా
ణ్వివిశేష ఇతి - ఏతేన విషాదో వ్యజ్యతే - నిశ్వాసానాం సీత్కారాణామ
శిశిరతయా అంతస్సంతాపోష్మత్వేన భిన్నవర్ణో విచ్ఛాయః అధరో
ష్ఠో యస్య తత్ - హస్తే న్యస్తం హస్తన్యస్తం - ఏతేన చింతా వ్యజ్యతే - లం
బాలకత్వాత్ సంస్కారాభావాత్ లంబమానాలకత్వాత్ అసకలవ్య

ష్ఠానామశిశిరతయాభిన్నవర్ణాధరోష్ఠం । హస్తన్యస్తంముఖమసకల
వ్యక్తిలంబాలకత్వాదిందోర్దైన్యంత్వదుపసరణక్లిష్టకాంతేర్బిభర్తి
౨౮ । ఆలోకేతేనిపతతిపురాసాబలివ్యాకులావామత్సాదృశ్యంవిరహ
తనువా భావగమ్యంలిఖంతీ । పృచ్ఛంతీవామధురవచనాంశారికాంపం

క్తిఅసంపూర్ణాభివ్యక్తితస్యాఃప్రియాయాయాముఖంత్వదుపసరణేన
త్వదుపరోధేనక్లిష్టకాంతేరిందోః దైన్యంశోచ్యతాంబిభర్తి నూనమితి
వితర్కే ॥ ని ॥ నూనంవితర్కేఽర్థనిశ్చయఇత్యమరః - పూర్వవత్తథాస
భ్రమితవ్యమితి శేషః.... ... ...
౨౮ ॥ సర్వవిరహిణీసాధారణలక్షణానిసంభావయన్ ఆలోక ఇ
త్యాదిభిస్త్రిభిరాహ - ఆలోక ఇతి - హే మేఘ నామ త్వప్రియాబలిషు
ప్రోషితాగమనార్థమిష్టదేవతారాధనేషువ్యాకులావ్యాపృతావా -
విరహేణతనుకృశంభావగమ్యంభావనయాగమ్యంతత్కాలే దృశ్యానాస్యా
దృష్టచరత్వాత్సంప్రతిసంభావనయోత్ప్రేక్ష్యమిత్యర్థః - మత్సా
దృశ్యంమదాకారసామ్యంమత్ప్రతికృతిమిత్యర్థః - యద్యపిసాదృ
శ్యంనామ ప్రసిద్ధవస్త్వంతరగతమాకారసామ్యం - తథాపిప్రతికృతి
త్వేనవ్యాఖ్యానమితరథా ఆలేఖ్యత్వాసంభవాత్ అజయ్యకోశేఆలే
ఖ్యంసాదృశ్యమిత్యభిధానాచ్చ - లిఖంతీకృచిత్ఫలకాదావిన్యస్యంతీవా -
చిత్రదర్శనస్యవిరహిణీనాంవినోదోపాయత్వాదితిభావః - ఏతచ్చకా
మశాస్త్రసంవాదేనసమ్యగ్వివేచితమస్మాభిఃరఘువంశసంజీవన్యాం ॥
శ్లో ॥ సాదృశ్యప్రతికృతిదర్శనైః ప్రియాయా ఇత్యత్ర - మధురవచనాం
మంజుభాషిణీంపంజరస్థాం హింస్రేభ్యః కృతసంరక్షణాం శారి
కాం స్త్రీపక్షివిశేషాం - హే రసికే భర్తుఃస్వామినఃస్మరసికచ్చిత్
ని ॥ కచ్చిత్కామప్రవేదనేఇత్యమరః - భర్తారంస్మరసికిమిత్యర్థః
సూ ॥ అధీగర్థదయేశాంకర్మణీతిషష్ఠీ - సాచశేషాధికారాచ్ఛేషత్వ
వివక్షాయామేవ - కర్మత్వవివక్షాయాంతుద్వితీయాభవతీతి వేదిత
వ్యం - స్మరణకారణమాహ - హియస్మాత్ - త్వంతస్యప్రీణాతీతిప్రి
యా ॥ వా ॥ ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః - తతఃప్రేమాస్పదత్వాత్
స్మర్తుమర్హసీత్యర్థః - ఇతిపృచ్ఛంతీవా - వాశబ్దోఽపికల్పే ॥ ని ॥ ఉప

జరస్థాం కచ్చిద్భర్తుస్స్మరసి రసికే త్వం హి తస్య ప్రియేతి ....
౮౫॥ ఉత్సంగే వా మలినవసనే సౌమ్య నిక్షిప్య వీణాం మద్గోత్రాంకం విర
చితపదం గేయముద్గాతుకామా । తంత్రీమార్ద్రాం నయనసలిలైస్సార
యిత్వా కథంచిద్భూయో భూయస్స్వయమపి కృతాం మూర్ఛనాం వి
స్మరంతీ॥ ౮౬॥ శేషాన్మాసాన్విరహదివసస్థాపితస్యావధేర్వా విన్యస్యం

మాయాంపి కల్పేవా ఇత్యమరః - తేత వాలోకే దృష్టిపథే పురా నిపతతి
నిపతిష్యతి ॥ సూ ॥ యావత్పురానిపాతయోర్లడితి భవిష్యదర్థే లట్
౮౫॥ ఉత్సంగ ఇతి ॥ హే సౌమ్య సాధో మలినవసనే ॥ శ్లో ॥ ప్రోషితే మ
లినా కృశేతి స్మరణాదిత్యర్థః - ఉత్సంగే ఊరౌ వీణాం నిక్షిప్య మమ గో
త్రం నామ అంకం చిహ్నం యస్య తత్తథోక్తం - మన్నామాంకితం యథా
తథా ॥ ని ॥ గోత్రం నామ్ని కులే చ అచల ఇత్యమరః - విరచితాని పదాని సుప్తిఙం
త పదాని యస్య తత్తథోక్తం - గేయం గానార్హం ప్రబంధం గీతమితి పా
ఠే నప వార్థః ఉద్గాతుముచ్చైర్గాతుం కామో యస్యాస్సా ॥ సూ ॥
తుం కామమనసోరపీతి మకారలోపః - దేవయోనిత్వాద్గాంధార గ్రా
మేణ గాతుకామేత్యర్థః - తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ షడ్జమధ్యమనామానౌ గ్రా
మౌ గాయంతి మానుషాః - నతు గాంధారనామానం సలభ్యో దేవయోని
భిరితి - తథా నయనసలిలైః ప్రియతమస్మృతిజనితైః అశ్రుభిరార్ద్రాం
తంత్రీం కథంచిత్ కృచ్ఛ్రేణ సారయిత్వా ఆర్ద్రత్వాత్ తర్కరేణ అపమృ
జ్య - అన్యథా క్వణనాసంభవాదిత్యర్థః - భూయో భూయః పునః పునః
స్వయమాత్మనా కృతామపి విస్మరణానర్హామపీత్యర్థః - మూర్ఛ
నాం క్రమవిశేషవిశిష్టస్వరస్థాపనాం ॥ శ్లో ॥ సమగ్రేషు విలోమేన సాద
యస్తు స్వపూర్వగాః - స్వరాణాం స్థాపనాస్సంతా మూర్ఛనాస్స
ప్తసప్త తా ఇతి సంగీతరత్నాకరే - విస్మరంతీ వా నిపతతీతి పూర్వేణ
సంబంధః - విస్మరణం చాత్ర దయితగుణస్మృతిజనిత మూర్ఛావశాదేవ
తథా రసాకరే ॥ శ్లో ॥ వియోగాద్యోగయోరిష్టగుణానాం కీర్తనాత్మస్మృ
తేః । సాత్త్వికాన్తరోధవా మూర్ఛాదశధా జాయతే యథేతి - మత్సా
దృశ్యమిత్యాదినా మనస్సంగానువృత్తిస్సూచితా.... ... ...
౮౬ ॥ శేషానితి - అథవా విరహస్య దివసః ప్రథమదివసః - తస్మాత్
స్థాపితస్య తత ఆరభ్య నిశ్చితస్యావధేరంతస్య శేషానవశిష్టాన్మాసాన్

భువి గణనయా దేహళీదత్తపుష్పైః। సంభోగం వా హృదయనిహితా-
రంభమాస్వాదయంతీ ప్రాయేణైతే రమణవిరహేష్వంగనానాం వినోదాః
౨౭ । సవ్యాపారామహని న తథా పీడయేన్మద్వియోగః శంకే రాత్రౌ గు
రుతరశుచం నిర్వినోదాం సఖీం తే। మత్సందేశైస్సుఖయితుమలం పశ్య
సాధ్వీం నిశీథే తామున్నిద్రామవనిశయనాం సద్మవాతాయనస్థః॥......

దేహళీదత్తపుష్పైః దేహళీ శాఖాధారదారు ॥ ని ॥ గృహావగ్రహణీ దే
హళీత్యమరః - తత్ర దత్తాని రాశీకృత్య నిహితాని తైః పుష్పైః గణన
యా ఏకో ద్వావిత్యాది సంఖ్యానేన భువి భూతలే విన్యస్యంతీ వా పుష్పవి
న్యాసేన మాసాన్ గణయంతీ వా - హృదయే నిహితః మనసి సంకల్పిత
ఆరంభః ఉపక్రమో యస్య తం - యద్వా - హృదయనిహితా ఆరంభాః చుం
బనాలింగనాదివ్యాపారాః యస్మిన్ తం సంభోగం రతిమాస్వాదయం
తీ వా అనుభవంతీ వా ఆలోకే నిపతతీతి పూర్వేణాన్వయః - నను కథము
యం నిశ్చయ ఇత్యాశంక్యార్థాంతరన్యాసేన పరిహరతి - ప్రాయేణే
భూమ్నా అంగనానాం రమణవిరహేషు ప్రియవియోగేషు ఏతే పూర్వో
క్తా వినోదాః కాలయాపనోపాయాః - అనేన సంకల్పావస్థోక్తా॥ శ్లో॥
సంకల్పో నాథవిషయమనోరథ ఉదాహృత ఇతి.... ... ...

౨౭ ॥ సవ్యాపారామితి ॥ హే సఖ అహని దివసే సవ్యాపారాం
పూర్వోక్తబలిచిత్రలేఖనాదివ్యాపారవతీం తే తవ సఖీం స్వప్రియాం
వియోగో విరహః తథా తేన ప్రకారేణ ॥ సూ ॥ ప్రకారవచనే థాలితి థా
ల్ప్రత్యయః - న పీడయేత్ - యథా రాత్రావితి శేషః - కింతు రాత్రౌ నిర్వి
నోదాం నిర్వ్యాపారాం తే సఖీం గురుతరా శుగ్యస్యాస్తాం గురుతరశు
చం అతిదుర్భరదుఃఖాం - శంకే తర్కయామి ॥ ని ॥ శంకా వితర్కభయ
యోరితి శబ్దార్ణవే - తతో నిశీథే అర్ధరాత్రే ఉన్నిద్రాం ముక్తని
ద్రాం - అవనిరేవ శయనం యస్యాస్తాం నియమార్థం స్థండిలశాయినీం
సాధ్వీం పతివ్రతాం ॥ ని ॥ సతీ సాధ్వీ పతివ్రతేత్యమరః - అతో నాన్యథా
శంకితవ్యమితి భావః - త్వం సఖీం మత్సందేశైః మద్వార్తాభిరలం పర్యా
ప్తం సుఖయితుమానందయితుం సద్మవాతాయనస్థః సౌధగవాక్ష
గతస్సన్ పశ్య । ని ॥ సఖ్యోర్ధాత్రీ చ పితరో మిత్రమాతసుతాదయః ॥ శ్లో ॥

౨౮॥ ఆధిక్షామాంవిరహశయనే సన్నిషణ్ణైక పార్శ్వాం ప్రాచీమూలే తనుమివకళామాత్ర శేషాంహిమాంశోః। నీతారాత్రిః క్షణఇవమయా సార్ధమిచ్ఛారతైర్యా తామేవోష్ణైర్విరహమహతీమశ్రుభిర్యాపయన్తీమ్ ॥ పాదానిందోరమృతశిశిరాన్ జాలమార్గప్రవిష్టాన్పూర్వప్రీత్యాగతమభిముఖంసంనివృత్తంతథైవ। ఖేదాచ్చక్షుస్సలిలగురుభిః

సుఖయంతీస్పష్టకథనముఖో పాద్యైర్వియోగినీతిరస్కారే-గూతశ్చాయం మేఘఇతిభావః- ఆనేనజాగరావస్థోక్తా...

౨౭ । పునస్తామేవవిశినష్టి- అధిక్షామామిత్యాదిభిశ్చతుర్భిః-ఆధిక్షామామితి - ఆధినామ మనోవ్యాధ్యా క్షామాంకృశాం॥ని॥పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః-వ్యా - క్షాయతేః కర్తరి క్తః॥సూ॥క్షాయోమ ఇతినిష్ఠాతకారస్య మకారః - విరహేణశయ్యయనంతస్మిన్విరహశయనే - పల్లవాదిరచితశయనఇత్యర్థః - సంనిషణ్ణః - ఏకపార్శ్వః యస్యాస్తాం ప్రాచ్యాః పూర్వస్యాః దిశోమూలేఉదయాద్రిప్రాంతఇత్యర్థః -ప్రాచీగ్రహణంక్షీణావస్థాద్యోతనార్థంమూలగ్రహణందృశ్యత్వార్థం కళామాత్రంకలైవ శేషోయస్యాస్తాం - సుధాంశోస్తనుంమూర్తిమివస్థితాంపునః కింవిధాంయారాత్రిర్మయాసార్ధంఇచ్ఛయాకృతానిరతానితైః - వ్యా - శాకపార్థివాదిషుద్రష్టవ్యం-క్షణఇవయాతానీతాతాంతజ్జాతీయామేవగాం రాత్రింవిరహేణమహతీంమహత్త్వేన ప్రతీయమానాండుష్ణైఃఅశ్రుభిః యాపయంతీ - వ్యా - యాతేర్ణ్యంతాచ్ఛతృప్రత్యయః॥ సూ । అర్తిహ్రీత్యాదినాపుగాగమః - సఏవకాలస్సుఖినామల్పః ప్రతీయతే - దుఃఖినాంతువిపరీతఇతిభావః - ఏతేనకార్శ్యావస్థోక్తా.... ... ...

౨౮ ॥ పాదానితి ॥ జాలమార్గప్రవిష్టాన్ గవాక్షవివరాగతాన్ అమృతశిశిరాన్ఇందోః పాదాన్ రశ్మీన్ ప్రతిపూర్వప్రీత్యాపూర్వస్నేహేనపూర్వవదానందకరాభవంతీత్యాశయేనేత్యర్థః - అభిముఖంయథాతథాగతంసన్నివృత్తంయథాగతంతథైవ ప్రతినివృత్తం తదాతేషామతిదుస్సహత్వాదితిభావః - చక్షుఃదృష్టింఖేదాద్దుఃఖాత్ సలిలగురుభిఃఅశ్రుభర్భరైః - పక్ష్మభిశ్ఛాదయంతీంఅతఏవనాభ్రేహ్నిదుర్దినే-న ప్రబుద్ధాం మేఘావరణాదవికసితాంనసుప్తాంఆహత్య

పక్ష్మభిశ్ఛాదయంతీంసాభ్రేహ్నీవ స్థలకమలినీంన ప్రబుద్ధాంనసుప్తాం।
౩౦। నిశ్శ్వాసేనాధరకిసలయక్లేశినా విక్షిపంతీం శుద్ధస్నానాత్పరుషమల
కం నూనమాగండలంబం। మత్సంభోగః కథముపనమేత్స్వప్నజోఽపీతి ని
ద్రామాకాంక్షంతీం నయనసలిలోత్పీడరుద్ధావకాశాం ………… … …
౩౧।ఆద్యే బద్ధా విరహదివసే యా శిఖా దామహిత్వా శాపస్యాంతే విగళి
తశుచా తాం మయోద్వేష్టనీయాం। స్పర్శక్లిష్టామయమితనఖేనాసకృ

ముకుళితాం- వ్యా-ఉభయప్రాపణార్థస్యనశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమా
సః- స్థలకమలినీమివస్థితాంఏతేనవిషయద్వేషాఖ్యావస్థాసూచితా.
౩౦।నిశ్శ్వాసేనేతి-శుద్ధస్నానాత్ గంధతైలాదిరహితస్నానాత్ పరు
షంఆగండలంబం ॥సూ॥ సుప్సుపేతిసమాసః- అలకంచూర్ణకుంత
లాః- జాతావేకవచనం-అధరకిసలయంక్లిశ్నాతి క్లేశయతీతి వాతథో
క్తేనఉష్ణేనేత్యర్థః॥వ్యా॥క్లిశ్యతేణ్యంతాత్ క్లిశ్నాతేణ్యంతాద్వాతా
చ్ఛీలికోణినిః-నిశ్శ్వాసేనవిక్షిపంతీంచాలయంతీం-పునఃకీదృశీంస్వప్నజో
పిస్వప్నావస్థాజన్యోపిసాక్షాత్సంభోగాసంభవేపీతి భావః-మత్సం
భోగఃకథంకేన ప్రకారేణోపగమేదాగచ్ఛేదిత్యాశయేనేతి శేషః- ఇతి
నైవోక్తార్థత్వాదప్రయోగః ప్రయోగేవాపౌనరుక్త్యమిత్యాలం
కారికాః ॥ వ్యా॥ప్రార్థనాయాంలిఙ్-నయనసలిలోత్పీడేనాశ్రువృ
ష్ట్యారుద్ధావకాశామాక్రాంతస్థానాంమలబ్ధభామిత్యర్థః-నిద్రామా
కాంక్షంతీంస్వప్నహేతుత్వాదితిభావః-అత్రాశ్రువిసర్జనేనలజ్జా
త్యాగోవ్యజ్యతే. …… …… …… …… ……
౩౧।ఆద్య ఇతి॥ఆద్యే విరహదివసే-శిఖాదామశిరోమాల్యంహిత్వాత్య
క్త్వాయాశిఖాబద్ధాగ్రథితాశాపస్యాంతేవిగళితశుచావీతశోకేనమయా
ఉద్వేష్టనీయాంమోచనీయాం-స్పర్శక్లిష్టాంస్పర్శేసతి కేశమూలే
షుసవ్యథామిత్యర్థః-కఠినాచసావిషమాచనిమ్నోన్నతాతాంకఠిన
విషమాం-ఖంజకుబ్జాదివదదన్యతరస్యప్రాధాన్యాపత్త్యాయాం॥సూ॥
విశేషణంవిశేష్యేణబహుళమితిసమాసః-ఏకవేణీంఏకభూతవేణీం
సూ॥పూర్వకాలైకేత్యాదినా తత్పురుషః-తథాభూతాంతాంశిఖాం-అ

త్సారయంతీం గండాభోగాత్కఠినవిషమామేకవేణీం కరేణ॥... ... ...
౩౧ । సాసన్న్యస్తాభరణమబలా పేశలం ధారయంతీ శయ్యోత్సంగే ని
హితమసకృద్దుఃఖదుఃఖేన గాత్రం । త్వామప్యస్రం నవజలమయం మో

యమితాః అకర్తితాః ప్రాంతాః నఖా యస్య తేన కరేణ గండాభోగాత్క
పోలవిస్తారాత్ అసకృన్ముహుర్ముహుః సారయంతీమపసారయంతీం
తాం పశ్యేతి పూర్వేణాన్వయః-అసకృత్సారణాచ్చిత్తభ్రమదశా సూ
చ్యత ఇత్యాహుః . ...
౩౧॥ సేతి॥ అబలా దుర్బలా సంన్యస్తాభరణం కృశత్వాత్త్యక్తాభర
ణమసకృదనేకశో దుఃఖదుఃఖేన దుఃప్రకారేణ॥ సూ॥ ప్రకారే గుణవచ
స్యేతి ద్విర్భావః-శయ్యోత్సంగే నిహితం పేశలం మృదులం గాత్రం శరీరం
ధారయంతీ అనేనాత్యంతాశక్త్యా మూర్ఛావస్థా సూచ్యతే-సా త్వత్స
ఖీ త్వామపి నవజలమయాన్ నవాంబురూపం అస్రం బాష్పమవశ్యం సర్వ
థా మోచయిష్యతి॥ వ్యా॥ ద్వికర్మసు పచాదీనాం చోపసంఖ్యానమితి ము
చేః పచాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం-తథాహి ప్రాయేణార్ద్రాంతరాత్మా
మృదుహృదయః- మేఘస్తు ద్రవాంతశ్చ గీరః సర్వః కరుణామయీవా వృ
త్తిరంతఃకరణవృత్తిః యస్య సః కరుణావృత్తిర్భవతి-హి యస్మాత్ అ
స్మిన్నవసరే సర్వథా త్వయాశీఘ్రం గంతవ్యం-అనంతరదశాపరిహా
రాయేతి సందర్భాభిప్రాయః-ననుకిమిదమాదిమాం చక్షుః ప్రీతిముపే
క్ష్యావస్థాంతరాణ్యేవ తత్ర భావార్థకవిరుదాహృతవాన్-ఉచ్యతే శ్లో॥
సంభోగో విప్రలంభశ్చ ద్విధా శృంగార ఇష్యతే। పూర్వానురాగమా
నాఖ్య ప్రవాసకరుణాత్మనా విప్రలంభశ్చతుర్ధాత్ర ప్రవాసస్తత్ర చ
త్రిధా। కార్యతస్సంభ్రమాచ్ఛాపాదస్మిన్నాద్యస్తు శాపజః॥ ప్రాగసం
గతయోర్యూనోస్సతి పూర్వానురంజనే। చక్షుః ప్రీత్యాదయోవస్థా
దశస్యుర్దర్శితాః పునః॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పజాగరాః కృశతార
తిః। హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశ॥ పూర్వసంగత
యోరేవ ప్రవాస ఇతి కారణాత్। న తత్రాపూర్వవచ్చక్షుః ప్రీతిరుత్ప
త్తిమర్హతి॥ హృత్సంగస్య తు సిద్ధత్వాత్ పృథివిచ్ఛేదో న వర్ణ్యతే। అన్యా
స్త్వపూర్వవద్వాచ్యా ఇతి తావద్వ్యవస్థితిః॥ వైయర్థ్యాదిమానాం

చేయిష్యత్యవశ్యం ప్రాయస్సర్వో భవతి కరుణావృత్తిరార్ద్రాన్తరా
త్మా॥౩౩॥జానే సఖ్యాస్తవ మయి మనస్సంభృతస్నేహమస్మాదిత్థంభూ
తాం ప్రథమవిరహే తామహం తర్కయామి। వాచాలం మాం న ఖలు సుభ
గంమన్యభావః కరోతి ప్రత్యక్షం తే నిఖిలమచిరాద్భ్రాతరుక్తం మయా తత్॥
౩౪॥ రుద్ధాపాంగప్రసరమలకైరంజనస్నేహశూన్యం ప్రత్యాదేశాదపి

హిత్వా వైరస్యాదంతిమాం తథా। హృత్సంగాదిరిహోచప్టకవిరష్టావితి
స్థితం॥మత్వా దృశ్యంలిఖంతీతి పాదేస్మిన్నప్రతిపాదితా। చక్షుః ప్రీతిరితి
ప్రోక్త నిరుక్తరక్ష్య తానతత్॥ చక్షుః ప్రీతిర్భర్తుర్వైచిత్ర్యేష్వదృష్టచరద
ర్శనాత్ ।యథామాళవికారూపమగ్నిమిత్రస్యపశ్యతః॥ ప్రోషితా
నాంతు భర్తౄణాం క్వదృష్టాదృష్టపూర్వతా॥ అథ తత్రాపి సందేహ
స్స్వకళత్రాణిపృచ్ఛతు కిం భర్తృప్రత్యభిజ్ఞాస్యాత్ప్రాగ్వైదేశికభా
వనా। ప్రవాసాదాగతే స్వస్మిన్నిత్యలంకిల హైవృథా॥ ... ...
౩౩। నన్వీదృశీం దశాం కథమాపన్నేతి కథంత్వయా నిశ్చితమిత్యత్రాహ
జానఇతి- హే మేఘ తవ సఖ్యాః మనః మయి సంచితస్నేహం సంభృతా
నురాగం జానే- అస్మాత్ స్నేహజ్ఞానకారణాత్ అహం ప్రథమవిరహే
ప్రథమగ్రహణం దుఃఖాతిశయద్యోతనార్థం- తాం త్వత్సఖీమిత్థంభూ
తాం- పూర్వోక్తావస్థాపన్నాం తర్కయామి- ననుసుభగంమానినాం కా
మినామేషస్వభావో యదాత్మని స్త్రీణామనురాగప్రకటనం తత్రాహ-
వాచాలమితి- సుభగమాత్మానం మన్యత ఇతి సుభగంమన్యః॥సూ॥ఆత్మ
మానే ఖశ్చేతి ఖశ్ ప్రత్యయ- అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః- తస్య
భావః సుభగంమన్యభావః- సుందరమానిత్వం మాం వాచాలం బహుభా
షిణం న కరోతి ఖలు- సౌందర్యాభిమానాన్న ప్రలపామీత్యర్థః॥ని॥స్యా
జ్జల్పాకస్తు వాచాలో వాచాటో బహుగర్హ్యవాగిత్యమరః॥సూ॥ఆల
జాటజౌ బహుభాషిణీత్యాలచ్ప్రత్యయః- కింతు హే భ్రాతః మయోక్తం
తదఖిలం- ఆధిత్వా మామిత్యాద్యుక్తం తత్సర్వమచిరాచ్ఛీఘ్రమేవ ప్రత్య
క్షం భవిష్యతీతి శేషః . ...
౩౪॥రుద్ధేతి॥ అలకైః రుద్ధః అపాంగయోః ప్రసరో యస్య తత్తథోక్తం అం
జనేన స్నేహః స్నైగ్ధ్యం తేన శూన్యమంజనస్నేహశూన్యం - అపిచ

చమధునో విస్మృతభ్రూవిలాసం । త్వయ్యాసన్నే నయనముపరిస్పం
దిశంకే మృగాక్ష్యా మీనక్షోభాచ్చలకువలయశ్రీతులామేష్యతీతి॥......
౩౫ । వామశ్చాస్యాః కరరుహపదైర్ముచ్యమానో మదీయైర్ముక్తా
జాలం చిరపరిచితం త్యాజితో దైవగత్యా। సంభోగాంతే మమ సముచితో

కించ మధునో మద్యస్య ప్రత్యాదేశాత్ ప్రతిషేధాత్ విస్మృతా భ్రూ విలాసా యేన తత్తథోక్తం- త్వయ్యాసన్నే సతి- స్వకుశలవార్తాం శంసిసీతి శేషః- ఉపరి ఊర్ధ్వభాగే స్పందతి స్ఫురతీత్యుపరిస్పంది- తథా నిమిత్తదానే॥ శ్లో॥ స్పందాన్మూర్ధ్ని ధరాలాభం స్థానే పట్టం శుభం భ్రువి- ఇష్టప్రాప్తిం దృశోరూర్ధ్వమవాంగే హానిమాదిశేదితి- నయనం వామమితి శేషః॥ శ్లో॥ వామభాగశ్చ నారీణాం శ్రేష్ఠః పుంసాం తు దక్షిణః- దానే దేవాదిపూజాయాం స్పందేలంకరణేపి చేతి- స్త్రీణాం వామభాగప్రాశస్త్యాత్- మీనస్య క్షోభాత్ మీనచలనాత్ చలస్య కువలయస్య శ్రియా శోభయా తులాం సాదృశ్యం- ఏష్యతీతి శంకే తర్కయామి- తుల్యార్థైరతులోపమాభ్యాం రేవ తుల్యోపమాశబ్దయోః॥ వ్యా॥ అతులోపమాభ్యామితి ప్రతిషేధాదత్ర సాదృశ్యవాచిత్వాత్తద్యోగే పత్రలీయా ....
౩౫॥ వామశ్చేతి। మదీయైః కరరుహపదైర్నఖపదైః॥ ని॥ పునర్భవః కరరుహో నఖో స్త్రీ నఖరో స్త్రియామిత్యమరః- ముచ్యమానః పరిహ్రియమాణ నఖాంక రహిత ఇత్యర్థః- ఊరోర్నఖపదాస్పదత్వం రతిరహస్యే॥ శ్లో॥ కంఠవంశకుచపార్శ్వభుజోరుశ్రోణిసక్థిషు నఖాస్పదమాహురితి- చిరపరిచితం చిరాభ్యస్తం ముక్తాజాలం మౌక్తికసరమయం కటిభూషణం దైవగత్యా దైవవశేన త్యాజితః సంప్రతి నఖపదోష్మాభావేన శీతోపచారరూపస్య తస్య వైయర్థ్యాదితి భావః॥ వ్యా॥ త్యజతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః॥ వా॥ ద్వికర్మసు పచాదీనాం చోపసంఖ్యానమిష్యత ఇతి- ద్వికర్మకత్వం- సంభోగాంతే మమ హస్తసంవాహనానాం హస్తేన మర్దనానాం॥ ని॥ సంవాహనం మర్దనం స్యాదిత్యమరః- సముచితః పరిచితః సరస ఇతి యః పరిపక్వో నఖుష్కశ్చ సవివక్షితః తత్రైవ పాండిమసంభవాత్- స చాసౌ కదలీస్తంభశ్చ స ఇవ గౌరః- పాండురతి

హాస్తం సంవాహనానాం యాస్యత్యూరుస్సరసకదళీస్తంభగౌరశ్చలత్వం॥
౩౮॥ తస్మిన్కాలే జలద యది సా లబ్ధనిద్రాసుఖా స్యాదన్వాస్యైనాం స్త
నితవిముఖో యామమాత్రం సహస్వ । మాభూదస్యాః ప్రణయిని మయి
స్వప్నలబ్ధే కథంచిత్సద్యః కణ్ఠచ్యుతభుజలతాగ్రన్థిగాఢోపగూఢం....
౩౯॥ తాముత్థాప్య స్వజలకణికాశీతలేనానిలేన ప్రత్యాశ్వస్తాం సమము

ని॥ గౌరః కరీరే సద్భాథ్రే శ్లేషే తేరుణే పచేత్యుత్పలమాలాయాం-అస్యాః ప్రి
యాయాః వామఊరుశ్చలత్వం స్పన్దనం యాస్యతి ప్రాప్స్యతి॥ శ్లో॥ ఊ
రోస్స్పన్దాద్రతిం విద్యాద్దూరోర్వాః ప్రాప్తిం సువాససః ఇతి నిమిత్తనిదానే॥
౩౮॥ తస్మిన్నితి॥ హే జలద తస్మిన్ కాలే త్వదుపసర్పణకాలే నానుభూ
యాలబ్ధం నిద్రాసుఖం యయా సా లబ్ధనిద్రాసుఖా-స్యాద్యది స్యాచ్చేత్తర్హి ఏ
నామన్వాస్యానుసృత్య స్తనితవిముఖో గర్జితానాం పరాఙ్ముఖో నిశ్శ
బ్దస్సన్-అన్యథా నిద్రాభఙ్గస్స్యాదితి భావః-యామమాత్రం ప్రహర
మాత్రం॥ ని॥ ద్వౌ యామప్రహరౌ సమావిత్యమరః-సహస్వ ప్రతీక్షస్వ-
ప్రార్థనాయాం లోట్-శక్తయోరేకవారసురతస్య-యామమాత్రావధికత్వా
త్ స్వప్నేపి తథా భవితవ్యమితి భావః-తథా చ రతిసర్వస్వే॥ శ్లో॥ ఏకవా
రావధిర్యామో రతస్య పరమో మతః-చణ్డశక్తిమతోర్యూనోరుద్భట
క్రమవర్తినోరితి- యామసహనస్య ప్రయోజనమాహ-మాభూదితి-
అస్యాః ప్రియాయాః ప్రణయిని ప్రేయసి మయి కథంచిత్కృచ్ఛ్రేణ స్వ
ప్నలబ్ధే సతి-గాఢోపగూఢం గాఢాలిఙ్గనం॥ వ్యా॥ నపుంసకే భావే క్తః-
కణ్ఠాత్ చ్యుతః స్రస్తో భుజలతయోః గ్రన్థిర్బన్ధో యస్య తత్తథోక్తం
మాభూత్-కథంచిల్లబ్ధస్యాలిఙ్గనస్య సద్యో విఘాతో మాభూదిత్యర్థః-
న చాత్ర నిద్రోక్తిస్తామున్నిద్రామితి పూర్వోక్తనిద్రాచ్ఛేదేన విరుధ్యతే-
పునస్సప్తమాద్యవస్థాసు పాక్షికనిద్రాసంభవాత్-తథా చ రత్నాకరే॥
శ్లో। అశక్తిర్రోదనం నిద్రా నిర్లజ్జానర్థతా భ్రమః। సప్తమాదిషు జా
యన్తే దశాభేదేన వా క్వచిత్ . ...
౩౯, తామితి॥ తాం ప్రియాం స్వస్య జలకణికాభిర్జలబిన్దుభిః శీతలేనా
నిలేన ఉత్థాప్య ప్రబోధ్య ఏతేనాస్యాః ప్రభుత్వాద్వ్యజనానిలసమాధి

ఖిన్నైర్జాలకైర్మాలతీనాం । విద్యుద్గర్భః స్తిమితనయనాం త్వత్స
నాథే గవాక్షే వక్తుం ధీరస్తనితవచనైర్మానినీం ప్రక్రమేథాః ॥ ౩౮ ॥
భర్తుర్మిత్రం ప్రియమవిధవే విద్ధి మామంబువాహం తత్సందేశైర్హృద॥...

వ్యజ్యతే- యథాహ భోజరాజః॥శ్లో॥ మృదుభిర్మర్దనైః పాదేశీతలై
ర్వ్యజనైస్తనైః। శ్రుతౌ వా మధురైర్గానైర్నిద్రాతో బోధయేత్ప్ర
భుమితి-అఖిన్నైర్మాలతీనాం జాలకైః స్వముకుళైః స్వ.హ॥ని॥సు
మనా మాలతీ జాతిరిత్యమరః॥ని॥సాకం సత్రా సమం సహ-క్షారకో జాల
కం క్లీబే కలికా కోరకః పుమాన్- స్యాద్గుచ్ఛకస్తు స్తబకః కుట్మలో ముకు
ళో స్త్రియామితి చాపరః ప్రత్యాశ్వస్తాం శిశిరానిలసంపర్కాత్ పునరు
జ్జీవితాం॥ వ్యా॥ శ్వసేః కర్తరి క్తః-ఉదితశ్చేతి చకారాదిట్ప్రతిషేధః-పత్యే
నాస్యాః కుసుమసౌకుమార్యం గమ్యతే త్వత్సనాథే త్వత్సహితే॥ని॥ సనా
థం ప్రభుమిత్యాహుః-సహితే చ తత్రాపి నీతిశబ్దార్ణవే-గవాక్షే స్తిమి
తనయనాం కోసావితి విస్మయనిశ్చలనేత్రాం మానినీం - అనౌచిత్యాస
హిష్ణుమితి భావః - విద్యుద్గర్భోఽన్తస్థో యస్య సః- విద్యుద్గర్భః అంత
ర్లీనవిద్యుత్కస్సన్నిత్యర్థః ॥ని॥ గర్భోఽపవరకే కున్నే గ్నౌ సుతేప
వనసంకటే - కుక్షౌ కుత్సజంతౌ చేతి యాదవః -దృష్టిప్రతిఘాతేన వ
క్త్రముఖాలోకప్రతిబంధకత్వాన్నవిద్యోతితవ్యమితి భావః- ధీరోద్వృ
ష్టస్సన్ అన్యథా స్ఖలద్వాదిత్వేన అనాశ్వాసనప్రసంగాదితి భావః-స్తని
తాన్యేవ వచనాని తైర్వక్తుం ప్రక్రమేథాః ఉపక్రమస్వ - వ్యా॥ విధ్య
ర్థే లిఙ్॥ సూ॥ ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామిత్యాత్మనేపదం........

౩౮ ॥ సంప్రతి తస్యాశ్శ్రోత్రాణామభిముఖీకరణచాతురీముపదిశతి-
భర్తురితి ॥ పిధవాగతభర్తృకా న భవతీత్యవిధవే సభర్తృకే అనేన భ
ర్తృజీవనసూచనాత్ అనిష్టాగమనశంకా నిరస్యతే - మాం భర్తుః
స్వపత్యుః ప్రియం మిత్రం ప్రియం సుహృదం-తత్రాపి హృదయనిహి
తైః మనసి స్థాపితైః తత్సందేశైః తస్య భర్తుస్సందేశైః త్వత్సమీ
పమాగతం భర్తృసందేశకథనార్థమాగతమిత్యర్థః - అంబువా
హం మేఘం విద్ధి జానీహి - న కేవలమహం వార్తాహరః కింతు ఘటకోపి

...పనిహితై రాగతం త్వత్సమీపం । యో బృందాని త్వరయతి పథి శ్రామ్య తాం ప్రోషితానాం మంద్రస్నిగ్ధైర్ధ్వనిభిరబలావేణిమోక్షోత్సుకాని...
౩౯ । ఇత్యాఖ్యాతే పవనతనయం మైథిలీవోన్ముఖీ సా త్వాముత్కంఠో చ్ఛ్వసితహృదయా వీక్ష్య సంభావ్య చైవ । శ్రోష్యత్యస్మాత్పరమవహి తా సౌమ్య సీమంతినీనాం కాంతోదంతస్సుహృదుపనతస్సంగమాత్కిం చిదూనః ॥ ౪౦ ॥ తామాయుష్మన్మమ చ వచనాదాత్మనశ్చోపకర్తుం బ్రూ

త్యాశయేనాహ - యోంబువాహః అబలానాం (స్త్రీ)ణాం వేణయస్తా సాం మోక్షే మోచనే ఉత్సుకాని పథి శ్రామ్యతాం - ఖిద్యమానానాం ప్రోషితానాం ప్రవాసినాం పాంథానామిత్యర్థః - బృందాని జాలాని మంద్రస్నిగ్ధైర్గంభీరశ్రావ్యైః - ధ్వనిభిః త్వరయతి - పాంథమాత్రో పకారిణో మే కిముత వక్తవ్యం - సుహృత్సూపకారిత్వమితి భావః.........

౩౯ । భర్తృసఖ్యభిజ్ఞాపనస్య ఫలమాహ । ఇతీతి । ఇత్యేవమాఖ్యా తే సతి పవనతనయం హనుమంతం మైథిలీ సీతేవ సా మత్ప్రియా ఉన్ముఖీ ఉన్నమితముఖీ ఉత్కంఠయా ఔత్సుక్యేన ఉచ్ఛ్వసితహృదయాపి వికసితచిత్తా సతీ త్వాం వీక్ష్య సంభావ్య సత్కృత్య చ అస్మాత్ భర్తృమై త్రీజ్ఞానాత్పరం సర్వం శ్రోతవ్యం అవహితా అప్రమత్తా సతీ శ్రోష్యత్యే వ అత్ర సీతాహనుమదుపమానాదస్యాః పాతివ్రత్యం మేఘస్య (స్త్రీ)మూ తగుణసంపత్తిశ్చ వ్యజ్యతే - తద్గుణాస్తు రసాకరే ॥ శ్లో । బ్రహ్మచారీ బ లీ ధీరో మాయావీ మానవర్జితః । ధీమానుదారో నిశ్శంకో వక్తా దూత(స్త్రీ) యాం భవేదితి - నను వార్తామాత్రశ్రవణాదస్యాః కో లాభ ఇత్యాశం క్యార్థాంతరం న్యస్యతి - హే సౌమ్య సాధో సీమంతినీనాం వధూనాం ॥ ని ॥ నారీ సీమంతినీ వధూరిత్యమరః - సుహృన్ముఖేనోపగతః ప్రాప్తః సుహృ త్పదం విప్రలంభశంకానిరాసార్థం - కాంతస్యోదంతో వార్తా - కాం తోదంతః ॥ ని ॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఉదంతస్స్యాదిత్యమరః । సంగమాత్ కాంతసంపర్కాత్ కించిదూనః ఈషదూనః తద్వదేవా నందకర ఇత్యర్థః ॥ ... ...

౪౦ ॥ సంప్రతి సందిశతి - తామితి - హే ఆయుష్మన్ ॥ వ్యా ॥ ప్రశంసాయాం

బ్రూయాఏవంతవసహచరోరామగిర్యాశ్రమస్థః। అవ్యాపన్నఃకుశలమ
బలేపృచ్ఛతిత్వాంవియుక్తఃపూర్వాభాష్యం సులభవిపదాం ప్రాణి
నామేతదేవ॥ ....
౪౧, అంగేనాంగంతనుచతనునా గాఢతప్తేనతప్తంసాస్రేణాస్రద్రుతమ

మతుప్-పరోపకారశ్లాఘ్యజీవనేత్యర్థః-మమవచనంప్రార్థనావచ
నంతస్మాచ్చాత్మనఃస్వస్యోపకర్తుంపరోపకారేణస్వాత్మానంకృతార్థ
యితుంచేత్యర్థః॥ వ్యా॥ ఉపకారక్రియాంప్రతికర్మత్వేప్సితస్యానుకరో
తీత్యాదివత్సంబంధమాత్రవివక్షాయామాత్మన ఇతిషష్ఠీచనవిరుధ్యతే
యథాహభారవిః॥ శ్లో॥ సాలక్ష్మీరుపకురుతేయయాపరేషామితి-తథా
శ్రీహర్షశ్చ॥ శ్లో॥ సాధూనాముపకర్తుంలక్ష్మీం ద్రష్టుంవిహాయసాగం
తుం-నతూహలికస్య మనశ్చకితంమహాత్మనాం శ్రోతుమితి-తథాక్వ
చిద్వితీయాదర్శనాత్సర్వత్రతథేతినాథవచనమనాథవచనమేవ-తాం
ప్రియామేవంబ్రూయాః- హేఅబలేతవసహచరోభర్తారామగిరేశ్చిత్ర
కూటస్యాశ్రమేషుతిష్ఠతీతిరామగిర్యాశ్రమస్థస్సన్- అవ్యాపన్నః అ
మృతఃవియుక్తఃవియోగదుఃఖీ-ఏవంభూతస్సన్-త్వాంకుశలంపృచ్ఛ
తి॥ వ్యా॥ దుహ్యాచిత్యాదినాపృచ్ఛతేర్ద్వికర్మకత్వం-తథాహి-సులభవి
పదాంఅయత్నసిద్ధవిపత్తీనాంప్రాణినామేతత్కుశలమేవపూర్వాభా
ష్యంఏతదేవప్రథమమవశ్యంవక్తవ్యం-కృత్యాశ్చేత్యావశ్యకేయః ...
౪౧|అంగేనేతి॥ కించదూరవర్తీ-దూరస్థఃనచాగంతుంశక్యఇత్యాహ-
వైరిణావిరోధినాదైవేనరుద్ధమార్గః ప్రతిబద్ధవర్త్మాసతేసహచరః
తనునాకృశేనగాఢతప్తేనాత్యంతతప్తేనసాస్రేణసాశ్రుణాఉత్కంఠా
వేదనాస్యసంజాతాఉత్కంఠితేనోత్కలితేన॥ సూ॥ తదస్యసం
జాతమితీతచ్ప్రత్యయః ఉత్కంఠితేర్వాకర్తరిక్తః-సమధికతరంఉ
చ్ఛ్వసితీతిసమధికతరోచ్ఛ్వాసినా-దీర్ఘనిశ్వాసేనేత్యర్థః॥ వ్యా॥
తాచ్ఛీల్యేణినిః-అంగేనస్వశరీరేణతనుకృశంతప్తంఅస్రద్రుతమశ్రు
క్లిన్నం॥ ని॥ అస్రమశ్రుశ్చపుంలింగోఽదనేత్యస్రమశ్రుచేత్యమరశేషః-అ
విరతోత్కంఠమవిచ్ఛిన్నవేదనంఉష్ణోచ్ఛ్వాసంతీవ్రనిశ్వాసం॥ని॥తి

విరతోత్కంఠముత్కంఠితేన। ఉష్ణోచ్ఛ్వాసం సమధికతరోచ్ఛ్వాసినా
దూరవర్తీ సంకల్పైస్తైర్విశతి విధినా వైరిణా రుద్ధమార్గః॥ ....
౪౨। శబ్దాఖ్యేయం యదపి కిల తే యస్సఖీనాం పురస్తాత్కర్ణే లోలః కథ
యితుమభూదాననస్పర్శలోభాత్ ।సోఽతిక్రాంతః శ్రవణవిషయం లోచ
నాభ్యామదృష్టస్త్వాముత్కంఠావిరచితపదం మన్ముఖేనేదమాహ॥......
౪౩। శ్యామాస్వంగం చకితహరిణీప్రేక్షణే దృష్టిపాతం వక్త్రచ్ఛా

గ్మంతీక్ష్ణంఖరంతిగ్మంచండముష్ణంకటుస్స్మృతమితి హలాయుధః-అంగం
త్వదీయమితి శేషః-తైస్స్వసంవేద్యైస్సంకల్పైర్మనోరథైర్మనో
వ్యాపారైర్విశతి ప్రవిశతీత్యర్థః-అత్ర సమానురాగిత్వజ్ఞాపనాన్నా
యికాయాస్స్వసమానావస్థత్వముక్తం . ...
౪౨॥ సంప్రతి స్వావస్థాని వేదనాయ ప్రస్తౌతి-శబ్దాఖ్యేయమితి-యస్తే
ప్రియస్సఖీనాంపురస్తాదగ్రేఽవచనస్య శ్రవ్యస్య త్వన్ముఖసంపర్కలోభాద్ద
ర్శనాత్, శబ్దాఖ్యేయం శబ్దేన రవేణాఖ్యేయం ఉచ్చైర్వాచ్యమపి యత్త
ద్వచనమపీతి శేషః-కర్ణే శ్రోత్రే కథయితుం లోలో లాలసోఽభూత్॥ ని॥
లోలుపో లోలుభో లోలో లంపటో లాలసోఽపి చేతి యాదవః - శ్రవణవిష
యం కర్ణపథమతిక్రాంతః-తథా లోచనాభ్యామదృష్టః దూరస్థత్వాద్ద్ర
ష్టుం శ్రోతుం వా న శక్య ఇత్యర్థః-స తే ప్రియః త్వాముత్కంఠయా విరచి
తాని పదాని సుప్తిఙంతవాక్యాని యస్య తత్తథోక్తం॥ ని॥ పదం శబ్దే చ వా
క్యే చేతి విశ్వః-ఇదం వక్ష్యమాణం శ్యామాస్వంగమిత్యాధికం మన్ముఖే
నాహ-మద్వ్యవధానేన స ఏవ బ్రూత ఇత్యర్థః . ...
౪౩॥ సాదృశ్యప్రతికృతిస్స్వప్న దర్శనతదంగస్పృష్టస్పర్శనాఖ్యా
శ్చత్వారో విరహిణాం వినోదాః-తథా గుణపతాకాయాం॥ శ్లో॥ వియో
గే చావయోగే ప్రియజనసదృశానుభవనం। తతశ్చిత్రం కర్మ స్వపనసమ
యే దర్శనమపి। తదంగస్పృష్టానాముపగతవతాం స్పర్శనమపి। ప్రతీ
కారః కామవ్యథితమనసాం కోఽపి గదిత ఇతి-తత్ర సదృశవస్తుదర్శనమా
హ-శ్యామాస్వితి శ్యామాసు ప్రియంగులతాసు॥ ని॥ శ్యామా తు మహిలా
హ్వయా లతా గోవందినీ గుంద్రా ప్రియంగుః ఫలినీ ఫలీత్యమరః-అంగం శ

యాం శశిని శిఖినాం బర్హభారేషు కేశాన్ । ఉత్పశ్యామి ప్రతనుషు నదీ
వీచిషు భ్రూవిలాసాన్ హంతైకస్మిన్ క్వచిదపి న తే చండి సాదృశ్యమస్తి ॥
౭౮ ॥ ధారాసిక్తస్థలసురభిణస్త్వన్ముఖస్యాస్య బాలే దూరీభూతం ప్ర
తనుమపి మాం పంచబాణః క్షిణోతి । ఘర్మాంతే వైవద బత కథం వాస

రముత్పశ్యామి - సౌకుమార్యాదిసామ్యాదంగమితి తర్కయామీత్యర్థః - చకితహరిణీప్రేక్షణే దృష్టిపాతం శశిని చంద్రే వక్త్రచ్ఛాయాం ముఖకాంతిం - తథా శిఖినాం బర్హిణాం బర్హభారేషు బర్హసమూహేషు కేశాన్ ప్రతనుషు స్వల్పాసు నదీవీచిషు అత్ర వీచీనాం విశేషణోపాదానేపి నాయుక్తగుణగ్రహదోషః - భ్రూసామ్యనిర్వాహాయ సుమహత్త్వదోషనివారణార్థత్వాత్తస్య - తదుక్తం రసాకరే ॥ శ్లో ॥ ధ్వన్యత్వాత్పరసోత్కర్షే భావోక్తదోషవారణే । విశేషణాద్విశేష్యస్య నాస్త్యయుక్తగుణగ్రహః - గుణోపి శేషణం - భ్రూవిలాసాన్ భ్రూపతాకా ఇతి పాఠే - భ్రువః పతాకా ఇవేత్యుపమితసమాసః - ఉత్పశ్యామీతి సర్వత్ర సంబధ్యతే - తథాపి - మనసో నివృత్తిర్నాస్తీత్యాశయేనాహ - హంతేతి విషాదే ॥ ని ॥ హంత హర్షేనుకంపాయాం వాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః - చండి కోపనే ॥ ని ॥ చండస్త్వత్యంతకోపన ఇత్యమరః ॥ వ్యా ॥ గౌరాదిత్వాత్ ఙీష్ ఉపమానకథనమాత్రేణ న కోపితవ్యమితి భావః - క్వచిదప్యేకస్మిన్వస్తుని తే సాదృశ్యం నాస్తి అతో న నివర్ణోమీత్యర్థః ఏతేనాస్యాః సౌందర్యమనుపమానమితి వ్యజ్యతే । ....

౭౮ ॥ ధారేతి ॥ హే బాలే - ధారాభిః - ఉదకధారాభిః - సిక్తం యత్ స్థలం భువః తద్వత్ సురభితస్య పరిమళితస్య - త్వన్ముఖస్య త్వదాననస్య దూరీభూతం దూరస్థం - అత ఏవ ప్రతనుం అతికృశం - తథాభూతమపి మాం - పంచబాణః పంచ బాణాశ్శరా అరవిందాదయో యస్య సః మన్మథః - క్షిణోతి బాధతే ॥ వ్యా ॥ క్షిణోతేర్లట్ - ఘర్మాంతే వై గ్రీష్మాంతే వర్షాకాలేష్విత్యర్థః దిక్షు సమ్యక్ సక్తాః సంసక్తాః అప్రవిరళాః మేదురాశ్చ యే ఘనాః మేఘాః తైః - అవ్యక్తః అస్పష్టః సూర్యస్య ఆతపః - యేషు తాని వాసరాణి దినాని - కథం కేన ప్రకారేణ - వ్రజేయుః గచ్ఛేయుః - బ

శాని ద్రక్ష్యః దిక్సంసక్తప్రవిరళఘనావ్యక్తసూర్యాతపాని......
౪౫ । త్వామాలిఖ్య ప్రణయకుపితాం ధాతురాగైశ్శిలాయామాత్మా
నం తే చరణపతితం యావదిచ్ఛామి కర్తుం । అస్రైస్తావన్ముహురుపచి
తైర్దృష్టిరాలుప్యతే మే క్రూరస్తస్మిన్నపి న సహతే సంగమం నౌ కృతాం
తః ॥ ౪౬ ॥ మామాకాశప్రణిహితభుజం నిర్దయాశ్లేషహేతోర్లబ్ధా
యాస్తే కథమపి మయా స్వప్నసందర్శనేషు । పశ్యంతీనాం న ఖలు బ

తకష్టం త్వం వద బ్రూహి... ....
౪౫॥ సంప్రతి ప్రతికృతిదర్శనమాహ-త్వామితి-హే ప్రియే ప్రణయేన ప్రే
మాతిశయేన కుపితావస్థాయుక్తాం త్వాం ప్రతికృతిమిత్యర్థః-ధాతవో
గైరికాదయః॥ని॥ ధాతుర్భ్వాదిశబ్దాదిగైరికాదిష్వఙ్గాదిష్వితి యాద
వః-త ఏవ రాగాః రంజకద్రవ్యాణి॥ని॥ చిత్రాదిరంజకద్రవ్యే లాక్షాదౌ ప్ర
ణయేచ్ఛయోః - సారంగాదౌ చ రాగస్స్యాదారుణ్యే రంజనేష్వపీతి
శబ్దార్ణవః-తైర్ధాతురాగైశ్శిలాయాం శిలాపట్టికే ఆలిఖ్య ఆ
త్మానం మాం మత్ప్రతికృతిమిత్యర్థః-తేన చిత్రగతాయా ఇత్యర్థః
చరణపతితం కర్తుం యదా లిఖితుం యావదిచ్ఛామి సమకాలమేవ ముహు
రుపచితైః ప్రవృద్ధైరస్రైరశ్రుభిః॥ని॥ అస్రమశ్రుణి శోణిత ఇతి విశ్వః-
మే దృష్టిరాలుప్యతే ఆవృతా భవతీత్యర్థః దృష్టిప్రతిబంధేన లేఖనం ప్రతిబ
ధ్యత ఇతి భావః-కింబహునా- క్రూరో ఘాతుకః॥ని॥ నృశంసో ఘాతుకః క్రూ
ర ఇత్యమరః కృతాంతో దైవం॥ని॥ కృతాంతో యమసిద్ధాంతదైవాకుశల
కర్మస్విత్యమరః-తస్మిన్నపి చిత్రేఽపి నౌ ఆవయోః॥సూ॥ యుష్మదస్మదోష్ష
ష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావావితి నావాదేశః-సంగమం స
హవాసం న సహతే సంగతిలేఖనమపి ఆవయోరసహమానం దైవం
సాక్షాత్సంగతిం న సహత ఇతి కిము వక్తవ్యమిత్యపిశబ్దార్థః . ...
౪౬॥ అథ స్వప్నదర్శనమాహ॥మామితి॥ సుప్తస్య విజ్ఞానం స్వప్నః
॥ని॥ స్వప్నస్సుప్తస్య విజ్ఞానమితి విశ్వః-దర్శనం సంవిల్ । ని॥ దర్శనం స
మయే శాస్త్రే దృష్టౌ స్వప్నేక్షిసంవిదితి శబ్దార్ణవే-స్వప్నా ఇతి సంద
ర్శనాని విజ్ఞానాని స్వప్నసందర్శనాని-చూతవృక్షవత్సామాన్యవిశేషభా

హుశో నస్థలీదేవతానాంముక్తాస్థూలాస్తరుకిసలయేష్వశ్రులేశాఃపతన్తి॥ ౪౭ భిత్త్వాసద్యఃకిసలయపుటాన్ దేవదారుద్రుమాణామేతత్క్షీరస్రుతసురభయోదక్షిణేనప్రవృత్తాః । ఆలింగ్యంతేగుణవతిమయాతేతు

వెనసహప్రయోగః-తేషుమయాకథమపిమహతాయత్నేనలబ్ధాయాః గృహీతాయాఃదృష్టాయాఇతియావత్ తేతవనిదర్శనయాశ్లేషో గాఢాలింగనంసఏవహేతుఃతస్యనిదర్శనయాశ్లేషార్థమిత్యర్థః॥సూ॥షష్ఠీహేతుప్రయోగఇతిషష్ఠీ-ఆకాశేనిర్దిష్టః మమ- ప్రణిహితభుజంప్రసారితబాహుంమాంపశ్యంతీనాంసాక్షాత్కుర్వంతీనాంస్థలీదేవతానాంవనస్థలీదేవతానాంముక్తాఃమౌక్తికానీవస్థూలాః అశ్రులేశాబాష్పబిందవః తరుకిసలయేషు-అనేనచేలాంచలేనఅశ్రుధారణసమాధిర్వ్యజ్యతే-బహుశోనపతంతినఖలు-కింతుపతంత్యేవేత్యర్థః-నిశ్చయేనఞ్ద్వయప్రయోగః-తథాచాలంకారసూత్రం-స్మృతినిశ్చయసిద్ధార్థేషునఞ్ద్వయప్రయోగఇతి॥శ్లో॥మహాత్మగురుదేవానామశ్రుపాతఃక్షితౌయది. దేశభ్రంశోమహద్దుఃఖంమరణంచభవేద్ధ్రువమితి-క్షితౌదేవతాశ్రుపాతనిషేధదర్శనాద్యత్తుస్యమరణాభావసూచనార్థంతరుకిసలయేషుపతంతీత్యుక్తం. ....

౪౭। ఇదానీంతదంగస్పృష్టవస్తుస్పర్శమాహ॥భిత్త్వేతి॥ దేవదారుద్రుమాణాంకిసలయపుటాన్పల్లవసంపుటాన్సద్యోభిత్త్వాఏతత్క్షీరస్రుతిసురభయఃఏ తేషాందేవదారూణాంక్షీరస్రుతిభిఃక్షీరనిష్యందైఃసురభయస్సుగంధయఃఇదంతుషారాద్రివాతత్వేలింగంయేవాతాఃదక్షిణేనదక్షిణమార్గేణ-వ్యా-తృతీయాపిధానే.ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానాత్తృతీయాసమేనధావతీతివత్ తత్రాపిపథఃకరణస్యప్రతీయమానత్వాత్కర్తృకరణయోరిత్యేవతృతీయేతిభాష్యకారః-ప్రవృత్తాశ్చలితాఃహేగుణవతిసౌశీల్యసౌకుమార్యాదిగుణసంపన్నేతేతుషారాద్రివాతాఃపూర్వంప్రాగేభిర్వార్తైస్తైతవాంగంస్పృష్టంభవేద్యదికిలేతిసంభావితమేతదితిమత్వేత్యర్థః॥ని॥ వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరః-మయాఆలింగ్యంతేఆశ్లిష్యంతే -అత్రవాయూనాంస్పర్శవత్వేప్యమూర్తత్వేనాలింగనాయోగాదాలింగ్యంతఇతిఅభిధానమ

ఘోరాద్రివాతాః పూర్వవర్ణంస్పృష్టంయదికిలభవేదంగమేభిస్తవేతి॥ ౪౮॥
సంక్షిప్యేతక్షణఇవకథందీర్ఘయామాత్రియామాసర్వావస్థాస్వ
హరపికథంమందమందాతపంస్యాత్, । ఇత్థంచేతశ్చటులనయనేదుర్ల
భప్రార్థనంమే । గాఢోష్మాభిఃకృతమశరణంత్వద్వియోగవ్యథాభిః
౪౯ । నత్వాత్మానంబహువిగణయన్నాత్మనైవావలంబేతత్కల్యా
ణిత్వమపినితరాంమాగమఃకాతరత్వం । కస్యాత్యంతంసుఖముపనతం

న్యోన్మత్తప్రలాపదోషఇతివదన్నిరుత్తరకారణముపేక్షణీయః.........
౪౮ ॥ సంక్షిప్యేతేతి ॥ దీర్ఘాఃయామాఃప్రహరాయస్యాస్సాదీ
ర్ఘయామావిరహవేదనయాతథాప్రతీయమానేత్యర్థః - త్రియా
మారాత్రిగాద్యంతయోరర్ధయామయోర్దినత్వేనవ్యవహారాత్ త్రి
యామేతిక్షీరస్వామీ - క్షణఇవకథంకేనప్రకారేణ-సంక్షిప్యేతలఘూ
క్రియేత - అహరపిసర్వావస్థాసుసర్వకాలేష్వపీత్యర్థః-మందమం
దంమందప్రకారం ॥ సూ॥ ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విరుక్తి-కర్మధా
రయవదుత్తరేష్వితికర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ - మందమం
దాతపమత్యల్పసంతాపంకథంస్యాత్ - హేచటులనయనేచంచలా
క్షిఇత్థమనేనప్రకారేణదుర్లభప్రార్థనమలభ్యమనోరథంమేచేతోగా
ఢోష్మాభిగాఢతప్తాభిస్త్వద్వియోగవ్యథాభిరశరణమనాథంకృతం
౪౯ । నచమదీయదుర్దశాశ్రవణేనభేత్తవ్యమిత్యాహ- నత్వితి-
నత్విత్యేకంవాక్యంతుశబ్దోభేదకః - కింతునభేత్తవ్యమిత్యర్థః - అథ
వానన్వితిపాఠః - నన్విత్యామంత్రణే ॥ ని॥ ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానున
యామంత్రణేనన్విత్యమరః-ననుప్రియేఅహంబహువిగణయన్నాశాపాం
తేసత్యేవమేవంకరిష్యామీతిమనస్యావర్తయన్ ఆత్మానంమాం
ఆత్మనైవ- వ్యా - ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానమితితృతీయా
అవలంబేధారయామియథాకథంచిజ్జీవామీత్యర్థః- తత్తస్మాత్కార
ణాత్ హేకల్యాణిసుభగే- త్వత్సౌభాగ్యాదహంజీవామీత్యర్థః॥సూ
బహ్వాదిభ్యశ్చేతిఙీష్ - త్వమపినితరామత్యంతంకాతరత్వంభీరుత్వం
మాగమః- నగచ్ఛ - వ్యా-గమేర్లుఙ్ మాఙ్యోగాదడాగమప్రతిషేధః
తాదృక్సుఖినోరావయోరీదృశదుఃఖేకథంనబిభేమీత్యాశంక్యాహ
కస్యజనస్యాత్యంతంనియతంసుఖముపగతంప్రాప్తంప్రకాంతతోనియ

దుఃఖమేకాంతతోవానీచైర్గచ్ఛత్యుపరిచదశాచక్రనేమిక్రమేణ ॥
౫౦ । శాపాంతో మేభుజగశయనాదుత్థితే శార్ఙ్గపాణౌ శేషాన్మాసాన్గ
మయచతురోలోచనే మీలయిత్వా । పశ్చాదావాంవిరహగుణితంతంత
మాత్మాభిలాషంనిర్వేక్ష్యావః పరిణతశరచ్చంద్రికాసుక్షపాసు । ౫౧

మేనదుఃఖంవా ఉపగతంకింతుదశాఅవస్థాచక్రస్య రథాంగస్య నేమిః ప్రధిః ॥ ని ॥ చక్రంరథాంగంతస్యాంతే నేమిః స్త్రీస్యాత్ప్రధిః పుమానిత్యమరః - తస్యాః క్రమేణపరిపాట్యా । ని । క్రమః శక్తౌపరిపాట్యామితివిశ్వః -నీచైరధః ఉపరిగచ్ఛతిప్రవర్తతేజంతోః సుఖదుఃఖేపర్యాయవర్తేతఇత్యర్థః । ౫౦ । నచనిరవధికంమేదుఃఖమిత్యాహ - శాపాంతఇతిశార్ఙ్గంపాణౌయస్యతస్మిన్ శార్ఙ్గపాణౌవిష్ణౌ ॥సూ॥సప్తమ్యుపమానేత్యాదినాబహువ్రీహిః ॥ వా । ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవత ఇతిపాణిశబ్దస్యోత్తరనిపాతః -భుజగః శేష ఏవశయనంతస్మాదుత్థితే సతి - మే- శాపాంతః శాపావసానం శేషాన్గత శేషాంశ్చతురో మాసాన్ మేఘదర్శనప్రభృతిహరిప్రబోధదినాంతానిత్యర్థః-దశదివసాధిక్యంనవివక్షితమిత్యుక్తమేవ- లోచనే మీలయిత్వాచక్షుషీనిమీల్య- గమయధైర్యేణాతివాహయేత్యర్థః-పశ్చాదనంతరంత్వంచఅహంచఆవాం॥సూ॥త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమిత్యేకశేషః విరహేగుణితంఏవమేవంకరిష్యామీతిమనస్యావర్తితం-తంతం-వ్యా-వీప్సాయాంద్విరుక్తిః-సర్వమిత్యర్థః- అత్మనోరావయోరభిలాషం మనోరథంపరిణతాః ప్రౌఢాః శరచ్చంద్రికాయాసాంతాసుక్షపాసునిర్వేక్ష్యావః-భోక్ష్యావహే॥ని॥నిర్వేశో భృతిభోగయోరిత్యమరః॥ అత్రకైశ్చిన్నభోనభస్యయోరేవవార్షికత్వాత్ప్రథమాషాఢాదిమాసచతుష్టయస్యవార్షికత్వముక్తమితిచోదయిత్వా ఋతుత్రయపక్షాశ్రయణాదవిరోధఇతిపరిహారితత్సర్వం మసంగతం-అత్రగతేమాసాశ్చత్వారోమాసాఇత్యుక్తంకవినానతువర్షాకాలఇతితస్మాదయమనుక్తోపాలంభఏవ-యశ్చనాధేనోక్తంకథమాషాఢాదిమాసచతుష్టయాత్పరంశరత్కాలఇతితత్రాప్యాకార్తికపరిసమాప్తేః శరత్కాలానువృత్తేః పరిణతశరచ్చంద్రికాసుఇత్యుక్తంనతుతథైవశరత్ప్రాదుర్భావఉక్తఇత్యవిరోధః । ౫౧ । సంప్రతితస్యాః మేఘోవద

భూయశ్చాహ త్వమపి శయనే కంఠలగ్నా పురా మే నిద్రాం గత్వా కిమ
పి రుదతీ సస్వరం విప్రబుద్ధా । సాంతర్హాసం కథితమసకృత్పృచ్ఛత
శ్చ త్వయా మే దృష్టః స్వప్నే కితవ రమయన్కామపి త్వం మయేతి ॥ ౫౨ ॥
ఏతస్మాన్మాం కుశలినమభిజ్ఞానదానాద్విదిత్వా మా కౌలీనాదసితనయనే
మయ్యవిశ్వాసినీ భూః । స్నేహానాహుః కిమపి విరహే ధ్వంసినస్తే త్వభో

చకత్వ శంకానిరాసాయాతిగూఢమభిజ్ఞానముపదిశతి ॥ భూయశ్చేతి ॥ హే అబలే భూయః పునరప్యాహ త్వత్ప్రియః అస్మన్ముఖేనేతి శేషః - మేఘవచనమేతత్ కిమితి - పురా శబ్దశ్చిరాతీతే ॥ ని ॥ స్యాత్ప్రబంధే చిరాతీతే నికటాగామికే పురేత్యమరః - పురా పూర్వం శయనే మే కంఠలగ్నాపి త్వం గాఢబద్ధస్య కథమన్యత్ర గమనసంభవ ఇతి భావః - నిద్రాం గత్వా కిమపి కేనవానిమిత్తేనేత్యర్థః - సస్వరం సశబ్దముచ్చైరిత్యర్థః - రుదతీ విప్రబుద్ధా అసీతి శేషః - అసకృద్బహుశః - పృచ్ఛతః మే హే కితవ ధూర్త త్వం కామపి రమయన్మయా స్వప్నే దృష్ట ఇతి త్వయా సాంతర్హాసం సమందహాసం యథాతథా కథితం చ ఇతి తే భర్తా భూయశ్చాహేతి వాక్యయోజనా ॥ ౫౨ ॥ ఏతస్మాదితి - తస్మాత్పూర్వశ్లోకోక్తాత్ అభిజ్ఞాయతే అనేనేత్యభిజ్ఞానం లక్షణం తస్య దానాత్ ప్రదానాత్ మాం కుశలినం క్షేమవంతం విదిత్వా జ్ఞాత్వా - అసితనయనే - కులే భవాత్కౌలీనాల్లోకవాదాత్ । ని ॥ స్యాత్కౌలీనం లోకవాదే యుద్ధే పశ్వహిపక్షిణామిత్యమరః మయి విషయే అవిశ్వాసినీ మరణశంకినీ మా భూః న భవ ॥ వ్యా ॥ భవతేర్లుఙ్ న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః - న చ దీర్ఘకాలవిప్రకర్షాత్పూర్వస్నేహనివృత్తిం శంకేత్యాహ - స్నేహానితి - కిమపి కిం వా నిమిత్తం న విద్మ ఇతి శేషః - స్నేహాన్ ప్రీతీః విరహే సత్యన్యోన్యవిప్రకర్షే సతి ధ్వంసినః వినశ్వరానాహుః - తత్తథా న భవతీత్యభిప్రాయః కింతు తే స్నేహాః అభోగాద్విరహే భోగాభావాద్ధేతోః ॥ పా ॥ ప్రసజ్యప్రతిషేధేపి నఞ్ సమాస ఇష్యతే - ఇష్టే వస్తుని విషయే ఉపచితః - రసః ఆస్వాదో యేషు తే - ఉపచితరసాః సంతః ప్రవృద్ధతృష్ణా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ రసో గంధే రసే స్వాదే తిక్తాదౌ విషరాగయోరితి విశ్వః । ప్రేమరాశీభవంతి వియోగాసహిష్ణుత్వదశామాపద్యంత ఇత్యర్థః - స్నేహప్రేమ్ణోరవస్థాభేదాత్స్నే

భోగాదిష్టేన స్తన్యుపచితరసాః ప్రేమరాశీభవంతి ॥ ౫౩॥ ఆశ్వాస్యై
వం ప్రథమవిరహోదగ్రశోకాం సఖీం తే శైలాదాశు త్రినయనవృషో
త్ఖాతకూటాన్నివృత్తః। సాభిజ్ఞానం ప్రహితకుశలై స్తద్వచోభిర్మమా
పి ప్రాతః కుంద ప్రసవశిథిలం జీవితం ధారయేథాః ॥ ౫౪ ॥ కచ్చిత్సౌమ్య
వ్యవసితమిదం బంధుకృత్యం త్వయా మే ప్రత్యాదేశాన్న ఖలు భవతో ధీ

దః తమ్ ఉక్తం॥ శ్లో॥ ఆలోకనాభిలాషౌ రాగస్నేహౌ తతః ప్రేమ। రతిశ్శృంగా
రౌ యోగవియోగతా విప్రలంభశ్చేతి - పత దేవస్ఫుటీకృతం రసాకరే॥ శ్లో॥
ప్రేమాదిదృక్సౌరమ్యేషు తచ్చింతా త్వభిలాషకః। రాగ స్తత్సంగబుద్ధి
స్స్యాత్ స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా - తద్వియోగాసహం ప్రేమ రతిస్త
త్సహవర్తనం శృంగార స్తత్సమక్రీడాస్సంభోగస్తథా క్రమ ఇతి
౫౩ ॥ ఇత్థం స్వకుశలం సందిశ్య ఇదానీం తత్కుశలసందేశానయనం యా
చతే॥ ఆశ్వాస్యేతి॥ ప్రథమవిరహేణోదగ్రశోకాం తీవ్రదుఃఖాం తే సఖీ
మేవం పూర్వోక్తరీత్యా ఆశ్వాస్య ఉపజీవ్య త్రినయనస్య త్ర్యంబకస్య
వృషభేణ ఉత్ఖాతాః - అవదారితాః కూటాః శిఖరాణి యస్య తస్మాత్ ॥ని॥
కూటోఽస్త్రీ శిఖరం శృంగమిత్యమరః - శైలాత్ కైలాసాత్ ఆశు నివృత్త
స్సన్ సాభిజ్ఞానం సలక్షణం యథా తథా ప్రహితం ప్రేషితం కుశలం క్షే
మం యేషు తైః తస్యాః స్వత్సఖ్యాః వచోభిః తద్వచోభిః ప్రాతః కుంద ప్రస
వః ప్రభాతకుందకుసుమమివ శిథిలం దుర్బలం మమ జీవితమపి ధారయేథాః
స్థాపయ ప్రార్థనాయాం లిఙ్ . ...
౫౪ । సంప్రతి మేఘస్య స్వప్రార్థనాంగీకారం ప్రశ్నపూర్వకం
కల్పయతి - కచ్చిదితి - హే సౌమ్య సాధో - త్వయా ఇదం మే బంధుకృత్యం
బంధుకార్యం - దేవదత్తస్య గురుకులమితివత్ప్రయోగః - వ్యవసితం క
చ్చిత్ కరిష్యామీతి నిశ్చితం కిం॥ని॥ కచ్చిత్ కామప్రవేదనమిత్యమరః - అ
భిప్రాయజ్ఞానం కామప్రవేదనం - న చ తే తూష్ణీంభావాదంగీకారం
శంకే - యత స్సైష ప్రవాదోచిత ఇత్యాహ - ప్రత్యాదేశాత్ కరిష్యామీతి ప్ర
తివచనాత్ । ని॥ ఉక్తిరాభాషణం వాక్యమాదేశో వచనం వచ ఇతి శబ్దా
ర్ణవః - భవతో ధీరతాం గాంభీర్యం న కల్పయామి న సమర్థయే - తర్హి
కథమంగీకారజ్ఞానమిత్యాహ - యాచితస్సన్ నిశ్శబ్దోఽపి నిగర్జితోఽపి

ర్తతాంకల్ప యామి। నిశ్శబ్దోపిప్రదిశసిజలంయాచితశ్చాతకేభ్యః ప్రత్యుక్తంహిప్రణయిషుసతామీప్సితార్థక్రియైవ ॥ ౫౫ ॥ ఏతత్కృత్వాప్రియమనుచితంప్రార్థనాదాత్మనో మే సౌహార్దాద్వా విధురఇతివామయ్యనుక్రోశబుద్ధ్యా।ఇష్టాన్ దేశాన్ విచరజలద ప్రావృషాసంభృతశ్రీర్మాభూదేవంక్షణమపిచతేవిద్యుతావిప్రయోగః ॥ ౫౬ ॥ తత్సందేశంజలధరవరోదివ్య వాచాచచక్షే ప్రాణాం స్తస్యాఃజనహితరవో

ప్రతిజానానోపీత్యన్యత్ర-చాతకేభ్యోజలం ప్రదిశసిదదాసి - యుక్తమైతదిత్యాహ- సతాంసత్పురుషాణాంప్రణయిషుయాచకేషువిషయే ఈప్సితార్థక్రియైవఅపేక్షితార్థసంపాదనమేవ ప్రత్యుక్తంప్రతివచనం॥శ్లో ॥ క్రియాకేవలముత్తరమిత్యర్థః॥ శ్లో ॥నీచోవదతినకురుతే నవదతిసుజనఃకరోత్యేవ ॥ ౫౫ ॥ సంప్రతిస్వాపరాధసమాధానపూర్వకంస్వకార్యస్యావశ్యకరణం ప్రార్థయమానోమేఘంవిసృజతి-ఏతదితి- హేజలదమయిసౌహార్దాత్సుహృద్భావాద్వావిధురోపియుక్తఇతిహేతోః॥ని॥విధురస్తు ప్రవిశ్లేషఇత్యమరః-మయివిషయేఅనుక్రోశబుద్ధ్యాకరుణాబుద్ధ్యావా -ఆత్మనస్తవానుచితమననురూపమపిమేప్రియమేతత్సందేశహరణంప్రార్థనాన్మత్వా ర్థనాత్ - కృత్వా ప్రావృషావర్షాభిః॥ని ॥ స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాంభూమ్నివర్షాఇత్యమరః- సంభృత శ్రీరుపచితశోభస్సన్ ఇష్టానభిలషితాన్ దేశాన్విచరదేశేషుచరేత్యర్థః - వ్యా - దేశఃకాలోధ్వాగంతవ్యోధ్వాచకర్మసంజ్ఞాఇత్యుపసంఖ్యానాత్కర్మత్వం - ఏవంమద్వత్ క్షణమపిస్వల్పకాలమపితేతవవిద్యుతాకళత్రేణేతి శేషః-విప్రయోగోవిరహోమాభూత్ మాస్తు-వ్యా - మాఙిలుఙ్ ఇత్యాశిషిలుఙ్ ॥శ్లో॥ అంతేకావ్యస్యనిత్యత్వేకుర్యాదాశిషముత్తమాం - సర్వత్ర ప్రాప్తయేవిద్వాన్నాయకేచానురూపిణీతి - సారస్వతాలంకారదర్శనాత్కావ్యాంతేనాయకేచానురూపోయమాశీర్వాదఃప్రయుక్తఇత్యనుసంధేయం॥౫౬ తదితి॥జలధరవరఃపుష్కలావర్తకానాంవంశజాతత్వాత్ జలధరాణాంవరః శ్రేష్ఠోమేఘః - తస్యాఃయక్షవధ్వాఃప్రాణాన్ అసూన్ రక్షితుంజనస్య హితఃఇష్టః శ్రోత్రయోర్మధురఇతి యావత్ రవఃధ్వనిఃయస్యతథాభూతస్సన్-తస్య యక్షస్య సందేశంవాచికంపూర్వోక్తం॥ని॥ సందేశవాగ్వాచికంస్యాదిత్యమరః - దివ్యవాచాదివిభవాఃదివ్యాః దే

రక్షితుం యక్షవధ్వాః। ప్రాప్యోదంతం ప్రముదితమనాస్సోపి తస్థౌ స్వభర్తుః కేషాం న స్యాదభిమతఫలా ప్రార్థనా హ్యుత్తమేషు ॥ ౫౭ ॥ శ్రుత్వా వార్తాం జలదకథితాం తాం ధనేశోపి సద్యః శాపస్యాంతం సదయహృదయస్సంనిధాయాస్తకోపః। సంయోజ్యైతౌ విగలితశుచౌ దంపతీ హృష్టచిత్తౌ భోగానిష్టానభిమతసుఖాన్ ప్రాపయామాస భూయః॥

వాః తేషాం వాక్తయా - ఆచచక్షే ఉక్తవాన్॥ వ్యా॥ చక్షిఙో లిట్ - కామరూపం మఘోన ఇతి పూర్వార్ధం యుక్తేనైవోక్తత్వాత్ తదానీం మేఘః దేవాకారీభూతత్వాత్ తాదృగ్వా చాయతు. సందేశం యక్షవధ్వాః ఉవాచేత్యర్థః - సాయక్ష వధూరపి స్వభర్తురుదంతం కుశలస్య ఆగమనస్య చ వార్తాం ప్రాప్య శ్రుత్వేత్యర్థః - ప్రముదిత మనాః సంహృష్టచిత్తా సతీ తస్థౌ అతిష్ఠత్ - తథాహి - ఉత్తమేషు కేషాం ప్రార్థనా అభిమతఫలా ఇష్టఫలా న స్యాత్ ఉత్తమేషు పురుషేషు సర్వేషాం ప్రార్థనా అభిమతఫలా స్యాదేవేత్యర్థః సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః... ... ...

౫౭ ॥ శ్రుత్వేతి॥ ధనేశః కుబేరోపి - జలదకథితాం జలం ఉదకం సంతాపసంతప్తాయ లోకాయ దదాతీతి జలదః అనేనాస్య పరోపకారిత్వం స్పష్టీకృతం - జలదేన కథితాం ఉక్తాం తాం తాదృశీం సద్దైన్యామితి యావత్ వార్తాం యక్షస్య వార్తాం శ్రుత్వా - సద్యః యక్షవార్తా శ్రవణకాల ఏవ సదయహృదయః దయా సహితచిత్తః - అత ఏవ అస్తకోపః ప్రణష్టయక్షవిషయక రోషస్సన్ - శాపస్య అంతం అవసానం సన్నిధాయ సన్నిహితం కృత్వా కతిచిద్దినాన్యవశిష్టాన్యపి అవిగణయ్యేత్యర్థః - విగలితశుచౌ నివృత్తవ్యసనౌ అత ఏవ హృష్టచిత్తౌ సంతుష్టమానసౌ ఏతౌ పూర్వోక్తౌ దంపతీ - జాయా చ పతిశ్చ దంపతీ॥ వ్యా॥ జాయాశబ్దస్య దంభావో జంభావశ్చ నిపాత్యతే - సంయోజ్య అభిమతసుఖాన్ అభిమతం సుఖం యేషు తాన్ అత ఏవ ఇష్టాన్ ఇచ్ఛా విషయీభూతాన్ భోగాన్ - భూయః పునరపి పూర్వవత్ ప్రాపయామాస గమయామాస . ...

ఇతి శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచెల మల్లినాథసూరి విరచితాయాం.

మేఘసందేశవ్యాఖ్యాయాం సంజీవనీసమాఖ్యాయాం

ఉత్తరమేఘస్సమాప్తః.

[illegible]

